

INDHOLD

1. INTRODUKTION	3
Problemfeltet	3
Undersøgelsesdesign	7
2. VIDENSKABSTEORI.....	10
Relationel tilblivelse	11
Det hellige	13
3. FORUNDERSØGELSE	17
Et litteraturstudie.....	17
Genstandsfeltets tilblivelse	19
Søgestrategiens tilblivelse.....	20
Bearbejdning & analyse	26
4. DISKURSTEORI	34
5. POLITISK INNOVATION	37
Afgrænset væren	38
At have eller at være	40
Det strategiske udspil.....	42
6. DET HELE MENNESKE	53
Teorier om mennesket.....	54
Diskussion	64
7. HOLISTISK INNOVATION	72
Konceptuel Opdagelse	73
En ny innovationsdiskurs.....	74
8. KONKLUSION	81
9. REFERENCER.....	84
10. BILAG	88

1. INTRODUKTION

En undren vækkes

Innovation er og har længe været ét af tidens helt store buzzwords. Innovationsbegrebet flourerer efterhånden inden for alle hjørner af samfundet, på forskellige måder og med forskellige udlægninger af, hvad innovationen indebærer. Denne bølge influerer ligeledes i det informationsvidenskabelige fagfelt, hvorfor vi allerede i den spæde start af specialeprocessen, har interesse i innovation som specialeemne. Vi bliver opmærksomme på innovationskonkurrencen, Tag Fat¹, som synes vedkommende grundet dens aktualitet inden for innovation. Konkurrencen sendes som en serie af programmer der ruller hen over skærmen i løbet af efteråret 2012. I takt med at vi ser programmerne, vækkes en undren inden for innovationsemnet.

Tag Fat er en innovationskampagne ført af Vækstforum Region Nordjylland, ud fra argumentet om at innovation er vejen til vækst; *"Innovation går altså ud på at gøre idéer til løsninger og løsninger til god forretning [...]"* (tag-fat.dk). Målet med kampagnen er at sætte fokus på innovation, og få lokale virksomheder til at samarbejde og være innovative. Fokuset i Tag Fat er på produktionsvirksomheder, samt den økonomiske gevinst som en målestok ift. virksomhedernes innovationshøjde. Vi spørger os selv: *Er økonomien det vigtigste når vi taler innovation? Bør innovation tilgås fra denne indstilling?* I kraft af politiske tiltag såsom Tag Fat, er det den økonomiske intention som vi inden for innovationsdomænet, ansøres til at arbejde ud fra. Økonomisk vækst fremsættes som vores primære incitament (Hendricks & Rasmussen, 2012). *Men glemmer vi ikke det mest essentielle i vores samfund? Glemmer vi ikke mennesket og dets væsens behov?*

Problemfeltet

Innovationsbegrebet favner som nævnt mange områder og er derved uden videre nuancering, diffust af betydning. Som følge af vores informationsvidenskabelige baggrund, beskæftiger vi os med innovationsbegrebet ud fra perspektivet om brugerdreven innovation forstået som; brugerne som en aktiv ressource, viden om brugernes ønsker og behov, samt evnen til at imødekomme disse i form af produkter og/eller serviceydelser (Lybecker, 2007: 38). Fremover forkortes brugerdreven innovation 'BDI'. Denne forståelse af innovation, BDI, ser vi endvidere i lyset af den politiske bevågenhed, som begrebet nyder i øjeblikket. Danmark står for tiden overfor en række væsentlige udfordringer, hvilket fra den politiske front karakteriseres som vækstudfordringer. Danmark har bl.a. en svagere produktivitetsudvikling end i de fleste andre OECD-lande. Væksten i dansk økonomi er under pres, og det betyder stærkere konkurrence. Dette lægger et pres på danske virksomheder og medarbejdere for konstant at forny, udvikle og forbedre sig. Nøgleordet ift. at imødegå de økonomiske udfordringer, er fra politikernes side -

¹ Kampagnen blev sendt på TV2 Nord, første gang den 06.09.12.

innovation. Innovation bliver i dag slået op som løsningen på vores udfordringer - innovation betragtes som vejen til vækst set fra et økonomisk perspektiv (Regeringen, 2012). Politikerne sætter altså fokus på økonomien både i nationalt og regionalt regi. I kraft heraf påvirkes den danske befolkning og herunder innovationsaktørerne, til at handle ud fra den drivkraft der kan formuleres som; hvad der giver størst vinding, er dét vi går efter. Denne indstilling som også BDI tager part i, finder vi individualistisk.

Samfundet i dag

Vores vestlige samfund er domineret af individualismen - en indstilling hvori individet opfatter sig selv som uafhængigt, fundamentalt alene og isoleret. Ifølge Gergen (2010) fører den individualistiske indstilling til egoisme, selvished, grådighed, konkurrence etc. Følgerne heraf er mange og indebærer bl.a. ensomhed og indbyrdes splid. Individualisme har konsekvenser på et personligt, såvel som et samfundsmæssigt plan. Den individualistiske indstilling er ikke at forstå som et karaktertræk ved den menneskelige natur, men en social konstruktion. Sidstnævnte pointe ligger i specialets erkendelsesteoretiske position, socialkonstruktionismen, med idéen om at al viden er relationelt konstrueret (Gergen, 2010). Den individualistiske konstruktion har mange negative implikationer, hvorfor vi bør stille os kritiske over for dens forståelsesramme. Med opfordring fra Gergen bør vi søge at udvikle nye, mere positive forståelsesmuligheder. Målet er en generativ diskurs, hvormed vi inviteres ind i mere konstruktive handlemuligheder. Vi står i kraft af vores interesse for menneskets beskaffenhed, i den ontologiske position; at mennesket er et holistisk væsen. Mere specifikt er mennesket et transcendent væsen bestående af en sjæl og et psykofysisk overlag (Platon, 2002 & Frankl, 2011). Som følge af det transcendent, besidder mennesket en visdom, og derved vil vi argumentere for at innovationsaktøren besidder et potentiale til at være mere innovativ. Hvis individet kan blomstre som menneske, kan det også opfylde sit potentiale som fagperson inden for innovationsbranchen. Udover denne analogi til planteriget, drager vi også i kraft af den afbildede sommerfugl på forsiden, en analogi til udfoldelsen af det menneskelige potentiale.

Samfundet udmåles som vidensamfund hvori vi lever af vores idéer (Regeringsgrundlag, 2011). I den politiske forståelse af innovation, er der ligeledes fokus på viden og idéer (Regeringen, 2012). I og med at politikerne fokuserer på økonomisk vækst, proklamerer de for idéer, som vi skal *leve af* ift. at sikre Danmarks fremtid. I modsætning hertil tilslutter vi os Collin & Faye (2008) som påpeger, at vi også bør fokusere på at udvikle de ideer, som vi *lever på*. Dette eftersom; *"[...] mennesker lever deres liv ud fra ideer om, hvad et menneske er og bør være, hvordan dets forhold er og bør være til medmennesket og til samfundet som helhed."* (Collin & Faye, 2008: 10). Herved plæderer vi for en innovationsforståelse som er udpræget humanistisk og som indebærer en viden om mennesket.

Ved tidspunktet for udgivelsen af dette speciale, er Søren Kierkegaard aktuel som følge af hans 200 års fødselsdag. Kierkegaards kendte tanker om at *"livet forstås baglæns, men må leves forlæns"* betragter vi som en anerkendelse af at vores livsførelse, vores eksistens må forstås på baggrund af de ideer vi lever på. Vi ønsker at udforske menneskets ideer, mennesket, med alt

hvad det indebærer - vi er ikke kun en krop og en psyke. Vi er også sjæle. Et sådant holistisk perspektiv på mennesket udgør en spirende tendens i dagens samfund.

En holistisk tendens

For et par hundrede år siden før den industrielle revolution, var livet for flertallet af verdens befolkning en statisk størrelse (Clausen, 2012: 79). Man levede typisk af at dyrke jord og passe husdyr. Under denne tid var livet betinget af kongen, krigene, og især naturen. Set med de kriterier FN har fastlagt, var 99 % af alle mennesker fattige, og derfor var livet kort og brutalt. Religion og åndelighed var i tankerne på daglig basis idet dette var hvad, man havde at støtte sig til. De materielle betingelser var meget svære at ændre, hvorfor dette ikke fik en synderlig opmærksomhed. Under den industrielle revolution blev det gradvist muligt at tjene flere penge, og derved købe sig til ting, der gjorde livet mere behageligt. Det blev muligt at forbedre sine levevilkår hvis man var arbejdsom og dygtig. For første gang i tusinder af år, kunne man føle sig rimelig sikker på, at have mad på bordet den næste dag. Fra et ikke-materialistisk liv, strømmede man ind i en materiel dal (ibid.: 80). Talrige teknologiske nyskabelser kom til, herunder elektroniske og digitale. Livet handlede om økonomisk fremdrift. I dag er den materialistiske indstilling ved at ebbe ud. Et mindretal af verdens befolkning er ved at forlade den materielle dal, og flere følger snart trop. Vi er på vej til et nyt ikke-materielt plateau hvori vi er rettet mod de spirituelle aspekter, og hvori vi stiller os selv nogle mere tungtvejende spørgsmål ift. livets mening (ibid.: 81).

Den spirende tendens inden for det spirituelle og religiøse ses overalt i vores samfund, herunder inden for erhvervslivet (Haviv, 2007 & Butts, 1999). Når vi i arbejdstiden er rettet mod et mål som er større end os selv, det materielle og det økonomiske – og herved ikke søger at tilfredsstille vores egen grådighed – aktualiserer vi os selv og lever autentisk som de unikke mennesker, vi hver især er:

Sigt ikke efter succes – jo mere du sigter efter den og gør den til et mål, jo mere kommer du til at ramme ved siden af. For succes har det ligesom lykke, den kan ikke jages; den må følge med. Succes er den utilsigtede sidegevinst af din personlige helligelse til en sag, der er større end dig selv. (Viktor Frankl i Lybecker, 2007)

Ved at udforske menneskets beskaffenhed, lærer vi om og udvikler de ideer vi lever på. Vi udbygger i kraft heraf, en forståelse af det menneskelige potentiale ift. at arbejde med viden og idéer inden for innovation. Med det formål at etablere nye konstruktive forståelses- og handlemuligheder, udfordrer vi de eksisterende forståelsestraditioner. Og dette er centralt ift. opbygningen af vores fremtidige samfund:

Viden om mennesket er humanistisk forsknings vigtigste bidrag til det samfund, der finansiere den. Den kan bruges til at frigøre og udvikle mennesket, eller til at manipulere og umyndiggøre det. Valget er op til os alle hver især [...] (Collin & Faye, 2008: 16)

Informationsvidenskab

Informationsvidenskab er et relativt ungt felt hvorfor det ikke er nøje defineret. I det følgende forklarer vi hvordan, vi betragter det informationsvidenskabelige fagfelt, herunder Humanistisk Informatik som subdomæne. Dette er relevant fordi vi i kraft heraf, kan eksplicite hvordan det netop præsenterede problemfelt, placerer sig ift. hertil. Desuden er det relevant at præsentere vores forståelse af det informationsvidenskabelige felt, idet vores motivation for specialet udspringer herfra.

I problemfeltet ovenfor tegner vi et billede af den virkelighed, der venter os når vi bliver kandidater i Informationsvidenskab og træder ud i samfundet. En virkelighed, hvor vi i erhvervsmæssige kontekster skal medvirke til at løse Danmarks udfordringer via innovation. Dette vil vi gøre med udgangspunkt i vores innovative kompetencer, hvilke består i at; *"[...] skabe bæredygtig ikt ud fra et teknologifilosofisk, historisk, etisk og kulturelt perspektiv."* (informationsvidenskab.hum.aau.dk). I studieordningen for Informationsvidenskab karakteriseres bæredygtighed som ikt-løsninger der er vurderet ift. andre løsningsmuligheder og variabler, og som ligeledes er tilpasset brugerne og de sammenhænge de indgår i. Vi skal udvikle ikt der passer til brugernes forskellige behov, og derfor skal vi inddrage brugerne i designprocessen. Dette er centralt for Informationsvidenskab eftersom det er; *"[...] mennesket og ikke teknologien, der skal være i centrum."* (ibid.). Dette er en pointe som i sin tid vakte vores begejstring for det informationsvidenskabelige felt, og som har udgjort en afgørende motivationsfaktor for dette speciale. I denne forbindelse inspireres vi af Naisbitts (2000) behandling af begrebet 'High tech – High touch' som bl.a. betoner vigtigheden i at vi ikke taber humaniteten, men bevarer en balance mellem high tech og high touch. *"High touch er at acceptere og tage imod det, der er større end os selv."* (Naisbitt, 2000: 34).

Vi vil med dette speciale sætte mennesket i centrum og udforske menneskets sande natur. Vi spørger; *hvad kræver innovation af mennesket bag? Hvad kræver det at være innovativ?* Her spørger vi ikke til selve innovationsprocessen, eller hvordan man på kreativ vis skaber idéerne, men hvad denne kræver menneskeligt set. Vi går ind til kernen af fænomenet innovation, idet vi går ind og beskæftiger os med menneskets beskaffenhed. *Hvad er mennesket for et væsen? Hvilke potentialer besidder det i kraft af sin egen naturlige væren?* Hvis innovationspraksis og – løsninger skal blive bæredygtige, kan vi ikke tilgå problemstillingen fra en mekanisk vinkel og blot *gøre* tingene anderledes. Vi må i stedet *tænke* og *være* anderledes. Vi må være naturligt tilstede i livet som de mennesker, vi nu engang er. Vi må være den vi er, og derigennem leve autentisk. Vi må være ansvarlige for vores egen såvel som hinandens eksistens, hvorfor vi nødvendigvis må tænke i bæredygtighed. Bæredygtighed er ligeledes i regeringens fokus; *"Danmark skal være et godt og effektivt samfund. Et samfund som bruger både de menneskelige og naturens ressourcer på en bæredygtig og konkurrencedygtig måde."* (Regeringsgrundlag, 2011: 7).

Et reelt ønske om bæredygtighed udspringer ikke af den individualistiske indstilling – her er fokuset i stedet på at eje og syne af mest muligt. Hvis vi udvikler en forståelsesramme omkring det menneskelige væsens naturlige potentiale, bidrager vi herved til en ny og mere konstruktiv måde at handle på inden for innovationsbranchen. Innovation finder sted når vi respekterer

hinanden som mennesker, og samarbejder om et mål der er større end os selv, som er fælles og relationelt ansvarligt. Med det ovenfor præsenterede, kan vi nu fremlægge specialets problemformulering:

*Hvad er alternativet til den individualistiske indstilling
inden for brugerdreven innovation?*

Tilknyttet problemformuleringen har vi tre forskningsmæssige underspørgsmål. En besvarelse af disse leder os frem til det plateau, hvorpå vi kan besvare problemformuleringen. Spørgsmålene er som følger:

- Er der berettigelse for at skrive et speciale i det problemfelt vi identificerer?
- Hvordan ser vi individualismens tilstedeværelse i den aktuelle innovationsdiskurs?
- Hvordan ser et holistisk menneskesyn ud?

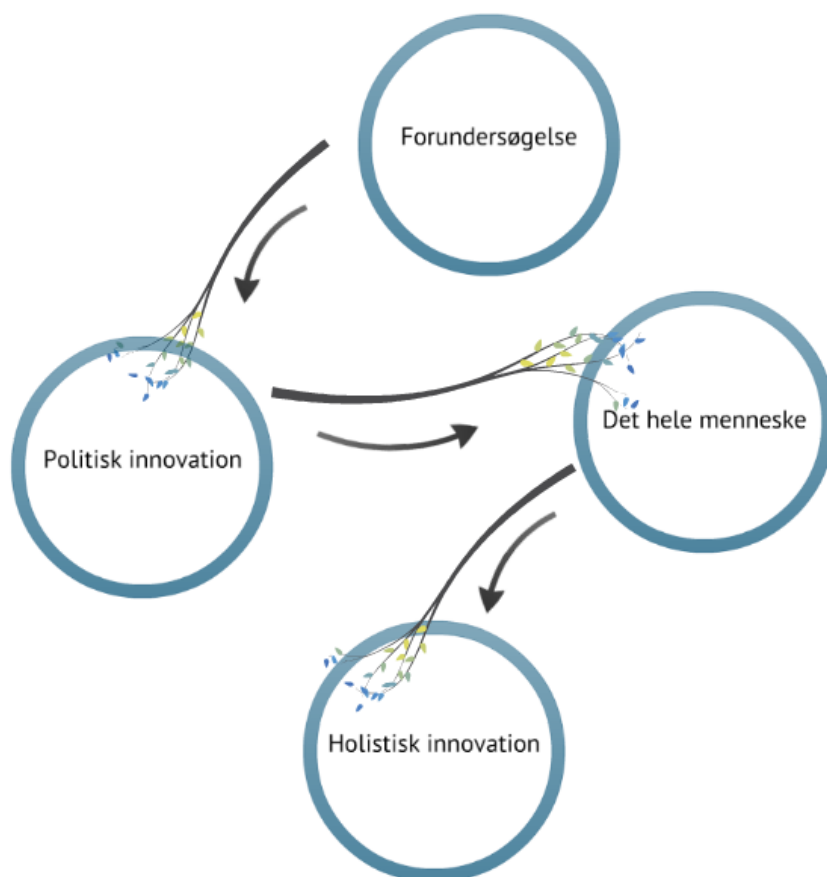
Med dette speciale indtager vi en bestemt plads inden for det informationsvidenskabelige fagfelt. Positioneringen medfører givet vis en række teoretiske områder, vi afgrænser os fra. Vi afgrænser os fra forskellige teoretiseringer som forekommer relevante, løbende igennem rapporten når det synes vedkommende. Specialet er herunder udarbejdet som et teoretisk og analytisk projekt.

Vores specialeemne beror på tværfaglige dimensioner som præger vores metodiske overvejelser, herunder vores undersøgelsesdesign. En tværfaglig tilgang er naturlig eftersom vi er skolet i en humanistisk tradition der netop hylder dette. I fakultetets strategiske mål for forskning lægges der vægt på at de vil; *"[...] gå foran i at indtænke den humanistiske forskningsprofil i forskningsprojekter på tværs af fagdiscipliner og forskningsområder."* (fak.hum.aau.dk). På denne baggrund kan fakultetet være med til at udvikle en tværdisciplinær og problemorienteret tilgang, hvilket vi også med forestående speciale forsøger at efterkomme.

Undersøgelsesdesign

Med dette afsnit har vi til hensigt at skabe overblik over specialets undersøgelsesdesign. Herved fungerer afsnittet samtidig som en læsevejledning over selve rapporten. Den anvendte teori redegør vi ikke for her, men på rette tid og sted i det forestående speciale. Specialet består af flere delanalyser, hvoraf de respektive aktiviteter og indbyrdes relationer er illustreret i nedenstående figur. Vi kategoriserer vores undersøgelse i fire dele; en forundersøgelse og tre enkeltanalyser (se figur 1). Vores undersøgelsesdesign er udviklet på baggrund af vores diskursteoretiske ståsted, hvorfor den er kategoriseret efter diskurser; en politisk innovationsdiskurs, diskursen om 'det hele menneske' og en generativ innovationsdiskurs - holistisk innovation. Med diskursteorien skelner vi mellem to analysestrategiske greb; dekonstruktion og hegemonisk intervention. Overordnet er det vores ambition at

denaturalisere den aktuelle opfattelse af innovation og berige den med perspektiver fra et holistisk menneskesyn. Sagt anderledes er vores formål at dekonstruere den aktuelle innovationsdiskurs, for således at skabe en ny hegemoni hvori innovationsdiskursen tænkes ud fra et mere vedkommende og konstruktivt syn på mennesket.

Figur 1: Illustration af specialets undersøgelsesdesign.

I kapitel 3 *Forundersøgelse* præsenterer og argumenterer vi for den indledende research som afstedkommer tilblivelsen af vores genstandsfelt. I forundersøgelsen foretager vi et traditionelt litteraturstudie, et 'scoping review', med karaktertræk fra det systematiske litteraturstudie. Dette indebærer en iterativ proces hvori vi scanner, skimmer og etablerer en forståelse af relevante søgeresultater. Som en del af den forståelsesmæssige proces, foretager vi en kortlægning og kategorisering med det formål at undersøge den eksisterende forskning. Delkonklusionen er identificeringen af et videnshul som giver vores genstandsfelt sin berettigelse. Dette sætter scenen for vores videre undersøgelse.

I kapitel 5 *Politisk innovation* påviser vi individualismens tilstedeværelse inden for den eksisterende politiske innovationsdiskurs. Vi analyserer et aktuelt innovationsstrategisk udspil med udgangspunkt i det diskursteoretiske begrebssæt, vi finder hos Laclau og Mouffe (2002). De politiske tekster afspejler den aktuelle innovationsdiskurs' beskaffenhed, hvorved den er repræsentant for den diskurs, som også danske BDI-aktører har. Samtidig fungerer det politiske

udspil som fremtidige handleforskrifter. Individualismens natur konstitueres igennem Gergens teori 'afgrænset væren' (2010) og Fromms teori 'at have' (1992). Det analysestrategiske arbejde i kapitel 5, består i at dekonstruere eller nedbryde den aktuelle innovationsdiskurs, som politikerne plæderer for. Dekonstruktionen foregår idet vi påviser individualismens tilstedeværelse i diskursen. Samtidig hermed, påpeger vi at diskursen kunne være anderledes i henhold til det bagvedliggende menneskesyn. Herved skaber vi antagonismen - det individualistiske menneskesyn overfor det holistiske. Diskursteoriens begrebsnetværk tages mere eksplicit i brug i dette kapitel end i de øvrige. Når diskursteorien anvendes mere analyseteknisk, skyldes dette at vi med metoden kan udpege de ord og begreber, hvormed den individualistiske indstilling giver sig til kende. Delkonklusionen er en problematisering af innovation i et individualistisk perspektiv samt påpegningen af, at diskursen kunne se anderledes ud. Den politiske innovationsdiskurs kunne tilbyde mere positive og konstruktive handlemuligheder for innovationsaktøren.

I kapitel 6 *Det hele menneske* sætter vi fokus på, og bestemmer karakteren af den ekskluderede mening i det politiske udspil. Vi vender hierarkiet på hovedet idet vi udvikler en diskurs om det holistiske menneske, hvilket vi betegner som 'det hele menneske'. Til dette formål inddrager vi forskellige teoretiske vinkler på menneskets beskaffenhed, hvilket foregår med udgangspunkt i hhv. Platon, Frankl, Løgstrup og Nelson. Vi etablerer diskursen 'det hele menneske' hvori mennesket betragtes som en sjæl med et psykofysisk overlag. Med 'etablering' mener vi med udgangspunkt i diskursteorien, at vi i kraft af det analytiske arbejde, etablerer relationer mellem de forskellige teoretiseringer som derved udgør hvad, vi betragter som en diskurs. Diskursetableringen sker i kraft af dels en teoriopræsentation, dels en diskussion af de respektive teories indbyrdes ligheder og forskelle. Desuden ekspliciterer vi vores stillingtagen ved de forskelligrettede perspektiver teorierne imellem. Delkonklusionen er en sammenfatning af de teoretiske pointer der repræsenterer vores menneskesyn og diskurs om det holistiske menneske.

I kapitel 7 *Holistisk innovation* etablerer vi en ny og generativ innovationsdiskurs, som vi kalder 'Holistisk innovation'. Vi foretager diskursteoretisk en hegemonisk intervention, idet vi skaber en ny og entydig diskurs. Dette foregår med udgangspunkt i diskursen om menneskets beskaffenhed, som blev etableret i kapitel 6. Vi applicerer vores menneskesyn på den praksisnære BDI-metode 'Konceptuel Opdagelse' - en udviklingsmodel som repræsenterer vores forståelse af brugerdreven innovation. Med denne eksemplificerer og derved manifesterer vi den nye hegemoni, hvori innovation kan tilgås på en mere konstruktiv og positiv måde. Ved at udvide og berige forståelsen af innovation, tilbyder vi de mennesker som arbejder hermed, nye forståelses- og handlemuligheder. For at påvise den nye innovationsdiskurs' generative egenskaber, ekspliciterer vi hvordan BDI-praksissen tilgås fra en individualistisk indstilling.

2. VIDENSKABSTEORI

I dette kapitel præsenterer vi de videnskabsteoretiske antagelser, vi arbejder ud fra i specialet. Herved fremlægger vi de filosofiske præmisser, der ligger til grund for vores undersøgelse. Vi arbejder ud fra den socialkonstruktionistiske² overbevisning, at al viden skabes relationelt, og dette foregår med udgangspunkt i Gergen (2010). Målet i vores konstruktionistiske position er at udfordre eksisterende forståelsesrammer og skabe mere generative diskurser. Herunder inddrager vi den diskursteoretiske vinkel udviklet af Laclau og Mouffe (2002). Vores videnskabsteoretiske tankesæt er herved både konstruktionistisk og diskursteoretisk. Konstruktionismen anvendes som specialets primære videnskabsteori, hvor diskursteorien anvendes metodisk i forbindelse med designet af specialets respektive analyser (jf. Undersøgelsesdesign (1))³, samt analysestrategisk (mere herom senere). Årsagen til at diskursteorien bringes på banen under dette videnskabsteoretiske kapitel er, at diskursteorien hviler på de grundlæggende samme erkendelsesteoretiske præmisser som konstruktionismen. Vi ekspliciterer kongruensen mellem de to tankesystemer samt teoriernes forskellige fokuser.

Projektets videnskabsteori er som det primære orienteret mod erkendelsesteoretiske spørgsmål frem for ontologiske. Herved har vi fokus på måden, hvorpå vi danner viden. Til trods for erkendelsesteoriens forrang i hhv. konstruktionismen og diskursteorien, spiller vores ontologiske position en afgørende rolle; det er nemlig herfra vores genstandsfelt udspringer (jf. 1. Introduktion). Den ontologiske tanke, at der eksisterer en bagvedliggende essens, er ligeledes Gergens teoretisering (2010). Den hellige essens er ikke mulig at få fuldt ud greb om. Ikke desto mindre kan og bør vi tilstræbe at nærme os den, for således at udfolde og lade os berige af den pågældende viden.

Gergen

Den konkrete socialkonstruktionisme vi anvender, er udviklet af den amerikanske psykologiprofessor Kenneth J. Gergen (1934-). Vi trækker på Gergens erkendelsesteori 'relationel tilblivelse' og hans ontologiske teori om 'det hellige'. Den overordnede epistemologiske tanke i Gergens videnskabsteori er, at vi selv skaber vores verden - psykologisk og interpersonelt. Herudover giver Gergen os en forståelse af individualismen; en indstilling hvori mennesket betragter sig selv som afgrænset værende. Heroverfor opstiller Gergen den mere positive og konstruktive indstilling; at forstå sig selv som en relationel tilblivelse eller som en multitolblivelse. Overfor den individualistiske indstilling, stiller han endvidere det hellige; at forstå sig selv som tilknyttet en bagvedliggende essens. Individualismen er interessant i henhold til undersøgelsens emne, hvorfor denne behandles i et senere kapitel.

² Herefter forkortet konstruktionisme.

³ Tallet i parantes henviser til det pågældende kapitel, hvori afsnittet foreligger.

Laclau & Mouffe

Den diskursteori vi bruger i specialet, er udviklet af to professorer i politisk teori; argentineren Ernesto Laclau (1935-) og belgieren Chantal Mouffe (1943-). Diskursteorien giver os en forståelse af hvad en diskurs er, samt en forståelse for diskursers betydning. I specialet anvender vi Laclau og Mouffes diskursteori metodisk og analysestrategisk – i dette kapitel ekspliciterer vi kort deres stillingtagen ift. erkendelsesteori og ontologi.

I det følgende præsenterer vi specialets videnskabsteori, primært med udgangspunkt i Gergens teori, og sekundært Laclau og Mouffes. Vores videnskabsteori er som nævnt orienteret mod erkendelsesteoretiske spørgsmål hvorfor vi starter med at gøre rede for disse. Efter en redegørelse heraf samt de tilknyttede overvejelser ift. teoriens anvendelse, fremlægger vi specialets ontologiske position og de hertil relaterede implikationer.

Relationel tilblivelse

Vi beskriver vores erkendelsesteoretiske position med Gergens teori 'relationel tilblivelse' og fremstillingen heraf, er udformet efter bogen *Relationel tilblivelse – videre fra individ og samfund* (Gergen, 2010). Teorien om relationel tilblivelse handler om, at det vi erkender og opfatter som virkelighed, konstrueres i relationer. Dette perspektiv giver os i specialet; 1) en forståelse af vores vidensproces, 2) en kritisk reflektiv tilgang, og 3) en forståelse af den type viden vi producerer. Disse punkter udredes efter en præsentation af teorien om relationel tilblivelse.

I Gergens teori om *relationel tilblivelse* ligger den grundlæggende tese, at menneskets forståelse af verden opnås relationelt. Mere specifikt foregår den menneskelige meningsdannelse ved *koordineret fælles handling*, dvs. via kommunikative koordinationer mellem mennesker. Mening opstår i en fælles handleproces hvori handling tillægges mening, når dens eksistens anerkendes som noget for nogen. Denne pointe kan forekomme banal men har ikke desto mindre vidtgående implikationer: den viden vi (sammen) skaber påvirker vores opfattelse af, hvad vi kan og ikke mindst mener, vi bør gøre. Som Gergen bruger meget tid på at eksplicitere, har denne tanke implikationer på diverse niveauer - dette være sig i samtaler mellem to mennesker såvel som i samarbejder mellem nationer. Gergens primære opfordring er derfor at vi skal være *kritisk refleksive* over den viden vi handler ud fra i dag og i fremtiden. Med 'kritisk refleksion' opfordres vi til at udfordre eksisterende forståelsestraditioner, for på det grundlag at etablere nye konstruktive forståelses- og handlemuligheder. Vi bør problematisere kulturelt dominerende præmisser, ophæve det der forekommer indlysende og lytte til alternative forståelsesrammer. Formålet er udvikling af *generativ diskurs*, hvilket vil sige teori hvormed vi inviteres ind i nye positive og konstruktive handlemuligheder. Vi skal altså betvivle det der accepteres som sandt i bestræbelse på at opbygge en mere bæredygtig fremtid.

Konstruktionismen og diskursteorien hviler som sagt på de samme erkendelsesteoretiske præmisser. Ifølge Laclau og Mouffe er den menneskelige erkendelse af verden på uafværgelig

vis under indflydelse af de diskurser, vi befinder os indenfor. Diskursteoriens hovedpåstand er således, at alt hvad der er, er diskursivt medieret (Hansen, 2009). 'Diskurs' defineres i bred forstand som tekst, tale, praksis, institutioner osv. Herved kan vi sætte lighedstegn mellem Laclau og Mouffes diskursforståelse, og den relationelle praksis som Gergen plæderer for. Dog er der den væsentlige forskel; at hvor Gergen sætter fokus på, at al mening skabes relationelt, har Laclau og Mouffe et mere nuanceret fokus på de diskursive aspekter i vores relationer. Sidstnævnte kommer til udtryk igennem diskursteoriens omfattende begrebsnetværk, hvorigennem der gives et detaljeret karakteristisk af diskursbegrebet. Denne beskrivelse bruger vi metodisk i samklang med vores erkendelsesteori, idet præmisserne er de samme som i Gergens konstruktionisme. I det følgende fremlægger vi de tre punkter, som erkendelsesteorien bidrager med til specialet; 1) en forståelse af vores vidensproces, 2) en kritisk reflektiv tilgang, og 3) en forståelse af den type viden vi producerer. Herved udreder vi de implikationer som anvendelsen af erkendelsesteorien har for os og undersøgelsen. Vi lægger ud med at beskrive hvad 'relationel tilblivelse' bidrager med ift. vores vidensproces.

Vidensproces

Erkendelsesteorien giver os for det første, en forståelse af den proces, hvori vi som studerende tilegner os og danner ny viden. For at eksemplificere gennemgår vi denne vidensproces, hver gang vi læser en tekst og "går i dialog" med forfatteren gennem skriftsproget. På samme vis indgår vi i en vidensproces når vi indbyrdes, fører en faglig diskussion om projektemnet. Eller når vi med en bestemt strategi analyserer en række litterære værker. Med 'relationel tilblivelse' bliver vi opmærksomme på, at den specifikke erkendelse vi undervejs sidder med, indvirker tilbage på vores opfattelse af, hvad der er den bedste løsning ift. den metodiske fremgang. For eksempel har vores valg af diskursteorien indflydelse på vores analysetilgang og vores fokus. Diskursteorien giver os et fokus på diskurser og deres magt i samfundet, samt en overordnet metodisk tilgang, hvori vi organiserer undersøgelsen efter diskurser. Erkendelsesteorien giver os i denne forstand en forståelse for de processer, hvorigennem vi danner viden henover specialeperioden.

Kritisk refleksion

Valget af konstruktionismen, der som nævnt er en erkendelsesorienteret videnskabsteori, implicerer en afvisning af stringent og traditionel metodeanvendelse. Hvis målet er at udvikle nye konstruktive forståelser, kan dette ikke gøres via brug af samme metode fra gang til gang. Konsekvensen i henhold til specialet, er at vi ikke anvender en bestemt metodefremgang, men i stedet udvikler vores eget undersøgelsesdesign. Ved det faktum at vi ikke udvælger og anvender en fasttømret metode, tilgår vi undersøgelsen med en kritisk og reflektiv stillingtagen.

Specialets undersøgelsesdesign udgør en overordnet analysestrategisk tilgang. *Strategi* drejer sig i denne henseende om måden hvorpå vi konstruerer andres iagttagelser, som objekt for egne iagttagelser (Andersen, 1999: 14). Når vi arbejder strategisk gøres dette ud fra bestemte refleksioner over den viden som foreligger, og den viden vi ønsker at nå frem til. I kraft af de strategiske overvejelser i undersøgelsesdesignet, gør vi os bevidste om det perspektiv vi anlægger på emnet. Det er nemlig perspektivet, der konstruerer iagttagelsen og det iagttagede,

hvorfor også det undersøgelsesdesign vi konstruerer, har konsekvenser for den viden vi frembringer.

I henhold til vores vidensproces i specialeperioden og herunder analysearbejdet, arbejder vi ligeledes kritisk reflektivt. Dette betyder mere konkret, at vi aktivt reflekterer over de respektive valg vi træffer. For eksempel er vi kritisk reflektive i læsningen af teorier – vi godtager ikke de præsenterede perspektiver hovedløst og uden at diskutere dem indbyrdes. Udover denne bestræbelse på at være kritisk reflektive og bevidste om de valg vi træffer, søger vi at eksplicitere dem i denne rapport. Herved kan læser følge vores logik og forstå vores resultater.

Vidensproduktion

Vores undersøgelse er i overvejende grad filosofisk og eksistentielt fokuseret, hvorfor vores resultater får karakter herefter. Specialets resultater betragter vi som vores akademisk konstruerede forståelser. Argumentationen for at bruge dette speciale på at konstruere nye forståelser, ligger i vores erkendelsesteori 'relationel tilblivelse'; at vi via udvikling af generativ diskurs, præsenterer mennesker for nye positive handlemuligheder. Mere konkret har den holistiske innovationsdiskurs vi udvikler, til hensigt at gøre en forskel for innovative aktører. Denne diskurs har til hensigt at invitere aktørerne ind i nye forståelsesrammer, og derved nye konstruktive handlemuligheder.

Når vi beskæftiger os med en erkendelsesorienteret videnskabsteori, implicerer dette at vi på sin vis deontologiserer analysegenstanden. Vi tillægger med andre ord ikke genstanden en fast afgrænset mening, men forstår den som en flydende størrelse (Andersen, 1999: 14). Deontologisering betyder dog ikke, at der ikke findes noget i verden, som har en bestemt mening. Det betyder blot, at vi ikke betragter vores analysegenstand som objektiv sand. Vores analysegenstand er netop kun en analysegenstand, idet den er socialt konstrueret. Det er i kraft af analysegenstanden, at vi kan nærme os det objektivt sande. I det følgende præsenterer vi vores ontologiske position og dens implikationer for undersøgelsen i specialet.

Det Hellige

Ontologien som vi fremlægger i dette afsnit, afspejler vores personlige overbevisning samt det grundlag hvorfra specialets undersøgelsesemne udspringer. Vi vælger Gergens teoretisering som repræsentant for vores ontologiske position, fordi den indfanger en central pointe som gennemstrømmer verdensreligioner og andre store tanker om det hellige - pointen vedrører vores ultimative forbundethed. Desuden bruger vi Gergens ontologiske betragtninger, fordi han argumenterer for nødvendigheden af, at være åben over for forskellige diskurser om det hellige. I dette afsnit præsenterer vi specialets ontologiske position, Gergens argumentation for berettigelsen af de hellige diskurser, samt teoriens moralske konsekvenser. Afslutningsvist gør vi rede for den ontologiske positions implikationer ift. specialet.

'Det hellige' er Gergens betegnelse for Gud, det guddommelige nærvær, sjælen, det åndelige, livskraften etc. I sin teori om det hellige påpeger Gergen først og fremmest *en bagvedliggende essens* som indvirker på os og vores relationelle erkendelsesproces; "[...] *der findes et eller andet "bagved" eller "ansvarligt for" processen med at danne mening, men vi kan ikke få direkte fat på denne kilde.*" (Gergen, 2010: 402). Som det fremgår af citatet, ligger den hellige essens uden for vores forståelsesmæssige rækkevidde. Når vi nærmer os dette hellige, foregår det altid ud fra vores historiske og kulturelle forståelsesramme. Teorien om det hellige ligger i direkte forlængelse af teorien om relationel tilblivelse; ifølge Gergen er det hellige nemlig relationel af natur. Gergen henviser til en mangfoldighed af kilder idet han fremsætter denne tese, og kilderne har det til fælles, at det hellige optræder i en tilstand af ultimativ forbundethed eller relationel enhed (ibid.: 416). Det er umuligt at fatte naturen af det hellige, ikke desto mindre er det i bevidstheden om dette, at vi finder potentialerne for en mere bæredygtig fremtid. Alt i vores hverdag kan få karakter af det guddommelige i så fald det på positiv vis, bidrager til de relationelle processer. Det hellige er i denne forstand de relationelle processer hvori vi sameksisterer, og herved er de iboende alle vores daglige anliggender.

I henhold til diskursteorien ligger følgende ontologiske position: "*Det faktum, at ethvert objekt er konstitueret som et diskursivt objekt, har intet at gøre med, hvorvidt der er en verden uden for tanken [...]*" (Laclau & Mouffe, 2002: 56). Diskursteorien taler ikke for en essens bag vores forståelse, men benægter ej heller dens eksistens. Vi har nu fremlagt de hellige dimensioner i tanken om relationel tilblivelse, og konsekvensen af denne fundamentale værdi i vores interpersonelle tilværelse, manifesteres i kraft af det etiske krav som Gergen kalder 'relationel ansvarlighed'.

Relationel ansvarlighed

De moralske konsekvenser af 'relationel tilblivelse', udgør en teori om moralsk handlen. Ifølge Gergen lever vi typisk efter en *moral af 1. orden*: Vi handler fornuftigt inden for en bestemt tradition, og lever bekvemt i vores opfattelse af, hvad der er rigtigt og godt. Men så snart vi skaber en opfattelse af det gode, er opfattelsen af det onde under tilblivelse. Som et mere konstruktivt alternativ, forslår Gergen at vi forholder os *relationelt ansvarlige*, dvs. indgår i en kollektiv ansvarlighed. Heri søger vi til stadighed at opretholde mulighederne for koordineret fælles handling, og herved er omsorgen for relationen det primære. Vi holder os bevidste om, at vi alle har vores synspunkter fra den kulturelle og historiske tradition, vi tager del i. Når to parter mødes med dette holdningsmæssige udgangspunkt – med en *moral af 2. orden* – kan de indgå i en positiv og konstruktiv meningsdannende dialog. En dialog der ikke fører til hverken aggression, undertrykkelse eller krig. Med en moral af 2. orden, inviteres parterne ind i gensidig udforskning af 'det rigtige' og 'det gode', i stedet for blot at hade og bekæmpe hinandens opfattelser. Når vi handler ud fra en moral af 2. orden, grundlægger vi ikke vores egen (gode) verden, men opretholder aktivt muligheden for sammen at skabe det gode (Gergen, 2010: 382).

Akademisk modstand

I videnskabelige kredse betragtes åndelige og moralske forpligtelser ifølge Gergen, ofte med mistro, og spørgsmål om det åndelige opfattes som problematiske. Det åndelige konnoteres med middelalderens religiøse dogmer hvilket overvejende skyldes, at videnskaben er et resultat af oplysningstiden. Som Gergen formulerer det, lur der en farlig isolation i at fortsætte ad disse tankebaner:

Hvis det videnskabelige arbejde skal komme med et vigtigt bidrag til den kultur, som opretholder den, er det afgørende med en åben dialog. Hvis man ikke tager denne dialog op, skaber man endnu en ø af praksis adskilt fra andre af et fremmedgørende hav. (Gergen, 2010: 382)

Almindeligvis er befolkningen taknemmelige over for videnskaben og dens resultater. Men videnskaben har også negative følger såsom en materialistisk livsindstilling, og undertrykkelsen af værdier og tanker om det åndelige. Udover faren for videnskabens rolle for samfundets udvikling, kan det ikke forsvares at skelne mellem moralsk subjektivitet og videnskabelig objektivitet. Ifølge Gergen er det ikke muligt at adskille "hvad der er" fra "hvad der bør være". De videnskabelige og åndelige samfund skaber på hver deres måde, deres egen virkelighed og deres egne gyldighedskriterier: *"Man kan kun købe validitet og værdi med den møntfod, som accepteres inden for det samfund, som det drejer sig om."* (Gergen, 2010: 382). Med målet om at opbygge en mere bæredygtig fremtid, argumenterer Gergen for nødvendigheden af at vove skindet og tage kampen op. Dette til trods for den akademiske modstand. På samme vis som Gergen, argumenter Laclau og Mouffe for samme synspunkt; *"[...] sondringen mellem det normative og det deskriptive er en magthandling, som til stadighed skal sikre, at 'den moderne' omverdensfortolkning (eller diskurs om man vil) kan bevare sit herredømme over tænkningen."* (Laclau & Mouffe, 2002: 13).

Opfordringen realiseres

Gergens ontologiske teoretisering ekspliciterer og udreder, vores ellers implicitte holdning til det værende – til ontologi. Teorien om det hellige spiller som sagt en central rolle ift. emnet i dette speciale. Endvidere har teorien i høj grad inspireret os til og opmuntret os til at arbejde med det sjælelige i mennesket i relation til innovationsemnet. Gergen fungerer som en støtte ift. at arbejde med en diskurs om det hellige inden for den akademiske verden, som vi befinder os i med dette speciale. Endvidere opfordrer han os til arbejde med de hellige diskurser med det formål, at trække positive forståelses- og handlemuligheder ud herfra. Dette gør vi mere konkret ved at integrere et holistisk syn på mennesket, med en praksisnær metode inden for brugerdreven innovation. Herved realiserer vi Gergens opfordring!

Vi arbejder med integrationen af et holistisk menneskesyn og brugerdreven innovation dels for at bidrage til en forbedret livsværdi for den enkelte, dels for at forbedre arbejdsmiljøet inden for vores fagfelt, og dels for at bidrage til en udviklingsform, hvormed vi udvikler mere

bæredygtige produkter og processer. Bevæggrundene for nærværende undersøgelse udspringer af moralske forpligtigelser af 2. orden. Vi ønsker at være relationelt ansvarlige fordi vi er ultimativt forbundet og indgår i en hellig enhed.

3. FORUNDERSØGELSE

I dette kapitel redegør vi for den forundersøgelse vi har foretaget, dvs. den arbejdsproces der ligger forud for de tre analyser. Vi finder det relevant at eksplicitere vores forundersøgelse, fordi den i høj grad indvirker på vores undersøgelse som helhed, samt de valg vi træffer i henhold hertil. Endvidere er det i kraft af forundersøgelsen at vores genstandsfelt får sin berettigelse. En central del af forundersøgelsen, og herved vores undersøgelsesdesign, er metoden 'litteraturstudie'. Hensigten med forundersøgelsen er overordnet at den skal bibringe viden der imødekommer en besvarelse af vores forskningsspørgsmål: Er der berettigelse for at skrive et speciale i det problemfelt vi identificerer?

Et litteraturstudie

Inden vi redegør for måden hvorpå vi helt konkret udfører litteraturstudiet, præsenterer vi metoden sådan som den beskrives af Jesson et al. (2011). Herunder ekspliciterer vi hvordan, vi designer litteraturstudiet i nærværende speciale.

Litteraturstudiet defineres på følgende måde: *"A literature review is a desk-based research method by which the researcher critically describes and appraises what is already known about a topic using secondary sources."* (Jesson et al., 2011: 74). Vi betragter litteraturstudiet som en undersøgelsesmetode, der bidrager til indsigt i den foreliggende litteratur inden for et givent emneområde. Indsigten etableres ved at gøre brug af en række værktøjer, der understøtter søge- og læseprocessen, samt den efterfølgende bearbejdning af indsamlet litteratur. Med litteraturstudiet som undersøgelsesmetode, bliver vi i stand til at opnå en bred forståelse af vores genstandsfelt. På baggrund af litteraturstudiet kan vi argumentere for feltets beskaffenhed og fremsætte eventuelle modsigelser, mangler eller 'huller' i den undersøgte litteratur. Som metode opererer litteraturstudiet med to former for tilgange hvormed man kan udføre selve undersøgelsen af genstandsfeltet. Tilganges forskelligheder beror på et hhv. designmæssigt og metodologisk plan. De to tilgangsvinkler determineres ydermere af formålet med undersøgelsen, hvilket vi redegør for i det følgende.

Formål

Litteraturstudiet kan udføres ud fra enten en 'traditionel' eller 'systematisk' tilgangsvinkel. Først opridser vi kort hvad de to tilgangsvinkler indebærer, og derefter redegør vi for den tilgangsvinkel der er velegnet ift. formålet med vores litteraturstudie.

Det *systematiske litteraturstudie* tager sit udspring i de medicinske og bevis-baserede studier, hvor en udpræget systematisk tilgang til litteraturen er dominerende. Formålet i det systematiske litteraturstudie er bundet til specifikke undersøgelsesspørgsmål hvorved fokus er snævert. Planlægningen er transparent og veldokumenteret, og søgeprocessen er omfattende. Begrundelsen herfor, er at man bestræber sig på at indfange al litteratur inden for emnet. De centrale stadier i det systematiske litteraturstudie er som følger: Forundersøgelse, med karakter af det traditionelle litteraturstudie → Planlægning og protokol → Dokumentation → Kriterier for inklusion og eksklusion af litteratur → Søgeproces → Vurdering af dokumenternes kvaliteter → Dataudtræk → Syntese (Jesson et al., 2011: 104).

I det *traditionelle litteraturstudie* er formålet at opnå en bred forståelse og beskrivelse af et felt, og herved er fokuset bredt. Der er ikke noget krav om en foruddefineret sti hvad angår planlægning, og dette giver det traditionelle litteraturstudie en udforskende karakter og en undersøgende søgeproces. De centrale stadier for det traditionelle studie er som følgende: Søgning og indsamling af litteratur → Læseproces → Kategorisering af litteratur → Identificering af videnshul (ibid.: 73). Herudover skal det tilføjes, at det traditionelle litteraturstudie kan udføres ud fra forskellige typer af formål, hvilket leder os frem til at redegøre for vores formål med litteraturstudiet.

Scoping review

Vores formål med litteraturstudiet tager afsæt i det, der betegnes som et *scoping review*. Denne type litteraturstudie understøtter etableringen af en overordnet viden på et specifikt område. Endvidere indebærer et scoping review, at selve dets resultat, fremsætningen af eventuelle mangler eller huller fundet i litteraturen, kommer til at sætte scenen for den videre undersøgelse af genstandsfeltet (Jesson et al., 2011: 76). Hermed menes, at hvis vi identificerer interessant forskning som på en eller anden måde bidrager med noget nyt eller noget andet end det vi ønsker at gøre, inkorporeres dette i vores videre undersøgelse. På den anden side hvis der identificeres mangler eller 'huller' berettiger dette vores videnskabelige bidrag til det videnskabelige felt.

Udover det traditionelle litteraturstudie i form af det såkaldte scoping review, lader vi os inspirere af den systematiske tilgangsvinkel ift. udforskningen af emnet. Det systematiske viser sig bl.a. ved, at vi ekspliciterer og redegør for metode, udvælgelsen af litteratur, samt dokumenterer processen. Herved tilstræber vi at demonstrere objektivitet og transparens i processen med det formål, at give læseren mulighed for at bedømme fuldstændigheden og validiteten af vores undersøgelse. I kraft af dette er søgeprocessen til dels udført på systematisk vis. Årsagen til at vi ikke karakteriserer vores undersøgelse som overvejende systematisk, er at vi på følgende områder afviger fra metoden: For det første anvender vi ikke stringent de

centrale stadier som knytter sig til det systematiske litteraturstudie. For det andet opstiller vi ikke klart definerede inklusions- og eksklusionskriterier.

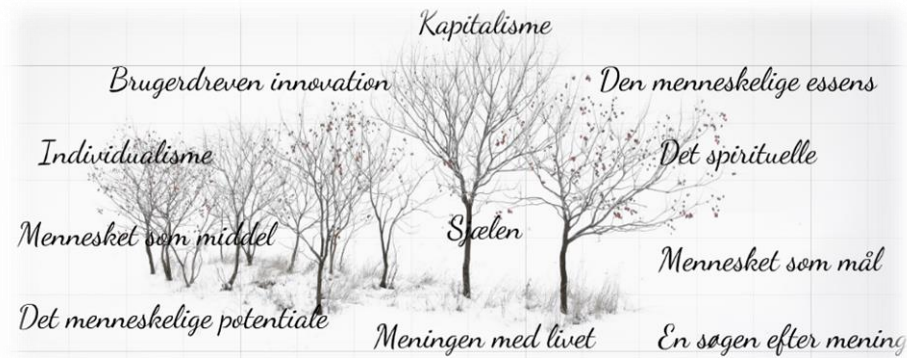
Genstandsfeltets tilblivelse

I dette afsnit gør vi rede for den proces, hvorigennem undersøgelsens genstandsfelt har fået sin tilblivelse. Vi starter med at skitsere søgeprocesserne i forundersøgelsen, for således at skabe et billede af den konkrete læse- og søgeproces vi gennemgår.

Arbejdet med dette speciale starter tilbage i januar hvor vi påbegynder en intensiv læseperiode på cirka to måneder. Vi begynder at udforske den undren, som ligger til grund for de opstillede forskningsspørgsmål (jf. 1. Introduktion). Dette indebærer bl.a. en sporadisk søgeproces efter litteratur, samt opslag på definitioner af forskellige begreber. Vores formål med dette sporadiske arbejde er at etablere et forståelsesmæssigt ståsted, og opbygge et vokabular inden for emnet. Allerede tidligt i specialeforløbet har værket *Relationel tilblivelse - videre fra individ og samfund* (Gergen, 2010) fungeret som en primær inspirationskilde og som et begrebsligt udgangspunkt. Et udgangspunkt hvorfra vi påbegynder en søgeproces. Gergens teori om det hellige (jf. Det hellige (2)) motiverer os til at søge litteratur med et spirituelt/åndeligt indhold. Dette leder os bl.a. frem til *Man's search for ultimate meaning* af Viktor E. Frankl (Frankl, 2011). Frankl teoretiserer over mennesket som bl.a. 'religiøst ubevidst'.

Udover den hellige dimension, bidrager Gergen med et samfundskritisk perspektiv i kraft af teorien om individualisme og 'afgrænset væren' (hvilket udredes senere). Den videre litteratursøgning afspejler temaer i samfundet og dets mulige problemstillinger vedrørende den menneskelige tilstand. Med dette fokus stifter vi blandt flere bekendtskab med *Arbejdets filosofi* af Lars Svendsen (Svendsen, 2008). Forfatteren trækker på forskellige historiske og filosofiske kilder, hvorved vi tilegner os nye perspektiver på menneskets arbejdsliv – perspektiver som bidrager til vores overordnede forståelse af emnet. I forlængelse heraf kan vi nævne, at vi tidligt i specialeprocessen finder det politiske udspil og vælger at gøre dette til genstand for analyse (Regeringen, 2012). Hvad der leder os i retning af dette udspil, er den brede mediebevågenhed af Danmark som et land i krise, samt påstanden om at innovation er en vej ud af krisen (jf. 1. Introduktion).

Der foregår en indbyrdes udveksling af viden mellem hhv. læse- og søgeprocessen. I et konstruktionistisk perspektiv går vi som tidligere nævnt, i dialog med den litteratur vi læser (jf. *Relationel tilblivelse* (2)). Den viden vi har tilegnet os, består af en række ord og fraser som vi trækker med ind i en litteratursøgning. Udover begreber af de givne værkers forfattere, påpeges der i form af referencelister, en række litterære kilder som vi kan vælge at forfølge. Enhver tekst bidrager med nye søgeord, og herved undergår vores vokabular en kontinuerlig udvikling. Dette sker ikke kun igennem vores forundersøgelse, men fortsætter igennem hele specialeprocessen. Nedenstående ord og fraser i figur 2, udgør et repræsentativt billede af vores forståelsesmæssige ståsted, efter en intensiv læseproces af to måneders varighed. På baggrund af dette ståsted, er vi i stand til at formulere en midlertidig problemformulering samt forskningsspørgsmål. Med udgangspunkt heri, tager vi det næste skridt i vores forundersøgelse.

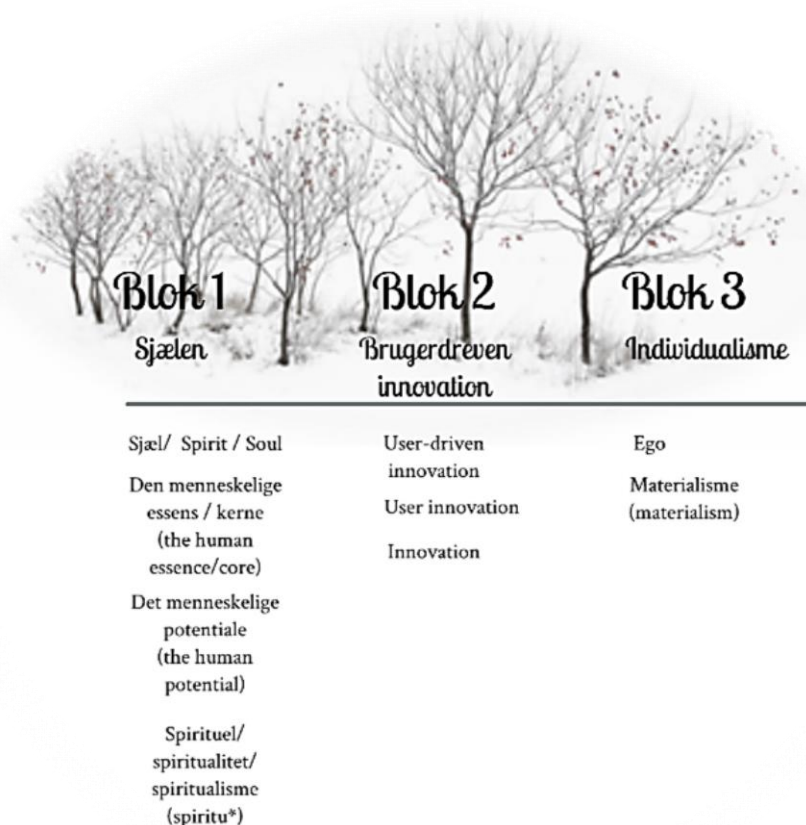
Figur 2: Forståelsesmæssigt ståsted efter to måneders intensiv læseperiode.

Søgestrategiens tilblivelse

Det næste skridt i vores forundersøgelse indebærer at vi med afsæt i vores scoping review, videre udforsker genstandsfeltet. På baggrund af vores forståelsesmæssige ståsted begynder to emneområder at tage form. Det ene emneområde vedrører det sjælelige, det andet vedrører brugerdreven innovation forbundet med en samfundskritik. De to emneområder skal nu nærmere udforskes med det formål at afdække, hvorvidt der eksisterer forskning som integrerer de to områder, og i så fald hvordan.

Som nævnt tidligere, foregår vores udforskning af genstandsfeltet til dels på systematisk vis. Til dette formål anvender vi det, der betegnes som *konventionel emnesøgning* eller *blokmetoden* (Papaioannou et al., 2009). Metoden går ud på at et givent emne brydes op i et bestemt antal blokke, svarende til de områder der skal undersøges. Hver blok kommer til at bestå af en række termer, fraser og synonymer som repræsenterer omdrejningspunktet for blokkens emne. Blokkenes indhold bliver dermed et søgevokabular for det pågældende emneområde der skal udforskes.

Søgevokabularet danner vi på baggrund af vores forståelsesmæssige ståsted efter endt læseperiode (jf. figur 2). Søgevokabularet inspireres og reguleres desuden ved, at vi søger efter definitioner på en række af ordene. Herudover danner vi vores søgevokabular ud fra de centrale ord og begreber som vi mener, kan imødekomme vores problemformulering og forskningsspørgsmål. Forskningsspørgsmålene guider os herved i henhold til søgeprocessen, således vi søger efter litteratur der er relevant ift. undersøgelsen. Nedenstående figur illustrerer det søgevokabular vi tog udgangspunkt i, på det tidspunkt vi påbegyndte vores søgeproces. For at sikre at emnerne udforskes med en tilstrækkelig stor spændvidde, oversættes blokkenes indhold til engelsk. Derfor er betegnelserne angivet i hhv. danske og engelske termer.

Figur 3: Vores søgevokabular på dansk og engelsk.

Betegnelserne for det spirituelle, vælger vi rent søgeteknisk at trunkere når vi søger på ordet. På denne måde søger vi efter alle alternative endelser af et givent ord. Ved eksempelvist at skrive: spiritu* i søgefeltet, medtages også dens alternativer som angivet i ovenstående. Som det fremgår af ovenstående tabel, bryder vi vores emne op i tre blokke. I det følgende gennemgår vi kort de tre blokke og redegør for vores overvejelser i henhold hertil.

Blok 1 - Sjælen

Som repræsentant for blok 1 har vi det relativt snævre begreb, 'sjæl'. Andre betegnelser som kunne være dækkende, fx 'livsopgave' og 'trivsel'⁴, er fravalgt fordi vi mener, at ordenes betydninger er indlejret i teorier om sjælen. Vi kunne endvidere have valgt begrebet 'spiritualitet' som repræsentant for blok 1, da dette også vedrører det sjælelige. Men eftersom 'spiritualitet' også behandler større esoteriske emner, kan brugen af denne betegnelse give for brede resultater. Dette vurderer vi på baggrund af det forståelsesmæssige ståsted, som er etableret på det pågældende tidspunkt.

'Sjælen' som repræsentant for blok 1, kan på den anden side også betegnes som bred. Dette skyldes at der findes mange perspektiver på sjælen. Vi tillægger ikke ordet 'sjæl' en specifik mening som fx den Platon plæderer for. Herved favoriserer vi ikke et bestemt perspektiv på

⁴ Hvilket vi overvejede tidligere i processen.

sjælen, idet hensigten netop er at eksperimentere og udforske emnet. Desuden udelukker vi herved ikke teorier som kunne være interessante og relevante. Hvis vi i søgningen fokuserer på en specifik teoretikers sjælsforståelse, vil vi med det samme ekskludere en masse forskning, som har andre perspektiver på sjælen. Vi har opslået 'sjæl' på diverse ordbøger⁵ og derudfra sammensat forskellige fraser, vi mener begrebet kan omhandle:

Den del af et menneske der ikke er krop, dvs. den immaterielle del/ den del af et menneske som i forskellige religioners opfattelse lever videre efter døden/noget som er kernen eller essensen i alt levende/ den spirituelle del af et menneske/ følelsesmæssig og intellektuel energi som viser sig i egenskaber og karaktertræk/ et indre styrende princip/ et grundvilkår/et vitalt princip som giver liv til den fysiske organisme.

Blok 2 – Brugerdreven innovation

Brugerdreven innovation forbundet med individualisme, er vanskelig at søge på i én blok. Vi må derfor have to selvstændige blokke; én for brugerdreven innovation og én for individualisme. Blok 2 'brugerdreven innovation' er snævert, idet der findes mange typer og forståelser ift. innovation. Inden for vores informationsvidenskabelige baggrund, anses BDI som en anerkendt og hyppigt anvendt metode til udvikling af ikt, og dette er grunden til at vi ønsker at anlægge dette perspektiv. Selvom BDI kan betragtes som snæver i betragtning af at der findes andre former for innovation, ønsker vi at søge på BDI i bred forstand, forstået som det felt det placerer sig i. Vi anvender BDI som vi definerede det i introduktionen.

⁵ "Oxford Dictionaries", "Oxford English Dictionary", "Politikkens Nudansk Ordbog", "Den Store Danske".

Blok 3 – Individualisme

Vi vælger 'individualisme' som betegnelse for blok 3, fordi vi ønsker at eftergå om nogen deler den samme kritik som vi plæderer for. For at sikre at vores forståelse af individualisme anvendes i bred forstand og ikke kun repræsenterer Gergens teoretisering, søger vi efter en mere objektiv og formel definition. Vi har opslået 'individualisme' på diverse ordbøger⁶ og derudfra sammensat forskellige fraser, som vi mener begrebet kan omhandle:

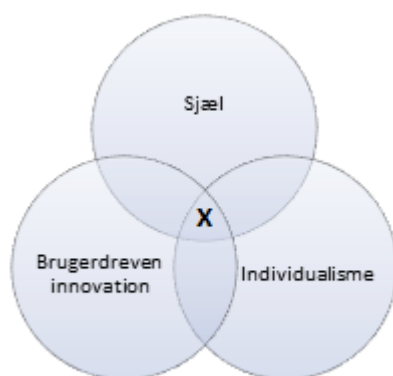
At det enkelte menneskes frihed og selvbestemmelsesret går forud for samfundsmæssige hensyn/ et menneskes dyrkelse af dets personlige særpræg/ at en person har sine egne meninger/ en selvcentreret følelse eller opførsel/ tanker eller handlinger er frie og uafhængige/ egoisme.

Ovenstående er i overensstemmelse med den forståelse af individualisme, vi har fra Gergen. Han beskriver det individualistiske menneske som: uafhængig og isoleret/ afgrænset værende/ én med en egoistisk, beregnende og instrumentalistisk indstilling. Blok 3 med 'individualisme' består af synonymerne 'ego' og 'materialisme'. Vi vælger disse ord fordi vi ønsker at finde forskning der anlægger den samme kritik som vi har præsenteret i det ovenstående.

Kvantitet, kvalitet & relevans

Vi har nu beskrevet de tre blokke samt de betydninger de tillægges. I det følgende gør vi rede for hvordan blokkene rent søgeteknisk kombineres i søgeprocessen. Herudover ekspliciterer vi de overvejelser vi har haft, ift. at håndtere søgeresultaterne i henhold til kvantitet, kvalitet og relevans. Søgeprocessen er en iterativ proces hvilket indebærer en løbende revurdering af søgestrategien, i så fald der er for mange eller for få søgehits.

⁶ "Oxford English Dictionary", "Den danske netordbog", "Den Store Danske", "Politikkens Nudansk Ordbog"

Figur 4: Den søgetekniske kombination af de tre søgeblokke.

Ovenstående figur illustrerer hvordan de tre blokke kombineres. Søgeteknisk anvendte vi hvad der betegnes som *Boolean operators* (AND, OR, NOT) for at kombinere blokkene. AND, OR, NOT-operationerne anvendes afhængigt af, om søgeresultatet skal indsnævres, udvides, eller om specifikke ord skal udelukkes fra resultatet (Jesson et al., 2011: 27). Krydset i ovenstående figur illustrerer de søgeresultater vi er interesseret i, hvilket indebærer at alle tre blokke kombineres. Vi skal dog være opmærksomme på, at det muligvis kan være et for snævert søgefelt. Hvis dette er tilfældet udvider vi søgefeltet ved at inddrage synonymerne fra vores søgevokabular. Eksempelvis anvender vi 'innovation' hvis 'brugerdreven innovation' er for snævert, eller 'spiritualitet' hvis 'sjælen' er for snævert. Dette viste sig at blive relevant, da vi i nogle databaser netop erfarede at vi måtte have synonymerne i brug, for at vi overhovedet kunne få nogle hits. Allerede i vores første iteration ud af i alt fire, måtte vi også erkende at en kombination af alle tre blokke var for snævert søgemæssigt idet det ikke afgav brugbare resultater. Derfor kombinerede vi primært 'brugerdreven innovation' og 'sjæl'. Dokumentationen for vores søgninger er at finde i vores søgeprotokol som er vedlagt i bilag (se bilag 1).

Udover at udvide søgefeltet, skal vi også kunne indsnævre og begrænse søgeresultaterne yderligere, end hvad der sker i kraft af AND-operationen. En måde hvormed dette kan realiseres, er ved at stille det krav, at søgeordene skal optræde i artiklens titel, emneord eller abstract. Dette sikrer og sandsynliggør ligeledes, at søgeresultaterne er af relevant karakter. En begrænsning af søgeresultaterne kan også foretages ved krav om, at resultaterne skal være af engelsk eller dansk beskaffenhed. Dette er ligeledes et kvalitetsmæssigt krav.

Endvidere ønsker vi at stille krav om, at vores søgeresultater kun består af litteratur der er tilgængelig i 'fuld tekst'. Hvis vi ikke har adgang til litteraturen i fuldtekst, vil det besværliggøre vores efterfølgende bearbejdning af litteraturen. Vi ønsker endvidere at stille det krav, at vores søgeresultater så vidt muligt, består af litteratur der er 'peer reviewed', eller på dansk *fagfællebedømte* (Jesson et al., 2011: 21). Vi vælger et krav om 'peer review', eftersom det er baseret på pålidelighed hvilket kan bestyrke vores ønske om litteratur af høj kvalitet og relevans. Vi er dog bevidste om at en faldgrube ved 'peer review' kan være, at de eksperter som bedømmer litteraturen, selv er påvirket af deres egne etablerede perspektiver og paradigmer. Heri ligger barrieren ift. at eventuelle nye og ukonventionelle ideer, muligvis frasorteres. Dermed vil litteratur af denne art, ikke figurere i litteraturen i kraft af dette søgekriterium.

Videnskilder

For at udforske vores emneområde, gør vi os overvejelser omkring hvilke videnskilder vi må medtænke. Dette for at sikre, at emneområderne undersøges tilstrækkeligt med inddragelse af relevante videnskilder. Formålet er som sagt at finde ud af, om der forefindes forskning hvori de to emner (sjæl og BDI) er behandlet i relation til hinanden. I dette afsnit redegør vi for de videnskilder, vi vælger at inddrage.

Forskningsbaserede databaser

En af vores primære videnskilder indebærer videnskabelige databaser, hvor elektronisk forskningslitteratur er tilgængelig. Denne type databaser er særligt relevante idet de muliggør forholdsvist avancerede søgninger, hvilket vi netop har behov for med vores konstruerede søgestrategi. Samtidigt muliggør de forskningsbaserede databaser at vi kan foretage bredere og mere dybdegående søgninger, eftersom der forefindes tværfaglige og mere emnespecifikke databaser.

Vi opererer med et tværfagligt emne, hvilket betyder at vi må medtænke forskellige faggrupper for at kunne udforske vores genstandsfelt tilstrækkeligt. Vi inddrager derfor databaser der dækker emneområder som fx religion, filosofi, psykologi, organisation og politik. Dette eftersom der kan ligge forskning her, hvor en repræsentant fra dette vidensfelt muligvis forsøger at kombinere BDI med det sjælelige. Til dette formål vælger vi ProQuest og EBSCOhost, som begge er tværfaglige og internationale databaser, og hvor elektroniske tidsskrifter og artikler kan tilgås. Begge er ret omfattende databaser som trækker på en lang række databaser. Vi gennemgår de respektive databaser og udvælger dem, der umiddelbart kan tænkes at give hits ift. vores genstandsfelt. Andre tværfaglige databaser vi vælger er; Scopus som bl.a. har en omfattende abstract database med peer-reviewed litteratur, JSTOR som overvejende dækker de sociale og humanistiske videnskaber og som ligeledes overvejende består af gratis og tilgængelig artikler, og Emerald som er en af verdens førende engelsksprogede forlæggere af akademisk og professional litteratur. Vi vælger desuden emnespecifikke databaser som; NCOM hvilket er en nordisk database der dækker publikationer inden for medie- og kommunikationsfeltet, og PsycInfo (American Psychological Association) som bl.a. også har en omfattende abstract database med peer-reviewed litteratur.

Vi vælger naturligvis ligeledes databaser som er centrale for vores informations-videnskabelige fagfelt. Dette omfatter databaser vedrørende emneområder såsom kommunikation, design og datalogi etc. Interessante databaser vi i denne sammenhæng vælger er; Association for Computing Machinery (ACM). En database som bidrager med førende publikationer, konferencer etc. inden for IT-feltet, IEEE Xplore: digital library. En omfattende database med adgang til artikler af videnskabelig og teknisk karakter, og som er udgivet af IEEE (Institute of Electrical and Electronics Engineers).

Andre databaser

Vi søger i Aalborg Universitetsbiblioteks søgemaskine - PRIMO som er en tværfaglig database. Søgninger her giver adgang til samtlige af bibliotekets materialer herunder bøger, trykte og elektroniske tidsskrifter. Derudover søges der også i samtlige afgangsprojekter og masterspecialer fra Det digitale Projektbibliotek, samt forskningspublikationer fra VBN. VBN er Aalborg Universitets forskningsportal. De nævnte søgninger via PRIMO skal dog foretages enkeltvist. Her undlader vi fx at søge i AUB's artikler eftersom denne er meget omfattende og indbefatter mange databaser, hvilket gør en artikelsøgning uigennemskuelig. En artikelsøgning i PRIMO problematiseres yderligere ved at den ikke muliggør avanceret søgning, som vi tiltænker med en konventionel emnesøgning. Det som vi kan bruge PRIMO til, er at eftergå titler på relevant litteratur vi finder i vores undersøgelse.

Vi ønsker desuden at foretage søgninger i bibliotek.dk. Denne database er ligeledes heller ikke tilstrækkelig avanceret ift. de søgninger, vi ønsker at foretage. Det vi vælger at bruge bibliotek.dk til, er at søge på artikler fordi den især, i modsætning til de mange udenlandske databaser, trækker på danske videnskilder. Dette er bl.a. anerkendte tidsskrifter som Ingeniøren, Information eller forskellige interessante magasiner som fx OnEdge.

Bearbejdning & analyse

I dette afsnit gør vi rede for den læseteknik, vi har anvendt i søgeprocessen og de teknikker hvormed vi bearbejder og analyserer de søgeresultater, som vi får på baggrund af vores konstruerede søgestrategi (jf. Søgestrategiens tilblivelse (5)). Løbende i søgeprocessen noterer vi resultaterne i et skema for at bevare overblikket, og for at gøre det muligt at eftergå vores søgninger, hvis vi skulle få brug for det. Dokumentation herfor er som nævnt at finde i bilag 1.

Læseteknik

I samme øjeblik som vi indleder søgeprocessen, påbegynder vi også en analytisk læseproces, hvilket indebærer at søgeresultaterne vurderes. Vi er kritisk refleksive i vores læsninger som følge af vores konstruktionistiske ståsted (jf. Relationel tilblivelse (2)). Læseprocessen er en udforskende og iterativ læsefase, eftersom processen består af; læs, tænk og reflektér, evt. nedskrivning af notater, læs, tænk og reflektér osv. I denne proces anvender vi en læseteknik som består af tre trin: *Scan, skim og forståelse* (Jesson et al., 2011: 49).

'Scan' knytter sig til den første læsning af en artikel, hvor formålet er at opnå en forståelse af den overordnede mening. Dette indebærer at vi primært koncentrerer os om at scanne søgeresultater ift. titler, nøgleord og evt. abstracts. Scannings-processen foretages på baggrund af de søgeresultater der kombinerer brugerdriven innovation/innovation eller sjæl/spiritu*/soul, hvilket bestod af 669 artikler. Disse er markeret med en gul overstregning i vores søgeprotokol (se bilag 1). Til trods for resultaternes kvantitative karakter blev mange artikler sorteret fra i scannings-processen eftersom 'sjæls'-begrebet ikke anvendes i den betydning som var hensigten (jf. Blok 1 – sjælen). Vi har i øvrigt været opmærksomme på, at

især sjæls-begrebet typisk anvendes i mange talemåder som fx "at gå op i det med liv og sjæl" og dermed figurerer i vores søgeresultater som støj.

'Skim' knytter sig til den anden læsning, hvori formålet er at artiklens detaljer nu også skal registreres. For at understøtte dette, anvender vi en kortlægningsteknik som vi redegør for i næste afsnit. I en tredje læsning opnår vi 'forståelse', og denne etableres i en egentlig kategorisering af søgeresultaterne. Denne redegør vi også for i næste afsnit.

Bearbejdningmæssige teknikker

I dette afsnit beskriver og redegør vi for hvordan vi bearbejder de artikler, vi finder relevante og som vi dermed udvælger efter vores fire søge-iterationer. På baggrund af vores scanningsproces ender vi ud med cirka 42 artikler som vi finder umiddelbart relevante, og dermed ønsker at bearbejde nærmere. I vores læseproces bevæger vi os læseteknisk videre til de to næste trin; 'skim' og 'forståelse'. Dette gør vi eftersom artiklerne undergår endnu en læsning, hvori vi søger at registrere detaljerne for at ende ud med en given 'forståelse' af artiklernes substans. I denne læseproces læser vi ikke længere blot efter titler og nøgleord, men de respektive artiklers abstract, indledning og konklusion med det formål at etablere en bredere forståelse af artiklerne. Læseprocessen indebærer desuden at vi inddrager yderligere teknikker, der hjælper os i denne proces. Teknikkerne er hhv. kortlægning og kategorisering, hvilket vi i det følgende nærmere ekspliciterer.

Kortlægning

Det næste vigtige skridt i vores videre bearbejdning af de udvalgte artikler, er at gøre dem håndterbare. Vi omsætter artiklerne til et deskriptivt niveau, hvilket muliggør at vi kan se sammenhænge og få inspiration til evt. nye ideer. Et deskriptivt niveau etablerer vi vha. 'kortlægning' eller 'mapping'. Vi vil nu redegøre for den specifikke kortlægningsteknik vi anvender, hvilken karakteriseres som *feature maps*. Feature maps er en systematisk metode hvor artiklernes indhold bearbejdes i kraft af, at de registreres i et skema (Hart, 1998: 145). I skemaet registrerer vi centrale egenskaber eller karakteristika, og i nedenstående skema fremgår det hvilke foruddefinerede fokusområder, vi vælger at kortlægge artiklerne ud fra. Vores konkrete arbejde med kortlægningsteknikken er vedlagt i bilag som arbejds papirer (se bilag 2). Vi har modificeret skemaet således vi udelukkende inddrager de karakteristika, som er relevante og hensigtsmæssige for vores givne læseproces. Vi bestræber os ikke på at finde alle karakteristika i de respektive artikler, eftersom vi er bevidste om, at ikke alle aspekter nødvendigvis er eksplicite. Kortlægningsarbejdet foregår individuelt indtil de udvalgte artikler er kortlagt.

Titel/ årstal/forfatter	
Analysegenstand	
Formål (hypotese/problem)	
Definitioner/nøgle koncepter	
Kernecitater	
Paradigme (akademisk disciplin)	
Referencer (forfædre/teori)	
Metode/ undersøgelsestype	
Konklusion/resultat	

Figur 5: Vores modificerede kortlægningsskema.

Vores forundersøgelse er overvejende et 'traditionelt litteraturstudie', hvorfor vi ikke anvender klare og strenge kriterier for inklusion og eksklusion af litteraturen. Vi er derfor bevidste om, at det traditionelle litteraturstudies løsere krav hertil, muligvis kan have en indvirkning på resultatets bias. Vi finder det som følger heraf på sin plads, at eksplicite hvordan vi forholder os åbne og med en velvillighed ift. den litteratur vi læser. Særligt fordi vi anerkender at det har en indvirkning på validiteten af undersøgelsen og de resultater den afstedkommer. Vi finder det meget vigtigt, at man som vidensarbejder forholder sig åbent i sin undersøgelse, selvom man har subjektive holdninger til, hvad man mener om genstandsfeltet. Hvis vi undlader at forholde os åbne, mener vi at graden af videnskabelighed er faldende. Vi forholder os åbensindede ift. de filosofiske og/eller metodologiske traditioner vi støder på i litteraturstudiet. I vores åbensindede tilgang ligger der også, at vi læser andres arbejde/forskning med respekt og har in mente hvordan vi selv ville ønske at vores forskning tilgås.

Kategorisering

Vi har nu kortlagt de udvalgte artikler og påbegynder en bearbejdningsproces, hvori formålet er at kategorisere artiklerne. De etablerede forståelser fra vores kortlægningsbearbejde er afgørende for denne proces. Kategoriseringsprocessen indebærer at vi indgår i en dialog med udgangspunkt i vores udfyldte skemaer og påbegynder at evaluere artiklerne. Dialogen er i øvrigt medvirkende til at undgå bias. På baggrund af en evaluering, vurderer vi hvorvidt vi mener at de udvalgte artikler forsøger at kombinere sjælsbegrebet med brugerdreven innovation eller innovation. En række artikler kasseres i denne proces, eftersom det viser sig at artiklerne enten ikke kombinerer sjæl og BDI, eller at søgeordene 'innovation' og 'spirituality' i stedet bliver brugt på en misvisende måde. På denne baggrund betragter vi dem som irrelevante og kasserer dem. Andre artikler vælger vi at placere i en pulje bestående af artikler, der på anden vis behandler vores genstandsfelt. Dette er dog en mere ensidig behandling af vores genstandsfelt, men som alligevel kan være inspirationskilder til vores videre analysearbejde. Fra denne pulje har vi reelt medtaget en artikel der kun behandler sjælen. Dette ud fra et perspektiv om, at sjælen er en vej til visdom, og at denne visdom er undertrykt af vores ego. Artiklen vi taler om hedder; *The Spacious Mind: Using Archetypes for Transformation Towards Wisdom* (Nelson, 2007). Resultatet af evalueringsprocessen er 27 artikler som fordeler sig i to overordnede kategorier eller emneområder som vi vælger at betegne; Produktudvikling & Innovationskultur, samt Innovationskultur, organisationer & ledelse. Kategoriseringerne har vi vedlagt i bilag som dokumentation på denne proces (se bilag 3).

Kategorianalyse

I dette afsnit sammenfatter og bearbejder vi den indsigt og forståelse som vi etablerer i kraft af den udvalgte litteratur. De ovennævnte to kategorier indebærer forskellige teoretiske tilgangsvinkler eller perspektiver, hvorudfra de arbejder med eller sammenkobler sjælen/spiritualitet og brugerdreven innovation eller blot innovation. I det følgende ekspliciterer vi dette mere indgående ved at foretage en kritisk sammenligning, hvorved vi redegør for de enstemmigheder og begrænsninger vi ser. I denne analyse inddrager vi mindre uddrag fra den udvalgte litteraturs idéer og meninger. Dem vi fremhæver og citerer i forestående analyse, er i øvrigt markeret med fed i selve kategoriseringsskemaet (se bilag 3). Hensigten med kategorianalysen er en identificering af evt. mangler eller 'videnshuller' i den eksisterende litteratur og som derfor stadig behøver at blive undersøgt.

Produktudvikling

Under kategorien "Produktudvikling" analyserer vi de artikler, som behandler innovation og spiritualitet inden for det pågældende område. Denne kategori behandler vi under følgende underemner; Innovation & design, Innovatoren, og Tacit knowledge.

Innovation & design

Det første underemne karakteriserer vi som 'innovation og design'. Vi identificerer en række artikler der betragter innovation inden for produktdesign som bestående af to sider; materialitet og spiritualitet. Dette indebærer at designet bør imødekomme både spirituelle og materielle behov hos brugeren. I en forskningsartikel redegør Wang (2009) for, at det spirituelle indebærer en funktion som er forbundet med det æstetiske og symbolske udtryk ved produktet. På samme vis beskriver en anden artikel: *"Industrial design innovation, will give the same cost of the products more added values while meeting the spiritual needs of consumers, and then become an effective way to increase profits."* (Lu & Wang, 2011: 467). De nævnte artikler anerkender nødvendigheden af at tage hensyn til vores spirituelle behov når det drejer sig om produktudvikling. Men dette bliver gjort i lyset af forøgelse af indtjening. Dette finder vi kritisabelt eftersom det modstrider vores tanke om inddragelse af det sjælelige perspektiv hvor tanken om mennesket som et mål i sig selv, og ikke som blot et middel, er central. Når mennesket betragtes som et middel medfører det ifølge Gergen, en beregnende holdning der betegnes som instrumentalistisk (jf. Blok 3 – Individualisme). Et større fokus på mennesket i sig selv, understøttes til dels af Bell (2006) som i sin artikel behandler, på hvilke måder den moderne ikt kombineres med kulturelle forpligtigelser og spirituelle praksisser. Endvidere behandles det, hvordan teknologien kan og bør understøtte eksisterende religiøse og spirituelle aktiviteter. Dette betegner Bell som 'Techno-spiritual Practices'. Samtidig argumenteres der for at vi må designe til disse formål – til en spirituel livsudførelse. Nogle år senere berøres samme emne i en artikel hvor der hævdes at; *"'Out there' is increasingly becoming a topic of concern in HCI."* (Taylor, 2011: 685). Taylor lader sig inspirere af Bells tanker, og tilføjer at det antropologiske og etnografiske feltarbejde må intensiveres for at begribe verdenen 'udenfor'. Overordnet for de ovennævnte artikler kan vi sige, at de anerkender at vi står i en skiftende tid hvor teknologi er mere end blot teknologi, og at vi ifølge Vanderbeeken (2009) må indtænke "something more".

Innovatoren

I en artikel af Hill (2000), behandles tanker om det sjælelige ud fra innovatorens perspektiv. Her reflekteres over hvordan modellen 'Great Nest of Being'⁷ kan berige innovatorer i kontekster inden for design og branding. Videre herom betragter Hill innovatoren som: *"[...] connected to a different level of awareness or nest but could not stay in that area if the innovation was to have existence. It had to be given physical form in Matter, it had to be Alive, it had to engage our Minds, and finally it had to touch our Souls."* (Hill, 2000: 19). Her ser vi at fokus skifter fra selve produktudviklingsprocessen til innovatoren, som må operere i forskellige 'nets' for at kunne agere i innovative kontekster. I artiklen afslutter Hill med at konstatere: *"[...] the next step for us as designers is to bring Soul and Spirit to table."* (Hill, 2000: 20). Dette betragter vi som en positiv konstatering, eftersom vi i vores undersøgelse netop ønsker at bringe de to aspekter "på bordet". Vi finder denne indsigt inspirerende, og den bliver endvidere en del af vores forståelsesmæssige ståsted.

Tacit knowledge

Et sidste underemne vi behandler under "Produktudvikling", er det der betragtes som 'tacit knowledge' eller tavs viden. Begrebet indebærer at vi har en kropsindlejret viden, altså en måde hvormed vi udfører bestemte handlinger som betegnes som tavs praksisviden. Begrebet er blevet udbredt med og efter Michael Polanyis værk *The Tacit Dimension* fra 1966. Christensen et al. (2012) anvender begrebet i overensstemmelse med Polanyi og ekspliciterer i bogen *Den digitale patientmappe* hvordan et udviklingsarbejde med involvering af brugerne, er med til at identificere og skabe løsninger. Dette betragter vi som en anerkendelse af at brugerne har en viden, som er essentiel for innovationsprocessen. Den tavse viden betragtes dog blot som en praksisviden og tillægges ikke sjælelige dimensioner som vi efterstræber; følelsesmæssig og intellektuel energi som viser sig i egenskaber og karaktertræk (jf. Blok 1 – Sjælen).

Innovationskultur, organisationer & ledelse

Under denne kategori analyserer vi artikler som behandler innovation i lyset af innovationskultur, organisation og ledelse. Vi identificerer forskellige dimensioner af spiritualitet som integreres på arbejdspladsen med forskellige formål. Dette omhandler at forbedre medarbejdernes trivsel og kreativitet, organisationens harmoni, og at opnå langsigtet forretningssucces. Ledelse koblet med spirituelle aspekter har vundet meget indpas i arbejdslivet i de senere år (Magaard, 2009). Intentionerne bag mange af de nye ledelsesformer er at sætte det hele menneske i centrum og at motivere medarbejderne til at realisere deres fulde potentiale, således de er til større gavn for virksomheden. Vi anerkender denne gode intention men finder individualistiske træk i dette og ønsker dermed at afgrænse os herfra. Selvom vi afgrænser os fra en spirituel ledelsesmæssig tilgangsvinkel analyserer vi alligevel resultaterne. Dette for at forholde os åbent til dette felt og se om vores genstandsfelt behandles på en interessant måde, der kan inspirere vores videre undersøgelse. I det følgende beskriver og redegør vi for de respektive delemner som vores overordnede kategori indeholder, dette indebærer følgende; innovationskultur, organisationer og ledelse.

⁷ Modellen er Ken Wilbers som behandles i "The Marriage of Sense and Soul, Integrating Science and Religion".

Innovationskultur

I en nyere undersøgelse behandler Jing & Tang (2011) faktorerne for innovationskultur. Denne undersøgelse er særlig interessant, fordi et spirituelt aspekt udgør en af disse faktorer. Jing & Tang antager at innovationskulturen kan inddeles i fire niveauer eller lag; materialitet, adfærd, regulativer og spiritualitet. *"Spiritual culture is in the deep innovative culture, mainly refers to the community abide by the basic philosophy, values, and it is the core and the soul of innovative culture."* Endvidere om det værdimæssige: *"The core of innovative culture should be that it stresses on the people-centered values."* (Jing & Tang, 2011: 2). Det værdimæssige aspekt bekræftes ligeledes af Talwar (2009) som hævder at *"[...] core values will become more effective if they emanate from human values."* (Talwar, 2009: 34). Den seneste forskning med lignende perspektiver på det værdimæssige, har undersøgt hvordan høje moralske kvaliteter og moralsk udvikling har effekt på kreativiteten i innovative teams (Maceika & Zabelavičienė, 2012). Endvidere hævder de: *"Only by understanding an employee's personal freedom to act according to his own beliefs can you begin to speak about any meaningful use of creative potential in companies and innovation teams."* (Maceika & Zabelavičienė, 2012: 2).

Vi finder det interessant at menneskelige værdier betragtes som en essentiel kerne ift. innovationskultur, og at det fulde udbytte af det kreative potentiale kun realiseres ved at anerkende menneskets moralske overbevisninger. Disse perspektiver er i overensstemmelse med vores anskuelser omkring sjælen. Den ovennævnte forskning bidrager derfor til etableringen af et forståelsesmæssigt grundlag, der indvirker på vores besvarelse af de opstillede forskningsspørgsmål (jf. 1. Introduktion).

Et andet aspekt vi analyserer under delemnet 'innovationskultur', foregår i kraft af en række artikler der mere specifikt omhandler 'uddannelseskultur'. Dette er artikler som berører emner omkring uddannelsesmæssig innovation og artikler som har kritiske perspektiver ift. teknologi. En artikel af ældre dato af Gabriel & Wagnister (1997), belyser den moderne teknologi ud fra et kritisk perspektiv. De moderne teknologier præger os til at give slip på forældede måder at gøre tingene på, og i stedet tænke fremad. Gabriel & Wagnister hævder at det er modsætningsfyldt at 'det nye' kun forstås i konteksten af vores traditioner. Vi bør undgå at se den binære teknologi-logik; rationalitet vs. irrationalitet. Med denne gængse betragtning af teknologi ekskluderes: *"[...] superstitious, irrational, other: feelings, fetishes, magic, divination, mystical thinking - the spiritual in any of its manifestations. In the á-rational mode of thinking, everything is interwoven, connected to everything else by the web of life itself."* (Gabriel & Wagnister, 1997: 341). Vi deler den kritik at det irrationelle ekskluderes, og finder det interessant at vores spiritualitet påpeges som en betydningsfuld medspiller ift. teknologi. Det binære forhold som fremsættes i artiklen vedr. teknologi, ligner det binære hierarki som vi ønsker at undersøge i henhold til innovation. Man kan sige at det kritisk teknologiske perspektiv bekræfter og anerkender, at der eksisterer et binært hierarki (teknologi-logik). Det er en inspirerende antagelse og som samtidigt udfordrer vores forståelsesmæssige grundlag i henhold til sjælen og individualismen.

Senere forskning berører noget af den samme kritik som Gabriel & Wagnister (1997), men denne påpeger i stedet at teknologiske studier bør innovere på et studieordningsmæssigt plan. I

en artikel af Savage (2001) tilføjes at vi må være opmærksomme på, at vi ikke taber humaniteten, men bevarer en balance mellem 'high tech' og 'high touch': "[...] *embracing technology that preserves our humanness and rejecting technology that intrudes upon it.*" (Savage, 2001: 4). Dette begreb henter Savage desuden fra Naisbitt som behandler emnet mere indgående i sin bog *High Tech High Touch* fra 1999. Det er ligeledes et begreb som vi anser for at være i god overensstemmelse med vores informationsvidenskabelige ståsted og som vi derfor anerkender (jf. 1. Introduktion). Med hensigten at bevare vores humanitet i den teknologiske kontekst fremlægger Savage (2001) et forslag til fag der kan uddanne de studerende: "*Perhaps courses across the curriculum could be developed, such as Theological Implications of Technology or Biological Implications of Technology [...]*" (Savage, 2001: 9). Endvidere hævdes at vi:

[...] as technologists, we need to make a commitment to profess the virtues of spiritual growth, adaptation, and human development or performance improvement as opposed to focusing solely on the technology itself and fanning the fires that represent the manifestation of perhaps losing touch with what it means to be human." (ibid.)

I ovenstående analyse af forskning der behandler uddannelseskultur, ser vi en anerkendelse af spiritualiteten som en betydningsfuld medspiller. For at kunne begå sig i nutiden og designe til fremtiden bør vi ifølge Savage (2001) inddrage fag som netop opbygger et sådant vidensmæssigt grundlag som dette kræver. Denne indsigt finder vi inspirerende og denne bliver endvidere en del af vores forståelsesmæssige ståsted.

Organisationer

Vi analyserer en artikel af Porth & McCall (1999), som har nogle interessante betragtninger omkring organisationen som en 'lærende organisation'. I denne organisatoriske type som behandles, er det organisatoriske klima en væsentlig spiller for innovation ift. at få den menneskelige kapacitet til at blomstre: "*Learning from these spiritual sources, it is argued, will not only help organizations achieve business objectives, but allow human beings to flourish within organizations.*" (Porth & McCall, 1999: 211). Dette perspektiv finder vi interessant idet vi betragter det som en anerkendelse af, at innovation ikke blot anvendes med virksomhedens profit for øje, men at også mennesket skal udfolde sig. Perspektivet er dog ikke mere end blot en anerkendelse af det spirituelle. Porth & McCall viderebehandler nemlig ikke den spirituelle del nærmere. Ligeledes bliver deres behandling gjort i et spirituelt ledelsesmæssigt perspektiv som vi som nævnt afgrænser os fra.

Senere forskning bekræfter et lignende perspektiv, men fremsætter resultater der påpeger effekten af spirituel praksis: "*The finding implies that spiritual practice improves individual capability (i.e. in learning), as well as organizational capability (i.e. in innovativeness), which consequently enhances the outcomes of organizations.*" (Li-An, 2011: 113). Den spirituelle praksis som vurderes at have en effekt, bygger på meditationsoplevelser fra en række medarbejdere. Vi finder dette interessant, men Li-An (2011) behandler udelukkende meditationen som gavnlig ift. spirituel indsigt, hvorfor hun ikke behandler selve det spirituelle aspekt nærmere eller i relation til brugerdriven innovation.

Ledelse

Det sidste delemne vi analyserer, er ledelse betragtet som spirituel ledelse. Dette er ifølge Parameshwar (2005) forbundet med ego-transcendens. Dette er et empirisk studie som beror på en række selvbiografier af internationale ledere og som belyser; "[...] *the spiritual generativity of ego-transcendental processes underlying the transformation of challenges into opportunities [...]*" (Parameshwar, 2005: 689). Det interessante ved denne tilgangsvinkel til ledelse er, at der påpeges ego-transcendenstale processer som medvirkende til, at lederne ser muligheder frem for begrænsninger i udfordrende omgivelser. Dette er en egenskab vi antager også må være essentiel når vi taler innovation, og som kan skabe fremdrift og vækst i den krise som Danmark står i (jf. 1. Introduktion). Det der endvidere er interessant ved Parameshwars (2005) undersøgelse er, at blandt de involverede selvbiografier finder vi Viktor Frankl. Vi anvender som nævnt Frankls teoretiseringer fra et af hans tidligere værker *Man's search for ultimate meaning*, hvilket vi nærmere udreder senere. Parameshwars undersøgelse bekræfter derfor relevansen og effekten af Frankls teoretiseringer.

Delkonklusion

Vi vil nu med udgangspunkt i kategorianalysen opsummere vores betragtninger ift. den forskning vi identificerer inden for vores genstandsfelt, og dermed det 'videnshul' vi mener at have udpeget.

Vi har nu identificeret at vores søgeresultater primært er centreret omkring produktudvikling og innovationskultur, organisationer og ledelse. Vi ser generelt en ret stor anerkendelse af, at vi befinder os i en skiftende tid hvor teknologi er mere end blot teknologi. Spirituelle behov og en spirituel livsførelse anerkendes, og disse forsøges at blive imødekommet via design i produktudviklings-sammenhænge. Ydermere ser vi en anerkendelse af menneskelige værdier og moralske overbevisninger, som essentielle i innovationskulturen. Til trods for at vi generelt ser anerkendende tilkendegivelser ift. sjælelige aspekter, må vi dog konkludere at selve behandlingen af disse, generelt ikke bliver gjort særligt dybdegående. Vi identificerer derfor at den fundne litteratur ikke direkte kobler brugerdreven innovation og det sjælelige. Vi mener derfor at kunne antage, at der ikke forefindes meget forskning direkte på dette område og som derfor stadig behøver at blive undersøgt.

På baggrund af den forskning vi har identificeret og opsummeret her i kort form, mener vi at kunne antage at vores genstandsfelt er berettiget eftersom forskning der kombinerer brugerdreven innovation med sjælelige dimensioner i vores optik er mangelfuldt. Der mangler et dybdegående forskningsbidrag til dette genstandsfelt, hvilket vi vil bibringe med vores undersøgelse. Det kan diskuteres hvorvidt man finder vores resultater fra denne forundersøgelse repræsentative, men eftersom vores litteraturstudie er af 'traditionel' karakter og ikke systematisk, er kravet ikke at finde al litteratur. Den litteratur vi har fundet, finder vi derfor repræsentativ på dette grundlag.

4. DISKURSTEORI

I dette kapitel præsenterer vi diskursteorien som specialets overordnede metodiske rammesæt. Diskursteorien er m.a.o. den teori som ligger til grund for de analysestrategiske overvejelser vedrørende specialets undersøgelse som helhed. Herunder anvender vi teorien analyseteknisk i henhold til undersøgelsen af den politiske innovationsdiskurs (jf. Undersøgelsesdesign (1)). Vi trækker på den diskursteori som er udviklet af Laclau og Mouffe⁸ (jf. 2. Videnskabsteori). Vi anvender denne teori som analysestrategi idet den leverer retningslinjer for at undersøge, hvordan betydning skabes socialt, og hvilke virkninger bestemte verdensbilleder har for vores sociale liv. Hovedformålet med dette afsnit er at eksplicitere de analysestrategiske valg vi træffer i specialet. Med diskursteorien skelner vi overordnet mellem dekonstruktion (eller dekonstruktiv analyse) og hegemonisk intervention. Udgangspunktet for disse er, at vi strukturerer mening i binære hierarkier hvoraf den ene pol privilegeres frem for den anden. Teorien om hhv. hegemoni og dekonstruktion vil blive præsenteret i dette afsnit, men for at være i stand til at fremlægge denne teori, fremlægger vi først diskursteoriens begrebsvokabular. Laclau og Mouffe har mange begreber i spil hvorfor denne præsentation kun omfatter de begreber vi finder mest interessant. I det forestående præsenterer vi altså begrebsnetværket i Laclau og Mouffes diskursforståelse, herunder teoriens fokus på magt og politik, for dernæst at præsentere de to analysestrategier; dekonstruktion og hegemoni. Hvad angår teorien der anvendes analyseteknisk, præsenteres denne i forbindelse med analysen, altså i et senere kapitel.

Diskursforståelse

Den forestående præsentation af Laclau og Mouffes diskursforståelse er primært formuleret ud fra fremstillingen i *Diskursanalyse som teori og analyse* (Jørgensen & Phillips, 1999). Anden anvendt litteratur bliver noteret i teksten.

En *diskurs* er en fiksering af betydning inden for et givent domæne. Diskursen består af *momenter*, dvs. tegn der adskiller sig fra hinanden på bestemte måder. Momenter er m.a.o. *artikulerede forskelle* eller *differentielle positioner* inden for en diskurs (Andersen, 1999: 89). Diskurser etableres når betydning fikseres omkring *nodalpunkter* eller *knudepunkter*, dvs. privilegerede tegn efter hvilke andre tegn retter sig og danner betydning. Typisk anvendes analogien til et fiskenet:

⁸ Vi trækker dog også på tekster som kun Laclau er forfatter af. Desuden når vi fremover skriver 'diskursteori', henviser vi til Laclau og Mouffes teori, og altså ikke diskursteori i en bred forstand.

Alle tegn i sproget kan tænkes som knuderne i et net, og de får deres betydning ved at være forskellige fra hinanden på bestemte måder, altså ved at være placeret bestemte steder på nettet. (Jørgensen & Phillips, 1999: 35)

Diskursen udgør en *totalitet* når hvert tegn er fastlagt som moment. En totalitet er resultatet af *udelukkelse* eller *eksklusion* af mulige betydninger som tegnene potentielt set kunne have. Herved tilstræber man at standse tegnenes glidning ift. hinanden med det formål, at skabe entydighed. Alle de betydninger en diskurs ekskluderer, beskrives som en flydende masse af mening og kaldes *det diskursive felt*. Tegnene der endnu ikke har fået en fikseret betydning, som endnu ikke er artikuleret inden for diskursen og som derfor er flertydige, kaldes *elementer*. En diskurs søger at gøre elementer til momenter igennem reducering af det flertydige til det entydige. Diskursen er dog kun en form for *lukning*; det er kun en midlertidig betydningsfiksering for diskurser kan aldrig fikses og lukkes 100 %. En diskurs har en altid flydende og uafgjort struktur fordi den indgår i en aldrig tilendebragt fikseringsproces. Kort fortalt hedder det sig at al artikulation (al mening) er *kontingent*, dvs. mulig, men ikke nødvendig. Mening udvikles igennem mangfoldige (tilfældige) beslutninger igennem tiden. Diskursens kontingens er "[...] på en gang teoriens filosofiske grundlag og dens analytiske motor." (Jørgensen & Phillips, 1999: 50). Uanset hvor stabil og veldefineret en diskurs forekommer, kan den altid ændre sig i betydning – der vil altid være *uafgørbarheder* (Hansen, 2009: 401). Heri ligger, at der altid er forskellige muligheder at vælge imellem. Når man træffer en *beslutning* cementerer man for en tid en given mening. Ved en beslutning realiserer man blot én vej, og dette sker på bekostning af andre mulige. Diskurser er således *relativt afgrænsede meningstotaliteter* hvorfor vi fra en bestemt position med bestemte formål, kan betragte dem som analyseobjekter (ibid.). Den praksis hvori diskurser tager form, kaldes *artikulation*. Det der sker ved artikulation er at der etableres relationer mellem elementer, og at elementerne herved *modificeres*. Artikulation grundlægger m.a.o. knudepunkter der (delvist og for en tid) fikserer mening i et forskelssystem (en diskurs) (Andersen, 1999: 89). Nogle tegn, *flydende betegnelser*, her kæmper forskellige diskurser om at indholdsudfylde på netop deres måde. En diskurs kan på bestemte historiske tidspunkter forekomme selvfølgelig og naturlig – en sådan betegnes som *objektiv*. Objektivitet henviser til det vi tager for givet, og til det vi har glemt er kontingent. Det faktum at vi godtager dele af verden som objektiv er nødvendigt for at den sociale verden kan fungere i praksis. Til trods for at en diskurs forekommer fast cementeret (er objektiv), kan den som beskrevet ikke etableres fuldstændigt.

Magt & politik

En væsentlig pointe i den netop beskrevne diskursforståelse er, at når en given mening etableres og der herved ekskluderes en række meninger, foregår dette i kraft af en vis *magtanvendelse* (Hansen, 2009: 401). De meninger som indholdsudfylder en diskurs, er aldrig i sig selv nødvendige, men konsekvensen af en magt som har fraseret muligheder. Magt skal ikke forstås som noget nogen er i besiddelse af, og som nogen kan udøve over andre. Magt er i stedet at forstå som det, der producerer det sociale, såsom vores viden, identiteter, relationer etc. Magten producerer altså en beboelig verden for os, samtidig med at den afskærer os fra alternative muligheder. Magt afstedkommer en produktion af diskursive nodalpunkter eller objekter. Objektiviteten i diskursteorien betegnes som *aflejret magt* idet magtsporerne er

blevet udvisket, og man har glemt, at verden er *politisk* konstrueret (Jørgensen & Phillips, 1999: 49). Det at politikken har primat er udgangspunktet for Laclau & Mouffes diskursteori idet de opfatter politik som grundlæggende for samfundet: "[...] *det er politiske handlinger, der indstifter og forandrer de forskellige sociale ordner.*" (Laclau & Mouffe, 2002: 13). Politik forstås bredt som; "[...] *en logik for forandring og indstiftelse, som alle sociale forhold er baseret på.*" (ibid.: 14). Med 'politik' menes ikke regeringspolitik, men alle former for sociale situationer. Ikke desto mindre er regeringspolitik særdeles interessant i og med at politikerne udgør en stor magtspiller, idet de repræsenterer det danske folk. Magt og politik er to sider af samme sag; hvor magt henviser til produktionen af objekter, henviser politik til den altid tilstedeværende kontingens i disse objekter. Til slut skal det tilføjes at Laclau og Mouffe sætter lighedstegn mellem objektivitet og *ideologi* fordi en objektiv diskurs netop skjuler dets alternativer (Jørgensen & Phillips, 1999: 48). Som følge af dette ideologibegreb, kan diskursteorien ikke bruges til at udpege og kritisere uretfærdige magtforhold. Ideologi betragtes i stedet som en nødvendighed ift. opretholdelsen af samfundet. Vi er afhængige af at tage store dele af hverdagen for givet, idet det ville være umuligt hele tiden at stille spørgsmålstejn ved alt.

Hegemoni & dekonstruktion

Hegemoni og dekonstruktion er de to analysestrategiske greb vi anvender i specialets undersøgelse som helhed. De to begreber henviser til kampen om betydningsdannelse – en kamp om hvilken mening skal dominere eller stå som *hegemoni*. Hegemoni er "[...] *en kontingent sammenknytning af elementer i en artikulation i et uafgørligt terræn.*" (Jørgensen & Phillips, 1999: 61). En diskurs struktureres i kraft af *binære hierarkier* hvoraf den ene pol privilegeres frem for den anden. En diskurs kan m.a.o. kun få sin midlertidige fiksering fordi den udelukker andre mulige betydninger. Når to identiteter stiller modstridende krav til samme emne og gensidigt blokerer hinanden, har man at gøre med en *konflikt* eller en *antagonisme*. Ved en konflikt er entydigheden i de respektive diskurser truet og derved selve deres eksistens. En konflikt opløses gennem *hegemonisk intervention*, dvs. en artikulation der genopretter entydighed. Dette foregår ved magt, ved at undertrykke andre potentielle betydninger. Herved resulterer en hegemonisk intervention i, at en entydig mening dominerer. Det andet analysestrategiske greb, *dekonstruktion*, henviser til det modsatte forhold, dvs. opløsningen af en hegemonisk diskurs. Når man dekonstruerer, påviser man en given hegemonis tilstedeværelse hvorved man samtidigt viser, at diskursen er kontingent (at elementerne kunne have været knyttet sammen på en anden måde). Ved dekonstruktion viser man m.a.o. uafgørbarheden i diskursen. Hvor den hegemoniske intervention refererer til selve fastlåsningen af en diskurs i konflikt, henviser dekonstruktionen til opløsningen heraf.

5. POLITISK INNOVATION

I dette kapitel analyserer vi den politiske innovationsdiskurs der er aktuel i dagens Danmark. Herved har vi til hensigt at besvare spørgsmålet: Hvordan ser vi individualismens tilstedeværelse i den aktuelle innovationsdiskurs (jf. 1. Introduktion). Det konkrete materiale vi fokuserer på, er det nationale innovationsstrategiske udspil; *Danmark - Løsningernes land* (Regeringen, 2012). Udspillet blev lanceret i december 2012 og udgivet af Ministeriet for Forskning, Innovation og Videregående Uddannelse. I det forestående indtager vi rollen som diskursanalytikere, idet vi anvender Laclau og Mouffes diskursteori som analytisk metode (jf. 4. Diskursteori). Vores overordnede hensigt er at afdække måden hvorpå den politiske innovationsdiskurs indholdsudfyldes, dvs. hvilke betydninger innovationsbegrebet tilskrives. Herunder er vores fokus at påvise individualismen i diskursen. Vi er ude på at afdække diskursens objektivitet idet vi viser, hvilke udsagn der accepteres som sande. Igennem dekonstruktion afdækker vi diskursens ideologiske indhold. Vi forholder os til de mønstre, der optræder i de skrevne udsagn, og undersøger de diskursive fremstillinger sociale konsekvenser. Den konkrete diskurs er interessant fordi den udstikker nogle ganske bestemte handlemuligheder og derved begrænsninger.

BDI betragter vi som værende en del af innovationsdiskursen og konstitueres dermed også i kraft af hvordan diskursen indholdsudfyldes. Man kan betragte innovationsdiskursen som en værktøjskasse med en række handlemuligheder hvormed innovative aktører kan skabe innovation. Et af værktøjerne er brugerdreven innovation. På den politiske front betragtes BDI i øvrigt også som det instrument der skal sikre Danmarks konkurrenceevne i det globale samfund (Lindgren & Pedersen 2012). Dette blev fra den politiske side bl.a. konsolideret i 2006 da Forsknings og Innovationsstyrelsen oprettede et strategisk forskningsprogram for brugerdreven innovation (Forsknings og Innovationsstyrelsen, 2006). Her karakteriseres BDI som en tilgang til udvikling af nye produkter, services og organisationsformer, der bygger på en udforskning af fremtidige brugeres praksis og behov. Endvidere forstås brugerne bredt som bestående af kunder, virksomheder, samarbejdspartner etc. (ibid.: 7). Disse aktører er også centrale i den nationale innovationsstrategi hvormed BDI derfor ligger implicit i den nationale innovationsstrategi.

Vores informationsvidenskabelige fagfelt såvel som vores konkrete undersøgelsesdesign indvirker på vores konkrete metodiske anvendelse af diskursteorien (jf. 2. Videnskabsteori). Overordnet er denne analyse blot én ud af flere i specialet hvorfor vi ikke beskæftiger os med det meget tekstnære niveau i det politiske udspil. Vi finder det ikke nødvendigt ift. at indfri vores mål, om at påvise individualismen inden for den aktuelle innovationsdiskurs. Endvidere er vi ikke studerende i kommunikation, hvorfor dette ikke er et mål i sig selv. Vi går heller ikke ind i en dybere udredning mht. den politiske diskurs. Herunder afgrænser vi os fra diskursens forandring igennem tiden, og måden hvorpå den har reproduceret sin sociale virkelighed

grundet nye politiske tiltag og regeringsskifte. Dette eftersom vi heller ikke er studerende i samfundsfag og netop har et andet sigte for øje.

Vi betragter vores resultater fra litteraturstudiet i forundersøgelsen, som det diskursives felts flertydighed, hvilket på sin vis truer den entydige diskurs; innovation i den politiske diskurs. Forundersøgelsens resultater tegner et billede af, hvordan innovation artikuleres i en forsknings- og videnskabelig diskurs. Den indebærer eksempler på spirituelle aspekter som er på vej ind i innovationsdiskursen. Dette betyder at modificere det traditionelle syn på innovation, således det også omfatter spirituelle aspekter. Ved at analysere den politiske diskurs kan vi klarlægge, hvorvidt denne diskurs er truet af den flertydighed, der tilsyneladende gør sig gældende. Ved at analysere det politiske udspil diskursanalytisk, belyser vi hvorvidt den politiske diskurs søger at fastlåse deres betydning af innovation til et moment, således at innovation bliver defineret på en bestemt og entydig måde. På en måde som udelukker de spirituelle aspekter som vi netop har set flere i forskellige innovationsdiskurser (jf. 3. Forundersøgelse).

Afgrænset væren

Inden vi påbegynder den egentlige analyse af den politiske innovationsdiskurs, redegør vi for en dominerende og problematisk samfundsmentalitet. Det er en menneskelig indstilling som har en række negative konsekvenser og som manifesterer sig som sociale konsekvenser i diskursen. Vores karakterisering af denne indstilling tager udgangspunkt i Gergens begreb om *afgrænset væren* - et begreb som udspringer af en individualistisk tradition. Afgrænset væren er den dimension som vi primært har til formål at identificere i vores diskursanalyse. Vi afdækker hvordan denne dimension artikuleres i det politiske materiale, hvorved vi påviser den måde hvorpå individualismen tager form inden for den politiske innovationsdiskurs.

Gergen karakteriserer individualismen som en dominerende tendens i det vestlige samfund. Individualismen er en indstilling hvori individet opfatter sig selv som uafhængigt, fundamentalt alene og isoleret. Gergen pointerer at denne opfattelse er en konstruktion: *"Det individuelle selv er ikke en naturlig tilstand men en tilstand i sproget."* (Gergen, 2010: 60). Hermed menes at individualismen ikke er iboende i individets sociale liv, eller er et karaktertræk ved den menneskelige natur. De individualistiske dimensioner i samfundet er i stedet *"[...] et særligt resultat af antagelsen om en verden med afgrænsede individer."* (ibid.: 38). Det skal i den forbindelse tilføjes at Gergen ikke mener, at den individualistiske tradition helt skal fjernes, da den i mange sammenhænge er en vigtig og praktisk bidragsyder til samfundet. Gergen forsøger heller ikke at dømme den individualistiske tradition som rigtig eller forkert, men ønsker i stedet at beskrive og udbrede dens konsekvenser for vores liv og samfund. Gergen er af den opfattelse, at vi bør udforske individualismens begrænsninger og skabe alternative fremtider. Vi skal være kritisk refleksive og udfordre eksisterende forståelsestraditioner for på det grundlag at etablere nye konstruktive forståelses- og handlemuligheder (jf. 2. Videnskabsteori). Hensigten i denne analyse er netop at udfordre den eksisterende innovationsforståelse. Afgrænset væren indebærer en række negative konsekvenser på et personligt såvel som

samfundsmæssigt og kulturelt plan. Konsekvenserne inddeles i tre overordnede områder, under hvilke vi i det følgende nuancerer Gergens teori om afgrænset væren.

Et afgrænset selv

Det første konsekvensområde vedrører *det afgrænsede selv*. Gergen karakteriserer det afgrænsede selv ud fra tre dimensioner i det personlige liv; *isolation*, *selv-evaluering* og *søgen efter selvagtelse*. Isolation hænger sammen med, at uanset hvor tæt en relation vi har til et andet menneske, er vi altid alene. Jeg er i min verden, og du i din. Denne måde at tænke på, gør os fremmedgjorte for hinanden. Selv-evaluering er en anden konsekvens ved det afgrænsede selv. I denne tilstand foretager vi en konstant evaluering og kritik af os selv. Hvis mennesket forstår sig selv som værende eneste kilde til sine handlinger, har det kun sig selv at anklage; "[...] enhver utilstrækkelig præstation, upassende handling eller offentlig fiasko (stiller) spørgsmålstegn ved det essentielle "mig"." (Gergen, 2010: 37). Den sidste dimension, søgen efter selvagtelse, vedrører individets bestræbelser på at lære at elske, acceptere og værdsætte sig selv. I den individualistiske indstilling peger Gergen på kærligheden til os selv, hvilken hænger tæt sammen med karaktertræk som fx egoisme og selviskhed.

Selvet & den anden

Den individualistiske indstilling indvirker for det andet på *selvet og den anden*, dvs. vores relationer. Ifølge Gergen bærer det afgrænsede selv en fundamental mistillid i sine relationer. Dette skyldes den individualistiske opfattelse, at vi aldrig fuldt ud kan begribe den indre verden hos det andet menneske. Vi kan aldrig afgøre det andet menneskes tilgrundliggende årsager, motiver og ønsker, og dette fører til mistillid. Mistilliden forstærkes yderligere af den individualistiske indstilling; "*at tilfredsstillelse af selvet er det basale menneskelige mål.*" (Gergen, 2010: 42). En anden konsekvens af det afgrænsede selv ift. vores relationer, er social sammenligning. I en tilstand af afgrænset væren søger vi som nævnt efter selvagtelse og i denne proces, søger vi indikationer på hvor god man eksempelvis er. Selvagtelsen fører til at vi sammenligner os med hinanden.

Kulturen

Det tredje område vedrørende konsekvenserne af den afgrænsede væren, angår *kulturen* og de omkostninger som indstillingen har på et samfundsmæssigt og kulturelt plan. Afgrænset væren materialiserer sig i vores generelle livsmønstre og dermed også i de institutionelle strukturer vi er indlejret i. I forlængelse af selvets behovstilfredsstillelse tilføjer Gergen; "*Det er individets velvære, der tæller, og andres værdi bestemmes af, om de bidrager til eller nedsætter min nydelse.*" (Gergen, 2012: 48). Dette er en beregnende holdning som er af en instrumentalistisk karakter. Dette eftersom vi betragter hinanden som instrumenter, og at man defineres ud fra sin instrumentelle værdi. På denne måde bliver andre; "[...] ikke mål i sig selv, deres velfærd betyder ikke noget i sig selv, de er simpelthen midler til, at jeg kan nå mit mål om at føle velvære." (ibid.) Gergen påpeger i øvrigt at den instrumentielle indstilling er en naturlig del af de økonomiske teorier og som dermed forstærker denne. Gergen nævner i denne sammenhæng faderen til den økonomiske teori, Adam Smith som karakteriserer at menneskets overvejelser,

beslutninger og handlinger, baserer sig på egennytte og at *"det ligger i individets menneskelige natur at maksimere gevinst og minimere tab."* (Gergen, 2010: 49). Når instrumentel værdi er del af vores relationer, bliver mennesker og deres handlinger gjort til handelsvarer.

At have eller at være

Fromm trækker især på Karl Marx og Sigmund Freud idet han behandler personlighedens dannelse ift. det sociale. I den forestående præsentation anvender vi bogen *At være eller at have* (Fromm, 1992), som første gang blev udgivet i 1976. Fromm placerer sig inden for den eksistentielle psykologi - det forskningsområde, hvori man arbejder med menneskets tanker om livet og dets eksistens (Jacobsen, 2009). Inden for eksistentiel psykologi ligger det ypperste potentiale i mennesket selv. Udover Freud og Marx udreder Fromm sin teori med inspiration fra Buddha, Jesus, Mester Eckehart og Lao-Tse:

Det appellerer ikke til den sunde fornuft at opstille at *have* som et alternativ til at *være*. At have er tilsyneladende en normal livsfunktion: for at leve må vi have nogle ting [...] Alligevel har de store læremestre gjort alternativet mellem at have og at være til et centralt spørgsmål i deres respektive systemer. (Fromm, 1992: 23)

Ifølge Fromm viser empiriske data af antropologisk og psykoanalytisk karakter, at have- og være-formen er to helt fundamentalt forskellige oplevelsesformer. Forskellen er ikke nødvendigvis identisk med forskellen mellem Øst og Vest. Det handler snarere om hvorvidt et samfund er centreret om personer eller om ting (ibid.: 27). Fromm eksemplificerer de praktiske konsekvenser af de respektive eksistensformer med hverdagens aktiviteter. Vi inddrager ét af de emner som Fromm behandler, nemlig 'viden', eftersom dette er essentielt ift. innovation. Viden kan tilgås ud fra både have- og væreformen, og bliver præsenteret straks efter fremstillingen af både være- og haveformen.

At have

'At have' vedrører lysten til materielle goder, magt og aggression, hvilket fører til begærlighed, misundelse, vold etc. Ifølge Fromm lever vi i et samfund præget af have-livsformen, og at hvad der må til, er en fundamental ændring af menneskehjertet (Fromm, 1992: 18). Vores samfund er tyngt af have-livsformen pga. af 1) radikal hedonisme, og 2) egoisme, selvished og grådighed (ibid.: 12). Radikal hedonisme betegner den indstilling, at formålet med livet er lykke forstået som maksimal nydelse eller opfyldelse af alle ens ønsker og behov. En hedonist føler det som sin ret at tilfredsstille ethvert ønske, med det formål at opnå nydelse. Nydelse betegnes i denne optik som en passiv oplevelse, i modsætning til en aktiv oplevelse af velvære. Ifølge Fromm skaber denne jagt, ikke lykke i egentlig forstand; *"Vi er et samfund af notorisk ulykkelige mennesker, plaget af ensomhed, angst, depressioner, destruktive tilbøjeligheder og afhængighed [...]"* (ibid.: 14).

Hvad angår egoisme, selvished og grådighed, handler dette om både adfærd og karakter. Ud fra tankesættet "jeg er mere, jo mere jeg har" stiller man sig i et fjendtligt forhold til andre mennesker; det kan være ens kunder, man snyder eller ens konkurrenter, man ønsker at udrydde. Vi bliver aldrig tilfredse af den simple årsag, at vores ønsker ingen ende har. Endvidere er vi misundelige på dem, som har mere, og bange for dem, som har mindre. Selvom vores liv på denne måde gennemsyres af negativitet, fremstår vi over for andre (og os selv) som den vi gerne vil være (ibid.: 15). Have-formen trives i vores samfund fordi den er konstitueret omkring det at erhverve, at eje, og at skabe udbytte. Ejendomsfølelsen favner bredt og omfatter navn, krop, social status, ting, viden, familie etc.; *"Den karakteristiske holdning i et forbrugersamfund er trangen til at sluge hele verden [...]"* (ibid.: 34). Have-formen i samfundet er altså en bevidsthedstilstand, hvori vi er styret af begær, og hvor vores fokus er på erhvervelse af ejendom og retten til at beholde. Når vi ejer en ting, er vores identitetsfølelse betinget af det pågældende; "vi er noget, fordi vi har noget". Endvidere er sproget en vigtig faktor, når vi vil styrke vores position. Ejendomsfølelsen over sig selv henviser til retten og pligten til at investere sin energi i sin egen succes. Individualismen er udbredt, fordi jeg'et defineres ud fra sine ejendele. Jeg'et opfattes i kraft heraf, også som en ting vi ejer. Og denne "ting" er grundlag for vores identitetsfølelse.

At være

Overfor begrebet 'at have' stiller Fromm *'at være'*. Være-formen udspringer af kærlighed og glæden ved at dele. Den henviser til alt hvad der er meningsfuldt, skabende og levende. Være-formens vigtigste kendetegn er en indre aktivitet og produktiv anvendelse af vores menneskelige kræfter. 'At være' handler om at være åben, at elske, at være interesseret, at lytte, og at give. Det handler om at overskride det isolerede Jeg's grænser. Være-formen er en tilstand hvori individet har overvundet begæret og sin bundethed til ego'et. Dét at være indebærer at stoppe sin egoisme og åbne sig mod verden.

Værens-oplevelser kan ifølge Fromm ikke formuleres præcist, men centralt er, at væren indebærer forandring. From plæderer i denne forbindelse for, at der ikke findes nogen varig, evig substans. Ifølge Fromm består vores verden udelukkende af energiprocesser eller sanseopfattelser som er resultat af en kulturel indlæringsproces.

Viden

'Viden' er et emne som får forskellig karakter alt efter den givne eksistensform, og dette reflekteres i formuleringerne; "Jeg har viden" og "Jeg ved" (Fromm, 1992: 44). Førstnævnte omhandler en tilgang til viden som noget man tager og beholder i betydningen 'information'. Sidstnævnte er en funktion som er del af vores aktive tankeproces. Når man ved noget, er det ikke i en forståelse af at man ejer sandheden. I stedet betyder det at vide, at; *"[...] trænge igennem overfladen og stræbe kritisk og aktivt efter at komme sandheden nærmere."* (ibid.). Viden ift. være-formen er altså en form for kreativ gennemtrængning. Fromm etablerer sin forståelse af viden i henhold til være-formen igennem de gamle store tænkere tidligere nævnt.

Han henviser i den forbindelse til Buddha der mener, at vi skal befri os selv fra den illusion, at ejerskab (over bl.a. viden) fører til lykke. I samklang hermed siger Freud at vi skal blive os det ubevidste bevidst. Dette foregår via selverkendelse i den forstand, at vi skal løsrive os fra illusioner. Flere store tænkere fremhæver samme pointe, nemlig at "sandheden" ikke er formålet med viden, men blot en del af vores fornufts selvbekræftelse - altså en del af vores tilegnelsesproces. Viden begynder dér hvor vi indser, at vores sanseindtryk snyder os, og at vores opfattelse af virkeligheden ikke er virkelig; [...] *de fleste mennesker halvsover, halvdrømmer, så at de ikke ved, at det meste af, hvad de anser for sandt og selvfølgeligt, er en illusion, skabt af omgivelsernes suggestive indflydelse.*" (ibid.). Viden begynder når vi bevæger os væk fra have-formen, "vågner op" og destruerer vores idé om viden, som noget det skal fasttømmes, ophøjes og gøres endeligt. Viden efter have-princippet kan betegnes som omfattende, hvor viden efter være-princippet er tilbundsgående (ibid.: 45).

Gergen & Fromm

Froms teori 'at have' supplerer Gergens teori om afgrænset væren. Ligesom Gergen, beskriver Fromm de negative implikationer af, at være styret af den illusoriske erkendelse; at vi er vores socialt konstruerede identitet. Overfor 'afgrænset væren' stiller Gergen teorien om multitolblivelse. Herved agerer man ifølge Gergen ud fra en anerkendelse af, vores identiteter er skabt relationelt. Når man ikke identificerer sig med sin identitet, anerkender man sig selv og andre som værdifulde. At leve i en anerkendelse af 'multitolblivelse' beskriver Fromm som 'at være'. Med disse begreber søger begge teoretikere at indfange modsætningen til den individualistiske indstilling. Det modsætningsforhold som begrebsparrene udtrykker, viser vores faglige interesse og fokus i dette speciale. Senere udbygger vi forståelsen af være- og multitolblivelsesformen, idet vi etablerer en diskurs om de sjælelige perspektiver i mennesket. I denne sammenhæng skal det nævnes, at de netop beskrevne teorier af Fromm og Gergen, befinder sig inden for den rådende sekulære diskurs. Ikke desto mindre er vi af den opfattelse, at de med fordel kan forstås i et eksistentielt og åndeligt perspektiv.

Det strategiske udspil

Vi er nu kommet til selve diskursanalysen – den analyse hvori vi genstandsgør regeringens bud på Danmarks nationale innovationsstrategi. Vi vælger primært at tage udgangspunkt i dette udspil eftersom det er Danmarks nyeste og aktuelle bud (lanceret i 2012) på en national innovationsstrategi og det er Danmarks første samlede forsøg på en egentlig strategi for innovation (fivu.dk). Igennem analyse af materialet etablerer vi indsigt i en samfundsmæssig virkelighed og fremtid. Eftersom udspillet er formuleret i en strategi, betragter vi det som et sandsynligt fremtidsbillede. Denne betragtning udspringer af den diskursteoretiske opfattelse, at politik har primat: At politiske artikulationer afgør, hvordan vi handler og tænker, og dermed hvordan vi skaber samfundet. Innovationsstrategien fungerer som et bud på fremtidige handlinger fordi den fremlægger rammevilkårene for innovation og dermed innovationens mulighedsbetingelser i Danmark. Det er interessant at undersøge hvordan regeringen

indholdsudfylder innovation i en politisk og strategisk diskurs, da dette i høj grad indvirker på vores handlemuligheder som fremtidige innovative aktører. Den fremtid som regeringen beskriver, bliver meget snart vores nutid og virkelighed. Vores forestående analyse af innovationsdiskursen vil belyse de handlemuligheder og samtidigt hvilke sociale konsekvenser dette kan indebære.

Vi præsenterer nu ganske kort indholdet af den nationale innovationsstrategi. Innovationsstrategien indebærer 27 konkrete initiativer, som regeringen har til hensigt at realisere og udfolde i løbet af år 2013. Visionen for innovationsstrategien lyder: *"Danmark skal være løsningernes land, hvor innovative løsninger på store samfundsmæssige udfordringer omsættes til vækst og beskæftigelse."* (Regeringen, 2012: 8).

Som illustreret i nedenstående figur, er det overordnede afsæt for innovationsstrategien: 1) Globale udfordringer, 2) Stærke erhvervskompetencer, og 3) Stærke forskningskompetencer. Fra dette afsæt udspringer tre fokusområder, omkring hvilke regeringen vil sætte ind. De tre områder er som følgende: A) Samfundsudfordringer skal drive innovation, B) Mere viden skal omsættes til værdi, og C) Uddannelser skal øge innovationskapaciteten.

Figur 6: Afsæt for innovationsstrategien (Regeringen 2012: 8)

Regeringen vil med strategien sikre at investeringerne inden for forskning, innovation og uddannelse i højere grad omsættes til vækst og jobskabelse i erhvervslivet. Regeringens ambition er at skabe bedre rammevilkår for innovation i Danmark, fordi virksomhedernes innovation påvirkes heraf. Endvidere vil regeringen sikre en tættere kobling mellem forskning, uddannelse og innovation i virksomhederne. En vigtig sigtelinje for vores fremtidige konkurrenceevne og potentialer for vækst er ifølge regeringen, Danmarks placering i forhold til de lande vi normalt sammenligner os med. Det er derfor regeringens mål:

At andelen af innovative virksomheder øges, så Danmark frem mod 2020 kommer blandt de 5 OECD-lande⁹ med flest innovative virksomheder.

At de private investeringer i forskning og udvikling øges, så Danmark frem mod 2020 kommer blandt de 5 OECD-lande*, hvor erhvervslivet investerer mest i forskning og udvikling som pct. af BNP.

⁹ *) kun europæiske OECD-lande

som funktion, dvs. *myterne*. Nodalpunktet 'myte' er en flydende betegner der henviser til en helhed. Myten organiserer det sociale rum i det diskursive domæne. Den fungerer som et princip for læsningen og en nødvendig horisont for vores handlinger i den givne situation. Myten muliggør en ramme for hvad og hvordan der kan tales om den givne situation (Jørgensen & Phillips, 1999: 52). I det politiske udspil udpeger vi som det første 'Danmark' som en myte. Titlen på materialet, *Danmark – Løsningsernes land*, signalerer at det nationale er omdrejningspunktet. Det er inden for denne ramme, at situationen i sin helhed tager sit udspring. Det der tales om i det diskursive domæne, relateres ved denne myte til det danske erhvervsliv, danske virksomheder, dansk viden, dansk økonomi etc. Danmark som myte kan betragtes som den overordnede ramme, hvormed det sociale rum i den innovationsdiskurs organiseres. Det at italesætte Danmarks og dermed befolkningens interesser, foregår på et overvejende regeringsmæssigt plan. Dette leder os frem til udpegningen af den næste myte; 'regeringen'.

'Regeringen' som myte er dannet på baggrund af partierne som tilsammen danner den siddende regering, den der karakteriseres som S-R-SF-regeringen (Regeringsgrundlag, 2011). Vi har at gøre med en udpræget socialdemokratisk regering, hvilket indvirker på de diskursive elementer der anvendes i innovationsstrategien. Vi kan tage regeringens værdisæt som eksempel. Regeringen skriver i deres regeringsgrundlag at; *"Frihed for den enkelte, lige muligheder for alle, fællesskab, respekt og tolerance er vores værdier."* (ibid.: 6). I dette værdisæt er der samtidigt indlejret en menneskeopfattelse som kan betragtes som en flydende betegner der indholdsudfyldes af S-R-SF-regeringen. Hvis det havde været med en hvilken som helst anden siddende regering, ville begreberne indholdsudfyldes på anden vis, med de betydningstilskrivninger som svarer til deres ideologiske ståsted (Sørensen, 2010).

Vi udpeger endnu en myte som er underordnet 'regeringen', det er myten 'innovationspolitik'. Denne er helt central idet den rammesætter, hvad der helt konkret tales om i diskursen; Danmarks politiske beslutninger vedrørende innovation. På samme vis som med regeringens værdisæt, vil innovationspolitikken også indholdsudfyldes således den stemmer overens med regeringens ideologiske ståsted. Når noget er ideologisk er det ifølge diskursteorien, objektiviteten der skjuler alternative muligheder for os og dermed synes ideologien som en selvfølge. Vi vælger et politisk udspil på regeringsplan, og derfor trues udspillet som sådan ikke af andre betydningstilskrivninger, hvilket forstærker objektiviteten. Denne objektivitet som myterne organiserer præger overordnet de sociale konsekvenser, hvilke vi udreder i det følgende.

Indholdsudfyldning af innovation

Når vi foretager en nærmere undersøgelse af innovationsstrategien for hvorledes 'innovation' indholdsudfyldes, identificerer vi følgende betydninger: Central drivkraft – viden og idéer – kompetencer – mennesker – middel til at øge livskvalitet – løser store samfundsmæssige og globale problemer – virksomheder – forretningsmæssig og samfundsmæssig værdi – vækst og jobskabelse – uddannelse – innovationskapacitet – samarbejde – nye løsninger - konkurrence. I det forestående analyserer vi de identificerede betydninger under følgende afsnit;

'Samfundsudfordringer skal drive innovation', 'Mere viden skal omsættes til værdi' og 'Uddannelser skal øge innovationskapacitet'. Disse afsnit er tilsvarende regeringens tre fokusområder i innovationsstrategien som blev præsenteret tidligere.

Samfundsudfordringer skal drive innovation

I dette afsnit undersøger vi måden hvorpå samfundsudfordringer, er med til at indholdsudfylde innovationen. Dette fokusområde handler for regeringen om, hvordan innovation anses som en central drivkraft for vækst og jobskabelse, og hvordan innovation betragtes som motoren bag de vækstudfordringer vi står overfor. I denne sammenhæng er innovation afgørende for at kunne løse store samfundsmæssige og globale problemer. Dette indebærer regeringens fokus på, hvordan innovationspolitikken og innovationssystemet skal struktureres, således vi kan have *"[...] en stærk international forankring og globalt udsyn."* (Regeringen, 2012: 13). I et visionsoplæg udarbejdet af Mandag Morgen¹¹ på baggrund af danske og internationale rapporter, analyser og undersøgelser, karakteriseres hvordan der på den innovationspolitiske dagsorden, er ved at ske et paradigmeskifte:

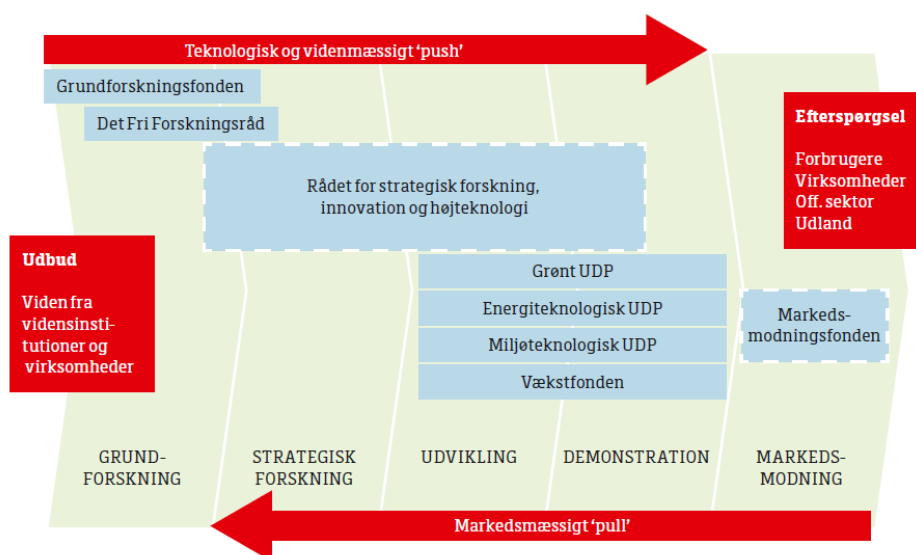
Det er kun 12 år siden, at ordet 'innovation' for første gang stod skrevet i et dansk regeringsgrundlag. Hvad der dengang blev opfattet som en teknologiorienteret tilgang til at styrke Danmark som it-nation, har på kort tid udviklet sig til en bred bevægelse. (Mandag Morgen, 2012: 4)

Mandag Morgen henviser til at der er ved at ske et paradigmeskifte i innovationsopfattelsen, og dermed opfattelsen af de grundlæggende drivkræfter som frembringer innovation og dermed vækst. Et skifte hvor et ensidigt fokus på teknologisk innovation er ved at slippe sit tag, og hvor man nu er ved at indtage et mere holistisk perspektiv på innovation. I den konkrete innovationsstrategi artikuleres paradigmeskiftet som værende et skifte i *"[...] forsknings- og innovationspolitikken på europæisk plan i retning af fokus på store samfundsmæssige udfordringer og en tættere kobling mellem forskning og innovation."* (Regeringen, 2012: 6). Der er altså tale om et stigende globalt og internationalt fokus på nye og fremtidige løsninger. Det er løsninger på store samfundsudfordringer hvor innovation netop skal udgøre drivkraften. Dette ses bl.a. i EU's vækststrategi *Europa 2020* og i OECD's udgivelse *A New Nature of Innovation*. Begge institutioner lægger op til et paradigmeskifte i forsknings- og innovationspolitikken på europæisk plan. Skiftet sker i retning af mere fokus på store samfundsmæssige udfordringer, og en tættere kobling mellem forskning og innovation (ibid.). Danmark tager del i disse institutioners fællesskaber, hvorfor regeringens innovationspolitik præges af deres anbefalinger (jf. Europa 2020 & New Nature of Innovation). I praksis præger paradigmeskiftet regeringens konkrete handlinger ved netop at forbedre og justere strukturen af det danske forsknings- og innovationssystem. Dette er med henblik på at sikre effekten af de investeringer og satsninger som vi prioriterer. Regeringens eksplicitering af de handlinger der må iværksættes, formuleres således:

¹¹ Mandag Morgen er en tænketank som leverer det nødvendige grundlag for beslutningstagere. Dette indebærer publikationer, projekter og events. Kilde: www.mm.dk.

Nye løsninger stiller krav om viden, innovation og samarbejde. Derfor skal innovationspolitikken og den strategiske opbygning af viden og kapacitet i højere grad tage afsæt i samfundsudfordringer og efterspørgsel efter konkrete løsninger. Vi skal blive bedre til at understøtte større strategiske satsninger inden for alle dele af innovationsprocessen. (Regeringen 2012: 12)

Regeringen ønsker at forbedre sig i henhold til 'større strategiske satsninger', og derfor er målet en reorganisering på det strategiske område. Dette foregår ved at samle tre tidligere adskilte og centrale organer; Det Strategiske Forskningsråd, Rådet for teknologi og innovation og Højteknologifonden, til ét samlet råd; "Rådet for strategisk forskning, innovation og højteknologi" (se nedenstående figur). Den brede og holistiske tilgang som tillægges karakteriserer af paradigmeskiftet, viser sig her ved at regeringen netop prioriterer, at de strategiske satsninger skal ske inden for alle dele af innovationsprocessen. Regeringen har fonde og råd der understøtter innovationsprocessen fra grundforskning til markedsmodning.

Figur 8: Danmarks forsknings- og innovationssystem (Regeringen 2012: 13)

Der tegnes altså et billede af, at det danske forsknings- og innovationssystem lægger op til en bred innovationsindsats. Men når vi ser nærmere regeringens definition af innovation, synes vægten dog at være centreret omkring det 'teknologiske og videnskabelige push'. I innovationsstrategien bliver innovation i øvrigt defineret i overensstemmelse med OECD's definition, hvilken lyder:

Innovation indebærer implementeringen af et nyt eller væsentligt forbedret produkt (vare eller tjenesteydelse), proces, markedsføringsmetode eller en væsentlig organisatorisk ændring. Innovation handler om at omsætte nytænkning til kommerciel værdi og til værdi for samfundet – for eksempel gennem nye serviceydelser, produkter, processer, organisationsformer osv. (Regeringen, 2012: 4)

Ovenstående definition forekommer at være i overensstemmelse med en teknologisk innovationsforståelse som defineres således i den klassiske økonomiske teori af Schumpeter; *"Innovation som opfindelsens kommercielle ibrugtagen [...] teknologisk nyskabelse, der frembringer økonomisk værdi."* (Lybecker, 2007: 13). Ønsket om at innovation skal omsættes til økonomiske værdi (kommerciel værdi) er en del af en instrumentiel indstilling hvilket indebærer individualistiske træk ifølge Gergen.

De ovenfor beskrevne tiltag retfærdiggøres endvidere med udgangspunkt i ønsket om at stå stærkt i forhold til OECD landene. Dette mål fra regeringens side kan betragtes at være præget af den individualistiske samfundsmålsmentalitet. Ud fra Gergens terminologi karakteriserer vi innovationsstrategien som en form for kritisk selv-evaluering på et kollektivt niveau. Dette identificerer vi ved, at regeringen sammenligner Danmark med OECD-landene og evaluerer danskernes præstationer som utilstrækkelige. For eksempel skriver de at vi har; *"[...]en svagere produktivitetsudvikling end i de fleste andre OECD-lande."* (Regeringen, 2012: 3). Relationen mellem Danmark og de øvrige OECD-lande præges herved af fremmedgørelse og konkurrence hvilket er individualistiske karaktertræk.

Mere viden skal omsættes til værdi

I dette afsnit analyserer vi hvordan viden og værdi, er med til at indholdsudfylde 'innovation'. Dette fokusområde handler for regeringen om, at viden er afgørende for virksomhedernes produktivitet og dermed deres innovationsprocesser. Regeringen har fokus på at styrke de rammevilkår, der kan understøtte at virksomhederne omsætter mere viden til værdi. Rammerne er til dels at styrke virksomhedernes adgang til viden, at forbedre og forenkle innovationsordninger, samt at understøtte professionelle klynger og netværk. Endvidere har regeringen fokus på at forbedre virksomhedernes vidensamarbejde med forskellige videninstitutioner. For eksempel omkring praksisbaserede innovations- og videnaktiviteter med professionshøjskoler og erhvervsakademier.

Innovationen bliver altså i høj grad bundet op på virksomhederne, som de helt centrale aktører når det handler om at omsætte eller realisere innovation i praksis. I innovationsstrategien kommer det til udtryk på denne måde: *"Udgangspunktet er, at det er mennesker der er innovative, og virksomheder der omsætter innovation til vækst og jobskabelse."* (Regeringen, 2012: 5). Et andet sted artikuleres innovation således; *"Innovation er viden og ideer, der omsættes til produkter og processer, der skaber forretningsmæssig og samfundsmæssig værdi."* (ibid.: 4). Hvis vi sammenfatter betydning af disse artikulationer kan man sige at; menneskers viden og idéer omsættes til produkter og processer, som videre fører til forretningsmæssig og samfundsmæssig værdi i form af vækst og jobskabelse. Værdien er herved tilknyttet virksomhederne og samfundet. Fra et kritisk perspektiv ser vi at mennesket betragtes som handelsvarer ved det krav, at menneskets viden og idéer skal omsættes til værdi. Dette er hvad Gergen karakteriserer som instrumentel værdi hvorved der m.a.o. florerer en beregnende holdning. Virksomhederne bruger mennesker som midler til at opnå deres mål om at realisere innovation. *"Det drejer sig ikke blot om, at mennesker mister deres indre værdi, men snarere om at alle andre mål for værdi end markedsværdi bliver opgivet."* (Gergen, 2010: 50). Innovation italesættes som en markedsværdi hvorved andre betydningstilskrivninger opgives. Når

innovationsdiskursen tilføres en sådan instrumentel værdi, foregår dette ved at andre mulige værdier neglieres. Mennesket betragtes ikke som et mål i sig selv, men som et udgangspunkt for innovation. Ud fra et kritisk perspektiv vil man stille spørgsmålstejn ved hvad der så tjener mennesket og dets lykke? Altså hvilke fordele drager mennesket af den forretningsmæssige og samfundsmæssige værdi som virksomhedernes innovation fører til?

I innovationsstrategien læser vi at OECD og dermed også regeringen, anser innovation som middel til at øge livskvalitet og at *"[...] en politisk indsats kan skabe rammen for målrettet innovation mod at skabe bedre liv for den enkelte, erhvervslivet og for samfundet som helhed."* (Regeringen, 2012: 11). Ud fra det vi behandler i ovenstående, kan en øget livskvalitet forbindes med job og vækstskabelse idet innovation er drivkraften. Herved identificerer vi at de forhold som i en innovationsdiskurs forøger den enkeltes livskvalitet, er baseret på økonomisk velstand. Dette er hvad Fromm definerer som radikal hedonisme - som den passive indstilling, hvori målet er maksimal nydelse og opfyldelse af alle ønsker. Økonomisk velstand anses altså som det forhold, der tilfører menneskets tilværelse værdi og mening. Ifølge Fromm er dette illusorisk – haveformen giver ikke mennesket en reel lykke. Heri er indlejret demokratiske karaktertræk eftersom det anerkendes at samfundets formål er at skabe nogle rammer hvori den enkelte kan opnå sig egen individuelle livslykke (Jensen, 2012). Ved at regeringen netop ekspliciterer at de vil skabe rammer for innovation der kan skabe livslykke for den enkelte (jf. ovenstående citat), pointerer de dermed også indirekte at innovationspolitikken ikke eksisterer for sin egen skyld men for den enkelte (borgernes). Herved viser innovationsdiskursen sin objektivitet i kraft af regeringens udsagn accepteres som sande.

Regeringens mål for innovationsstrategien er som tidligere nævnt, at være blandt de fem bedste OECD lande. Årsagen hertil er Danmarks markant lavere produktivitetsniveau og konsekvensen heraf, artikuleres på følgende måde; *"[...]at vores velstandsniveau udvikler sig mindre fordelagtigt end i de fleste andre OECD-lande."* (Regeringen, 2012: 3). Regeringen ønsker at bevare et højt velstandsniveau, hvilket betyder at folk skal i job og have en indkomst således de kan fungere i samfundet som forbrugere hvorved velstandsniveauet bevares. Når regeringen prioriterer et højt velstandsniveau, forventes det tilsvarende af befolkningen er i arbejde. Regeringen fastholder herved mennesket i det som betragtes som en protestantisk arbejdsetik, hvor det at arbejde fylder en stor del af ens liv (Svendsen, 2010). Denne holdning til arbejde bekræftes endvidere i en undersøgelse foretaget af Rockwool Fondens Forskningsenhed. Undersøgelsen viser at vi har stærke normer på dette område og at *"[...] denne etik dikterer en meget høj værdsættelse af det at arbejde og en forpligtelse for den enkelte til at have et arbejde."* (Jensen & Tranæs, 2011: 87). Regeringens italesættelse af innovation i innovationsstrategien er altså medvirkende til at fastholde hvilke betydninger der dominerer og derved de herskende samfundsopfattelser. Menneskets adfærd på arbejdsmarkedet præges til at efterleve de normer der italesættes. *"Vores arbejdsmoral tilsiger os, at vi skal være arbejdsbier [...]"* (ibid.: 87). Den adfærd som ligger i arbejdsmoralen sætter mennesket typisk ikke spørgsmålstejn ved, eller tænker at det kunne være anderledes. Den protestantiske arbejdsetik er blevet naturlig og objektiv i diskursteoretisk terminologi.

Uddannelser skal øge innovationskapaciteten

Det sidste af de tre fokusområder i innovationsstrategien omhandler uddannelsesområdet; her er fokus rettet mod at uddannelse skal øge innovationskapaciteten. Efterspørgslen på højtuddannet arbejdskraft vil ifølge regeringen stige betydeligt de kommende år. Vi identificerede i forrige afsnit at viden er afgørende for virksomhedernes produktivitet og dermed for deres innovationsprocesser. Dette fokusområde italesætter viden i kraft af højtuddannet arbejdskraft; uddannelse er afgørende for at ruste medarbejderne med den faglighed og de kompetencer der skal til, for at kunne bidrage til virksomhedernes innovationsprocesser. Regeringen skriver i strategien at der skal ske en kulturændring i uddannelsessystemet, hvor innovation skal mere i fokus end hidtil. Regeringen karakteriserer kulturændringen som gennemgribende for hele uddannelsessystemet, hvor innovationen i højere grad skal integreres og forankres i uddannelsesinstitutionerne. De skriver at *"[...] evnen til at være innovative skal være et grundelement i alle uddannelser fra folkeskole til ph.d."* (Regeringen 2012: 25).

Regeringen har flere initiativer med hvilke de vil igangsætte en kulturændring på uddannelsesområdet. De vil bl.a. understøtte indsatsen for talenter ved at udvikle en talentkultur på de videregående uddannelser. Grundlaget for en sådan talentkultur er dyrkelsen af det enkelte individs talenter og dermed individet som et afgrænset selv. Tilblivelsen af en talentkultur må endvidere formodes at forstærke og fremme den individualistiske samfundsmentalitet. I Gergens terminologi karakteriseres det som en agtelse for selvet, hvilket indebærer egoisme og selvished. Dette er karaktertræk som ikke tjener det fælles bedste. Endvidere vil de gennemføre en innovationskonkurrence for elever på skoler og ungdomsuddannelser (Regeringen, 2012: 27). Dette initiativ forstærker også den individualistiske mentalitet.

Uddannelse som øget innovationskapacitet kan i øvrigt betragtes som en flydende betegnelse, dette eftersom 'uddannelse' kan indholdsudfyldes forskelligt. Det vil sige der er flere forskellige måder hvorpå man vurderer hvilke kompetencer og dannelsesmæssige aspekter der er vigtige og som dermed prioriteres når vi taler om innovation. Dette har vi bl.a. identificeret i litteraturen fra vores forundersøgelse (jf. Bearbejdning & analyse (3)) men også anden litteratur bekræfter de forskellige betydninger der hersker indenfor området (Paulsen & Klausen, 2012).

Sociale rum - identitet

I ovenstående analyse af ækvivalenskæden til innovation ser vi virksomheder samt den menneskelige arbejdskraft (viden og idéer) som centrale *subjektpositioner*. Subjektpositioner er de positioner som subjektet tilbydes af diskurserne. For at kunne identificere hvordan diskursen indholdsudfylder dets subjekter, udpeger vi også her nodalpunkter, nærmere betegnet *identitets-nodalpunkter* (Jørgensen & Phillips, 1999: 55). Vi undersøger hvordan disse identitets-nodalpunkter indholdsudfyldes relationelt ved at de bliver ækvivaleret med andre betegnere. På denne måde kategoriseres subjekterne, og diskursanalysens opgave er at afdække hvordan det påvirker deres handlemuligheder. Den potentielle målgruppe for innovationsstrategien må samtidigt acceptere diskursens subjektpositioner. Man kan sige at med subjektpositionen følger

konkrete situationer som fastsætter nogle ret begrænsende rammer for hvilke identiteter individet kan indtage og hvilke handlinger eller udsagn som accepteres som meningsfulde i den innovationsdiskurs.

Virksomheden som subjektposition

Det første identitets-nodalpunkt vi identificerer, er 'virksomheden'. Det er et særligt privilegeret tegn, hvilket ligeledes illustreres i vores word cloud af diskursen (jf. figur 7). Virksomhederne tildeles af regeringen en helt central rolle når vi taler om innovation. Virksomheder ækvivaleres på følgende måde i innovationsstrategien: særlige styrker og potentialer – innovative – stærke kompetencer til at gribe nye muligheder – realiserer innovation (omsætter) – viden og veluddannede medarbejdere er vigtig for innovation.

'Virksomhederne' tildeles overordnet en meget positiv subjektposition i innovationsdiskursen. Samtidig er de begreber hvormed 'virksomheder' indholdsudfyldes, handleanvisninger som man i mere eller mindre grad bør leve op til, i så fald man identificerer sig med 'virksomhed'. Regeringen indholdsudfylder subjektpositionen på den måde, som de mener virksomheder bør agere i en innovativ kontekst. Dette stiller krav til virksomhederne og tildeler dem en rolle som de må leve op til. De handlemuligheder virksomhederne tildeles af regeringen, må virksomhederne m.a.o. tilstræbe at følge. I forrige afsnit identificerede vi individualistiske træk i kraft af en beregnende holdning hos virksomhederne. Denne fastholdes og forstærkes yderligere af regeringens indholdsudfyldning af 'virksomheder'. Virksomhedernes tildeles en position i den innovative diskurs hvor det er uundgåeligt, ikke at have profit-maksimering som deres største opgave. Dette især når regeringen samtidigt har til hensigt at optimere virksomhedernes rammevilkår, hvorved regeringen påvirker virksomhedernes handlemuligheder. Den økonomiske vækst som højeste mål, ligger ligeledes et pres på virksomhederne ift. at tænke i nye innovative løsninger, der kan bringe Danmark i vækst her og nu. Regeringens initiativer hvad angår forbedrede rammevilkår, hvilke allerede er ved at blive iværksat, giver ikke grobund for at tænke på alternative løsninger for virksomhederne. Kursen er ligesom lagt med den nationale innovationsstrategi.

Arbejdsstyrke som subjektposition

Et andet identitets-nodalpunkt vi identificerer, er 'arbejdsstyrke' eller 'arbejdskraft'. Arbejdsstyrken ækvivaleres på følgende vis i innovationsstrategien: veluddannet – innovative kompetencer – højt uddannet – kvalificeret – innovative medarbejdere – klædt på til at skabe og udvikle egne jobs.

Ovenstående ækvivalenskæde indikerer, at vi har at gøre med en arbejdskraft af bestemt karakter. Regeringen skriver i innovationsstrategien at; *"[...] højtuddannet arbejdskraft [...] er en forudsætning for øget produktivitet"* (Regeringen 2012: 25). Den måde hvorpå 'arbejdsstyrken' (identiteten) indholdsudfyldes kan karakteriseres som en kategorisering som påvirker individets handlemuligheder. Det kan synes som om, at det enkelte menneskes bidrag til at bringe Danmark i vækst, kun henvender sig til en bestemt del af befolkningen. Det forekommer os som en umyndiggørelse af de befolkningsgrupper der ikke kan identificere sig med den højtuddannede gruppe. Hvad med de ufaglærte, de almen uddannede og de autodidakte? Når

subjektet positioneres som højtuddannet, ekskluderes og udelukkes andre grupper hermed. Afgrænset væren viser sig her ved, at mennesket tildeles en værdi i kraft af sit uddannelsesniveau, hvilket regeringen finder afgørende ift. at få det mål opfyldt som gælder øget produktivitet.

Delkonklusion

Vi har nu i kraft af ovenstående diskursanalyse dekonstrueret den innovationsdiskurs og hermed identificeret dens hegemoni i kraft af regeringens overherredømme i at indholdsudfylde innovation. Hegemonien skabes i kraft af den ækvivalenskæde vi identificerer i forhold til at indholdsudfylde innovationen. Vi identificerer at innovation i en politisk diskurs tillægges følgende betydninger; Innovation som en central drivkraft for at bringe nye løsninger på de samfundsmæssige og globale udfordringer vi står overfor og derved bevare vores konkurrenceevne. Det er endvidere mennesket der har viden, ideer og kompetencer som virksomhederne som centrale aktører har brug for at omsætte det til forretningsmæssig og samfundsmæssig værdi. Dette fører til vækst og jobskabelse som dermed øger den enkeltes livskvalitet. Uddannelserne er også centrale aktører da de skal øge innovationskapaciteten.

Ækvivalenskæden til den innovationsdiskurs betragter vi som homogen eftersom der ikke er nogle af begreberne i kæden der står i et modsætningsforhold til hinanden og forhindrer hinanden i at betydningsudfylde innovation. Begreberne understøtter hinanden ved at indtage et synonymlignende forhold til hinanden. Man kan sige at begreberne i kæden er forbundet således at én egenskab er vigtig for at opnå en anden. De begreber som har haft antagonistiske forhold er blevet udelukket og diskursens hegemoni har taget over.

Vi kan efter vores diskursanalyse antage at innovationsdiskursen ikke føler sig truet af diskursen ydre, eftersom vi identificerer at det sjælelige perspektiv ikke er en del af diskursen og dermed ekskluderet. I stedet så vi at dominerende individualistiske træk også er en del af diskursen. Individualistiske træk som er tæt knyttet med diskursens sociale konsekvenser og som begrænser individets handlemuligheder. Eftersom BDI er en del af innovationsdiskursen og konstitueres i kraft af diskursen kan vi antage at denne også er præget af en individualistisk indstilling. Vi kan sige at regeringens innovationsstrategiske ideologi reproduceres i kraft af at denne ideologi accepteres og italesættes i henhold hertil. Med vores kritisk refleksive ståsted (jf. 2. Videnskabsteori) accepterer vi ikke blot det eksisterende men ønsker at udfordre eksisterende forståelsestraditioner og etablere nye konstruktive forståelses- og handlemuligheder. Etableringen af nye forståelser påbegynder vi i næste afsnit.

6. DET HELE MENNESKE

I dette kapitel analyserer vi os frem til en diskurs om det holistiske menneske, dvs. et menneskesyn hvori sjælen spiller en central rolle. Herved søger vi med analysen i dette kapitel at besvare underspørgsmålet; Hvordan ser et holistisk menneskesyn ud? (jf. 1. Introduktion). Indtil nu har vi brugt benævnelsen 'det sjælelige perspektiv' idet det har været vores intention, at etablere en diskurs om sjælen. Alle de teorier vi inddrager og beskæftiger os med i specialet, viser sig under analysearbejdet ikke kun at vedrøre sjælen, men hele menneskets beskaffenhed. Eller m.a.o. den menneskelige natur, hvoraf sjælen udgør kernen. Som følge af denne erkendelse omdøber vi fremover 'det sjælelige perspektiv' til 'det hele menneske'. Dette er ligeledes titlen på den forstående analyse i hvilken vi har til formål at undersøge, hvordan vores udvalgte teoretikere indholdsudfylder nodalpunktet 'menneske' (jf. 4. Diskursteori). Diskursens ydre er andre teorier, som vi ikke inddrager. Vi skaber vores egen hegemoni i kraft de valgte teoretikere. Dette har vi som i analysen 'Politisk innovation', søgt illustreret igennem en word cloud. Denne begrebssky illustrerer altså den diskurs, vi etablerer i nærværende kapitel.

Figur 9: Word cloud der illustrerer hvordan diskursen om det hele menneske indholdsudfyldes.

I dette kapitel ligger vi ud med at præsentere de udvalgte teoretikere og teorier, med hvilke vi udvikler diskursen. Dernæst i afsnittet "Diskussion" sætter vi de forskellige perspektiver op over for hinanden og diskuterer deres indbyrdes forhold. Herved tilstræber vi at finde ud af, hvorvidt teorierne hænger sammen filosofisk set. Undervejs i analysen, de steder hvor der opstår forskellige synspunkter teorierne imellem, ekspliciterer vi vores specifikke stillingtagen. I kraft af hhv. teoripræsentationen og den efterfølgende diskussion, etablerer vi diskursen 'det hele menneske'. Etableringen af denne diskurs er eksplorativ idet vi ikke på forhånd vide, om det vil lykkes os at etablere en diskurs, som bliver relevant ift. brugerdreven innovation. Målet er at etablere en generativ diskurs om menneskets natur, som i sig selv er positiv og konstruktiv ift. det at være menneske. Udgangspunktet er den antagelse at, hvordan mennesket er menneskeligt, gælder også inden for den brugerdrevne innovationspraksis. Målet er i dette

kapitel derfor at etablere en diskurs om det hele menneske, som kan bidrage til en generativ innovationsdiskurs. Vores diskurs om mennesket står sin prøve i næste kapitel, hvori vi søger at integrere den med en typisk og praksisnær metode inden for brugerdreven innovation. Først her vil det vise sig, om diskursen har relevans inden for innovationsdomænet. I så fald vores diskurs viser sig at være vedkommende, kan videre forskning undersøge, hvorvidt diskursen rent filosofisk hænger sammen. Etableringen af 'det hele menneske' er ikke vores primære formål i dette speciale, og derfor er det ikke et mål at skabe en diskurs, der helt igennem er filosofisk kongruent. Målet er at etablere et forståelsesmæssigt ståsted, hvormed vi videreudvikle en generativ innovationsdiskurs. I øvrigt kan dette ikke lade sig gøre, for som man diskursteoretisk ville sige, kan diskursen aldrig lukkes 100 procent (jf. 4. Diskursteori). Til slut i kapitlet samler vi op i en delkonklusion, og herved fremgår det mere entydigt, hvad vores diskurs om det hele menneske (overordnet) indebærer.

Teorier om mennesket

Der findes mange perspektiver på menneskets beskaffenhed, og som følge af at vi er kritisk refleksive, anerkender vi ikke blot én teori og udnævner denne som repræsentant. Vi stoler ikke blindt på én teoretikers perspektiver, men ønsker i kraft af vores eksplorative tilgang, at udvide og nuancere vores forståelse inden for emnet (jf. Relationel tilblivelse (2)). Bag dette ligger en faglig motivation dels ift. opgaven i dette speciale, dels ift. vores fremtidige karriere (jf. 1. Introduktion). Først igennem et sådant arbejde, kan vi danne os en mening om og fremføre, hvad vi mener, er generativt ift. det at være menneske. Vi har dannet os et indblik i det diskursive felt ved at læse os ind på en række forskellige teorier (jf. 3. Forundersøgelse). Dernæst har vi udvalgt de teoretikere, som hver især plæderer for en pointe omkring mennesket, som er i overensstemmelse med vores menneskesyn. Dette foregår ud fra en intuitiv fornemmelse af, hvad der giver mening at plædere for teoretisk¹². Vi har desuden udvalgt teoretikerne ud fra deres respektive bidrag til diskursen om det hele menneske. Når målet med 'det hele menneske' er at etablere en generativ diskurs ift. det at være menneske, er det selvsamme ligeledes et kriterium ift. udvælgelsen af de specifikke teorier. Et sidste kriterium er, at teorierne plæderer for et menneskesyn, som står i modsætning til den rådende individualistiske indstilling, hvis tilstedeværelse vi identificerede i den politiske innovationsdiskurs (jf. 5. Politisk Innovation). De udvalgte teorier skal m.a.o. plædere for den mening som vi mener, ekskluderes i den rådende innovationsdiskurs.

I etableringen af vores diskurs, trækker vi på følgende teoretikere: Platon, Viktor Frankl, K. E. Løgstrup og Annabelle Nelson. Udover en præsentation af de respektive teoretikere, ekspliciterer vi, hvad de hver især bidrager med, indledningsvist før fremstillingen af deres respektive teorier. En teoretiker som udgør rygraden i diskursen er Viktor Frankl (jf. figur 9: Word cloud). Frankls teori giver os de tre søjler: 1) At mennesket er en sjæl, 2) At mennesket har en krop og en psyke og 3) At mennesket bør tage ansvar for sin eksistens. Disse tanker er centrale ift. vores diskurs 'det hele menneske', og bliver udredt nærmere i analysen. De teorier

¹² Det intuitive valg er udtryk for vores sjæls visdom, hvilket forklares i det menneskesyn, vi fremlægger i den forestående analyse.

vi præsenterer, kan forekomme kontroversielle, fordi de ikke er hyppigt anerkendt inden for den akademiske verden. Det skal i denne forbindelse pointeres, at det ligger i vores videnskabsteoretiske position, at udfordre de eksisterende forståelsestraditioner, for således at kunne udvikle en mere bæredygtig social verden. Vi understreger at teorierne ikke er valgt med henblik på at provokere. De specifikke teorier er valgt fordi vi mener, at netop disse kan bidrage med mere bæredygtige forståelser ift. at være menneske, og derved ift. innovation. Afslutningsvist skal det også nævnes at dette er teorier, der vedrører det hellige, hvilket er en kilde vi ifølge Gergen, aldrig kan få direkte fat på (jf. Det hellige (2)). Ikke desto mindre bør vi tilstræbe at nærme den med det formål, at forstå vores væsens beskaffenhed i stadig stigende omfang, således vi kan opfylde vores livs potentiale.

Vi lægger ud med Platon idet han rent historisk, iblandt de udvalgte teoretikere, er den første til at udtale sig om emnet. De andre teoretikere og deres teorier præsenteres ligeledes i henhold til den tidsmæssige rækkefølge, de har skrevet sig ind i. Rækkefølgen er derved; Platon, Frankl, Løgstrup og Nelson.

Platon

Platon (428-348 f.Kr.) var en græsk filosof, født i Athen. Vi inddrager Platon fordi han bidrager med begrebet om sjælen samt tanken om reinkarnation og absolut viden. Platon spiller en central rolle ift. udviklingen af teorierne om menneskets beskaffenhed op gennem tiden. Hvad Platon gjorde var ikke at opfinde sjælstanken, men "blot" at filosofere herover og eksplicitere, hvad almindelige mennesker troede på. Platon bruger den sokratiske metode hvori læring foregår igennem dialog. Den centrale figur i Platons dialoger er filosofen og læren til Platon, Sokrates. Det er svært, hvis ikke umuligt at adskille Sokrates' perspektiver fra Platons. Af sekundære kilder vi trækker på, skelner Goetz & Taliaferro (2011) derfor ikke mellem de to, men betragter teorierne fra dem begge, som var de Platons. Som følge heraf gør vi det samme ift. den anden sekundære kilde, Christiansen (2003). Udover disse kilder anvender vi en primærkilde fra Platons dialog med Phaedrus (Platon, 2002).

Sjælen & det altomfattende

Ifølge Platon er mennesket en *sjæl*. Sjælen er ikke at forstå som en tilstand, men en *substantiel individuel skabning*. Sjælen betegnes også som *subjektet for opmærksomhed* eller *bevidsthedens enhed* (Goetz & Taliaferro, 2011: 18). Sjælen er udødelig og beboer mange kroppe - den bevæger sig ud af kroppen når vi dør, og ind i en ny krop senere. Platon plæderer herved for tanken om reinkarnation. For Platon eksisterer sjælen før den kommer ind i kroppen og derfor kan den ikke være identisk med den krop, den er i. Sjælen er i stedet at betragte som den kilde, hvorfra kroppen får sit liv. Platon plæderer for en krop-sjæl dualisme, herunder betragter han kroppen som sjælens fængsel; "[...] *this object we call a "body" and which we carry around with us now, imprisoned like shellfish.*" (Platon, 2002: 34).

Vores sjæls enhed udspringer af en *altomfattende fornuft*, der er overordnet verdenssammenhængen og vores individuelle tilbøjeligheder (Christiansen, 2003: 66). Den

altomfattende fornuft er en guddommelig kilde, som holder kosmos sammen i et målrettet hele og taler til os som en indre røst som en slags samvittighed. Vi er del af en større kosmisk sammenhæng og derved transcendent væsner som modtager informationer fra en transcendent kilde. Ifølge Platon er vores opfattelse af verden under konstant forandring. Verdens foranderlighed afspejler at dens kilde, den altomfattende fornuft, i sig selv er *uforanderlig*. Ligeledes er vores verden mangfoldig, hvilket peger på noget fælles, en underliggende *enhed* som netop gør det mangfoldige mangfoldigt. Endvidere røber den blotte kendsgerning at vi finder vores sanseverden ufuldkommen, at vi faktisk har en målestok for det fuldkomne (ibid.: 68). Ifølge Platon lærer vores sanser os ikke noget væsentligt om fx retfærdighed og skønhed, hvilke er aspekter iboende vores væsen. Sanserne fungerer udelukkende som instrumenter hvormed vi påmindes vores væsens beskaffenhed.

Absolut viden

Platon plæderer for tanken om, at vi ikke ved, at vi intet ved. Det vil m.a.o. sige, at vi er ubevidste om vores uvidenhed. For Platon gælder det at vi først erkender denne uvidenhed, når vi adskiller os fra det fysiske legeme, altså ved den fysiske død. Dette udspringer af tanken om, at kroppen er sjælens fængsel. Platon har andetsteds det perspektiv, at vi må vedkende vores jordiske vilkår, fastholde spændingen mellem guddommelig viden og menneskelig uvidenhed, og handle etisk ud fra den guddommelige røst (Christiansen, 2003: 66). Herved behøver mennesket ikke at dø, for at erkende sin uvidenhed – vi skal blot lære anerkende vores grundlæggende uvidenhed, lytte til vores indre røst og handle i overensstemmelse hermed.

Platon vidste, at vi intet ved, fordi der faktisk er noget at vide. Der er m.a.o. et ideal eller en uafhængig målestok hvormed vi identificerer vores grundlæggende uvidenhed (ibid.: 65). Den form for viden der er *absolut, ubetinget og objektiv sand*, udgør vores eksistensgrundlag; den udgør vores *sjæls livsmening*. Ubetinget sand viden betegnes som *platoniske former* eller *ideer*. Disse er immaterielle, abstrakte, konceptuelle objekter såsom rationalitet, retfærdighed, cirkularitet, humanitet etc. (Goetz & Taliaferro, 2011: 11). Sjælens livsmening er refleksion, genkendelse og generindring af, hvad sjælen ved er sandt. Ideerne er fornuftsbaserede eller intellektuelle af natur. Hvad der er sandt, kan ikke sanses, men er åbenlyst for fornuften. Når sjælen beskæftiger sig med den absolutte viden, plejes og tilfredsstilles den; "[...] *gazing on the truth it is fed and feels comfortable [...]*" (Platon, 2002: 30).

Når man arbejder med sin livsmening, beskæftiger man sig med en viden som er vedkommende for ens sjæl: "*The soul is happy when it beholds the Forms directly, because what is ultimately desires more than anything else is the truth [...]*" (Goetz & Taliaferro, 2011: 11). Når man agerer i samklang med de platoniske ideer og former, opfylder man sjælens ypperste behov.

Frankl

Viktor Emil Frankl (1905-1997) var en østrigsk professor i neurologi og psykiatri. I *Man's search for ultimate meaning* (Frankl, 2011), som første gang blev udgivet i 1948, beskæftiger Frankl sig med det eksistentielle spørgsmål om livets mening. Frankl er grundlægger af *logoterapien*; en

terapiform hvori patienten guides til at finde sin personlige livsmening.¹³ Frankl arbejder ligesom Fromm inden for den eksistentielle psykologi. Desuden ligger Frankl sig inden for humanistisk psykologi – den gren hvori man fokuserer på oplevelser, mening, værdigrundlag samt livslang udvikling af iboende potentialer (Larsen, 2008). Frankl beskæftiger sig med et emne, som er svært at behandle med det rene intellekt – det er svært kun at tænke sig til, hvad menneskets natur består af. Som følge heraf er Frankls teori (ligesom Fromms) funderet på fænomenologisk erfaring med livets eksistentielle beskaffenhed. Frankl tager især udgangspunkt i Sigmund Freud og Alfred Adler, idet han søger at udbygge den forståelse teoretikere plæderer for. Frankl er som nævnt i indledningen til kapitlet den mest tungtvejende teoretiker i vores diskurs. Dette skyldes at han giver os de tre pointer; 1) at mennesket er en sjæl, 2) at mennesket har et psykofysisk overlag, og 3) at mennesket bør tage ansvar for sin eksistens. Grunden til at disse pointer udgør rygraden er, at disse tanker, især hvad angår eksistentiel ansvarlighed (punkt 3), i udpræget grad går igen hos de øvrige teorier. Teorien om ansvarlighed er et etisk pejlemærke som opfordrer til moralsk handling – handling hvori man agerer i overensstemmelse med sin sjæl. Dette og mere til bliver udredt i det følgende. Vi lægger ud med at præsentere den måde hvorpå Frankl overordnet karakteriserer mennesket.

Trefoldig helhed

Frankl karakteriserer mennesket som en *integreret trefoldig helhed* bestående af det psykiske, det somatiske og det spirituelle. Mennesket består m.a.o. af både et sind, en krop og en spiritualitet. Mere specifikt ses mennesket som *unik* og centreret omkring en *kerne* der så at sige, udgør det pågældende menneske (Frankl, 2011: 34). Vi karakteriseres som et *spirituelt Selv* fordi vi ifølge Frankl, fundamentalt set er spirituelle væsner som har et psyko-fysisk overlag. 'Spirituel' skal ikke tilknyttes religiøse konnotationer, men definerer hvad der adskiller os fra dyrene (ibid.: 28). Vores spirituelle Selv udgør vores essentielle fundament og dette kan lige såvel som det psykofysiske, være *bevidst*, *førbevidst* og *ubevidst*. Overgangen imellem disse bevidsthedstilstande er flydende og foregår kontinuerligt. Ethvert menneskeligt fænomen, hvad enten det knytter sig til det spirituelle Selv eller det psykofysiske, kan finde sted et hvilket som helst sted bevidsthedsmæssigt. Med fænomenet *samvittighed* afslører Frankl, at sjælen er transcendent af natur: "*Through the conscience of the human person, a transhuman agent personat – which literally means, "is sounding through."*" (ibid.: 60). Samvittigheden fungerer som en kanal for det transcendent. Om karakteren af den *transhumane agent* siger Frankl, at mennesket "blot" er et billede af denne. Frankl drager en analogi til navlen: "*[...] the navel can only be understood in the context of prenatal history, for it points beyond the individual to his origin in his mother.*" (ibid.: 61). Som med navlen, kan vi ikke forstå samvittigheden, medmindre vi medtænker dens oprindelse. Mennesket er transcendent af natur hvilket vil sige, at vi oprinder fra et sted og er ansvarlige over for noget, som ligger udover vores menneskelige grænser at percipere.

¹³ Frankl sidder fængslet i en koncentrationslejr under 2. verdenskrig - et ophold hvorfra han henter inspiration til sin teori om mening.

Eksistentielt ubevidst

Ifølge Frankl er vi *dybest set ubevidste* hvad angår vores eksistens. I et forsøg på at forklare dette, drager Frankl en analogi til øjet: *"Precisely at the place of its origin, the retina of the eye has a "blind spot," where the optic nerve enters the eyeball."* (Frankl, 2011: 37). Sjælen kan på samme måde som øjet, ikke se eller opleve dets oprindelsessted. Menneskets eksistentielle oprindelse, den essens eller natur hvorfra vores eksistens udspringer, kan ikke blive os fuldt ud bevidst: *"[...] existence is essentially unconscious, because the foundation of existence cannot be fully reflected upon and thus cannot be fully aware of itself."* (ibid.: 31). På samme måde som vi er ubevidste omkring vores eksistens' oprindelse (vores dybde), på samme måde er vi ubevidste omkring vores *højde*. Ifølge Frankl angår dette den del af os, som foretager spirituelle handlinger, dvs. skelner og træffer beslutninger i hverdagen. Frankl betegner mennesket som *ubevidst religiøst* fordi vi indgår i en intentionel relation til det transcendent, selv når dette forgår ubevidst (ibid.: 68). Vi kan have en ubevidst relation til en guddommelighed, hvis essens ligeledes er os ubevidst. Vores relation til hvad man ofte kalder Gud, kan tage form som vores yderst personlige og oprigtige tanker: *"God is the partner of our most intimate soliloquies. That is to say, whenever you are talking to yourself in utmost sincerity and ultimate solitude – he to whom you are addressing yourself may justifiably be called God."* (ibid., 2011: 151)

Ultimativ mening

I dybdepsykologien betragter Freud mennesket som grundlæggende orienteret mod at søge nydelse. Frankl mener at der i denne optik mangler en *højdepsykologi* hvori man medtænker den menneskelige psykes højere aspirationer: *"[...] not only man's seeking pleasure and power but also his search for meaning."* (Frankl, 2011: 138). Hvad der er centralt, er den latente og essentielle menneskelige kvalitet Frankl kalder *selv-transcendens*. Det selv-transcendente er ifølge Frankl den egenskab, at vi orienterer os mod verden 'derude', og at vi i denne verden interesserer os for hhv. at udfylde en mening og for andre mennesker. Ifølge Frankl er der en mening for alle, uanset hvilke betingelser man lever med eller under (ibid.: 141). Herved taler Frankl om *ultimativ mening*: *"[...] a meaning of the whole, of the "universe," or at least a meaning of one's life as a whole; at any rate, a long-range meaning"*. (ibid.: 143). Vores bevidsthed om selv-transcendens (stræben efter mening) definerer Frankl som *en før-refleksiv ontologisk selvforståelse* (ibid.: 138). I kraft af denne ved man, at man *aktualiserer sig selv* når man *glemmer sig selv*, og at man glemmer sig selv når man tjener *et højere mål*. Man glemmer og aktualiserer sig selv, når man følger sin *vilje til mening* (ibid.: 139). Dette ligner Mihaly Csikszentmihalyis teori om flow (Csikszentmihalyi, 2003). Her betragtes fænomenet ud fra et sekulært perspektiv, hvorved flow betragtes som et empirisk faktum.

Ifølge Frankl er vi på verdensplan frustreret som en konsekvens af denne vilje: *"Ever more people are haunted by a feeling of meaninglessness [...]"* (ibid.: 139). Den udbredte oplevelse af meningsløshed ledsages af en følelse af tomhed eller *eksistentielt vakuum*. Et resultat af det eksistentielle vakuum er tilblivelsen af vores industri- og forbrugersamfund. Omvendt virker samfundet tilbage på os, for med urbaniseringen mister vi vores traditioner og føler os fremmedgjorte. Resultatet er triste fænomener såsom afhængighed, aggression og depression (ibid.: 140). Dette er i høj grad, hvad også Gergen plæderer for i udredningen af 'afgrænset væren'.

Autenticitet

Med udgangspunkt i en kritik af mennesket som et driftstyret væsen, trækker Frankl en tydelig distinktion mellem menneskets instinktive og spirituelle side. Det er med denne skelnen vi kan afgøre, hvorvidt et menneske lever *autentisk* (Frankl, 2011: 32). Eller hvorvidt et menneske er *menneskeligt* (ibid.: 89). Et *autentisk* liv omhandler det at leve *eksistentielt ansvarligt*, dvs. at tage ansvar for sin eksistens. *"Authentic existence is present where a self is deciding for itself, but not where an id is driving it."* (ibid.). Når vi lever som menneske, træffer vi en *beslutning* herom - vi lader os ikke bare drive med af vores umiddelbare lyster og instinkter. Vi lever autentisk når vi træffer beslutninger ud fra vores sjæls viden, hvilken ifølge Frankl viser sig via vores samvittighed. Når vi lytter og er opmærksomme på os selv – på vores umiddelbare, ureflekterede og spontane reaktioner – lytter vi til vores dybeste ubevidste. At leve autentisk vil derfor sige, at tage ansvar for det, som det ubevidste fortæller os. Den viden der kommer til os via samvittigheden er irrationel i den forstand, at den fremtræder intuitivt for os. Den viser sig i vores bevidsthed om, hvad der er rigtigt og forkert, fx hvad angår vores moralske handlinger. Frankl kalder dette vores *før-moralske samvittighed*: *"[...] what is revealed to conscience is [...] something that ought to be [...] it is no actuality but mere possibility (although in a higher, ethical sense, such a possibility again represents a necessity)."* (ibid.: 40). Samvittigheden er blot ét eksempel på, eller en model som Frankl bruger, på at forklare indholdet i vores dybe ubevidste. Udover den etiske samvittighed, foreligger også *den kunstneriske samvittighed*. Hvad angår en kreativ person, er han/hun afhængig af sin sjæls ressourcer. Den kreative bør sætte sin lid til, at samvittigheden sætter ind på rette tid og sted. Ifølge Frankl er et overdrevent fokus på den kreative proces skadelig for kreativiteten, og forsøget på at manipulere processen, er dømt til at fejle. Endvidere kan vi kun gå i dialog med det transcendent når samvittigheden har noget at afsløre - når samvittigheden fungerer som et medium for noget. Fra den kunstneriske samvittighed udspringer endvidere de drømme vi oplever under søvn. Drømme er ifølge Frankl sande kreationer af vores dybe ubevidste, hvorfor det er oplagt at udforske drømmenes indhold, for derpå at tage ansvar for det, de fortæller (ibid.: 59).

Ifølge Frank behersker vi vores drifter ved at være bevidste om vores eksistentielle ansvar. Endvidere tjener vi vores samvittighed ud fra bevidstheden om, at vi er transhumane væsner. Hvis ikke vi anerkender vores transcendent natur og blot betragter samvittigheden som en psykologisk fakticitet, er vi ifølge Frankl *irreligiøse*. Det irreligiøse menneske som søger mening i sit liv anerkender måske det afgørende i at tage ansvar, men afviser det transcendent (til hvilket vedkommende er ansvarlig). Den irreligiøse er bange for at miste fodfæste, for det kræver mod at tage stilling til, hvorfra man har sin eksistens og hvad man i sidste ende er ansvarlig for: *"The true summit is barred from his vision; it is hidden in the fog, and he does not risk venturing into it, into this uncertainty. Only the religious man hazards it."* (ibid.: 62)

Løgstrup

Knud Ejler Christian Løgstrup (1905-1981) var professor i teologi, men skrev i udpræget grad sekulært og filosofisk. Løgstrup præsenterer en *nærhedsetik* som omhandler det, at opføre sig etisk ansvarligt i konkrete interpersonelle situationer. Løgstrups etik placerer sig inden for den normative etik, hvori man tilstræber at nå frem til en almengyldig forståelse af moralske spørgsmål (Christensen, 2011: 22). I det forestående afsnit trækker vi på teorien fra Løgstrups klassiske værk *Den etiske fordring* (Løgstrup, 2010), som blev udgivet første gang i 1956. Heri analyserer Løgstrup tilliden som et elementært fænomen ved vores tilværelse, og dette gør han ud fra et kristent grundlag med en fænomenologisk tilgang. Selvom Løgstrup ikke taler om sjælen, plæderer han for, at mennesket lever i overensstemmelse med livet selv som det var til hensigt med vores skabelse. Herved taler han om det transcendent og ansvaret herover for. Løgstrup plæderer for 'medansvar' som en måde at være ansvarlig for sin egen eksistens.

Tillid & magt

For Løgstrup er *tillid* et elementært grundtræk i vores tilværelse og hører enhver samtale til. Tillid er noget vi har til mennesker, hvad enten de er nære venner eller vildt fremmede: "*Det hører vort menneskeliv til, at vi normalt mødes med en naturlig tillid til hinanden.*" (Løgstrup, 2010: 17). Oftest viser vi dog hinanden en *forbeholden tillid*; vi er reserverede og overgiver os ikke til tilliden. Det er kun i særlige tilfælde, vi faktisk bør have mistillid til det menneske, som står over for os. Dét at vise tillid, handler om at *udlevere sig selv* (ibid.: 18). Når et andet menneske viser mig tillid, udleverer vedkommende sig selv, og er derved blottet og sårbar. Når vi udleverer os selv, tildeler vi således den anden en vis *magt* til at gøre os godt eller ondt (ibid.: 65). Når jeg tildeles magt, får jeg valget mellem *omsorg* eller *ødelæggelse* (ibid.: 30). Vil jeg svigte eller drage omsorg for den som står over for mig? Fra dette forhold mellem selvudlevering og magt udspringer *den etiske fordring*: "*Den enkelte har aldrig med et andet menneske at gøre uden at holde noget af dets liv i sin hånd.*" (ibid.: 25). Betydningen af at handle på fordringen varierer i størrelse alt efter den konkrete situation. De eneste anvisninger fordringen giver os, er at den enkelte selvstændigt skal vurdere og afslutte den konkrete situation (ibid.: 32). Vi vurderer situationen ud fra vores *livsforståelse*, dvs. vores personlige indsigt, fantasi og forståelse:

Den enkelte må bruge sin egen erfaring og indsigt, sin bedømmelse af den andens situation og deres indbyrdes forhold, og ikke mindst må han bruge sin fantasi til at blive klar over, med hvilket ord eller med hvilken tavshed, med hvilken handling eller undladelse den er bedst tjent. (ibid.: 122)

Fordringen er *uudtalt* fordi det kun er dén der står med magten, som skal træffe et valg. Fordringen er ikke noget den anden kan stille ønske om eller krav til, eller noget to mennesker kan blive enige om. Den enkelte skal træffe det valg, vedkommende synes er rigtigt for den anden til trods for, at den anden meget vel kan være uenig. Fordringen peger ej heller på et grænseløst ansvar hvori man tager hensyn til den anden, med en indstilling af *eftergivenhed*, misopfattet som godhed. Man taler den anden efter munden, lyver for at holde samværet

konfliktfrit og hyggeligt, hvorved man kun tjener det uoprigtige forhold (Løgstrup, 2010: 35). Den etiske fordring er altså ikke ensbetydende med at man ofrer sig selv i et grænseløst forsøg på at indfri den andens ønsker. I den modsatte boldgade kan et menneske agere *hensynsløst*, når det med en ideologi forsøger at prakke denne ned over hovedet på den anden. Vedkommende som er styret af en livsforståelse som er så fast og snæver, anskuer denne som sand for sin egen eksistens, hvorfor den også må være det for andres. Men uden at reflektere over den andens situation, og blot anvende en bestemt tilgang til at håndtere enhver situation, er man ikke etisk forsvarlig i nærværetikkens forstand. Det betragtes som *anmasselse og overgreb* af den anden (ibid.: 36). Løgstrups etiske fordring kræver omsorg for den anden, men også respekt for den andens selvstændighed, individualitet og vilje. Man må ikke tage ansvaret fra den anden, vedkommende skal have lov til at "[...] være herre i hans egen verden." (ibid.: 37). Viljen til at beslutte hvad den anden bør gøre, skal knyttes til den andens vilje til at gøre med min holdning, hvad han vil.

At leve i modtagelse

For at gøre godt og tjene den anden bedst muligt, må den enkelte handle og tænke *uselvisk*. Den uselviske handling hører med til det at være *ansvarlig*; det der skal gøres, skal ikke gøres for ens egen skyld, men for den som man har et ansvar overfor (Løgstrup, 2010: 59). Fordringen er således *ensidig*, fordi jeg ikke handler ud fra en tanke om at få noget tilbage. Hvor fordringen udspringer af den empiriske kendsgerning, at vores liv ligger i hinandens hænder, er ensidigheden et resultat af at vores liv er os *givet* – det er *en gave* som er os *skænket*. Dette er en livsforståelse som man ifølge Løgstrup må tro eller benægte (ibid.: 141). Når man træffer valget om at drage omsorg og tage vare på den anden, lever man i en tro på at livet er en gave - man lever sit liv i *modtagelse* (ibid.: 180). Vi kan altså leve i taknemmelighed over vores eksistens uanset om vi anerkender livets transcendens eller ej, men ved det blotte faktum, at vi ikke selv har skabt livet. Omvendt lever vi en *benægtelse* af livet selv, hvis vi vælger at svingte det menneske som står over for os.

Vi mennesker er grundlæggende afhængige af hinanden: "[...] vi er *hinandens verden og hinandens skæbne*." (ibid.: 25). Det andet menneske er i en sådan grad henvist til mig, at dets tilværelse står på spil, alt efter hvad jeg gør og siger her og nu. Vi er hinandens "daglige brød" (ibid.: 13). Når man svingter den anden, svingter man noget vigtigt i sig selv, for det er i mødet med det andet menneske, at vores forhold til Gud afgøres. At livet er os skænket, placerer os i et vedvarende forhold til vores skaber (ibid.: 161). Når vi drager omsorg for det andet menneske og nærer en naturlig kærlighed til det, er dette en konsekvens af, at vi lever vores liv i modtagelse. Det er i forholdet mellem to mennesker de største velsignelser i vores liv kan ligge, ligesom at det er heri, vi kan svingte uopretteligt: "*Den andens lykke eller ulykke er en væsentlig del af ens egen lykke eller ulykke. Den påvirker én på umiddelbar vis [...]*" (ibid.: 143). Den naturlige kærlighedshandling er motiveret af, at vores liv er så tæt forviklet at både den andens og ens eget liv lykkes derved. Det er ifølge Løgstrup udelukket at varetagelsen af den andens liv skulle være selvisk motiveret, hvorved den anden bruges som et middel. Dette udelukkes i kraft af vores indbyrdes afhængighed: "[...] i forbindelse med den naturlige kærlighed, hvor *begges liv lykkes ved den samme gerning, fordi det andet menneske er elsket [...]* fordi den anden på umiddelbar vis udgør en levende del af ens liv." (ibid.: 145).

Nelson

Annabelle Nelson, professor i psykologi, præsenterer en model for spirituel og psykologisk udvikling. Nelson plæderer for at sætte tempoet op på den naturlige menneskelige udvikling; at gå fra et fast og desillusioneret ego, til et rummeligt og vist sind. Målet er i stigende grad at kunne skabe kontakt til sin indre visdom. Herved bidrager Nelson med en forståelse af, hvordan vi får kontakt til vores sjæls visdom - således vi formår at lytte til den. Nelsons model består af en opdeling af sindet i fem dele med udgangspunkt i teori fra C.G. Jung, samt hinduistisk og buddhistisk filosofi. Modellen er præsenteret i Nelsons artikel; *The Spacious Mind: Using Archetypes for Transformation Towards Wisdom* (2007).¹⁴ Nelson betoner at hendes specifikke fokus på sindet ikke betyder, at hun underkender sindets tætte relation til kroppen.

Sindets 5 dele

Nelsons model består af opdeling af sindet i de følgende fem dele; 1) bevidstheden, 2) ego'et, 3) det ubevidste sind, 4) arketyper og 5) det spirituelle Selv. Den første del i Nelsons fremstilling af sindet er *bevidstheden*. Denne beskrives som strømmen af tanker - de tanker vi ofte, men fejlagtigt, antager for at være os. Den anden del, *ego'et*, screener følelser samt intuitive og rationelle tanker med det formål at skabe en fornemmelse af stabilitet i verden. Ego'et er en regulérbar størrelse, dvs. at den kan være fasttømret og give os en desillusioneret opfattelse af virkeligheden, men den kan udvikles og gøres *fleksibel*. Når vi arbejder med os selv og udvikler os, skaber vi i stigende grad mere *rum i sindet* idet vi afmonterer ego'et, hvorved det ikke fylder os med dets konstante evaluering. Når der er plads i sindet kan vi skabe kontakt til den visdomskilde som ligger i det spirituelle Selv (sidstnævnte beskrives senere). Ego'et forhindrer os altså i at komme i kontakt med vores indre visdom. Den tredje del, *det ubevidste sind*, indeholder informationer såsom minder, undertrykte følelser og karma. I det ubevidste sind ligger materiale som ikke erkendes af individet eller *selvet*. Barrieren mellem det bevidste og ubevidste er følelsesladet, hvilket kommer til udtryk når ubevidst materiale frigives og gøres bevidst. Den fjerde del af sindet, *arketyper*, er det *energimønster* vores ego bruger som personligt blueprint, dvs. det mønster som definerer vores måde at være på. En arketype er m.a.o. en generisk prototype der inkluderer en bestemt samling karakteristika (Nelson, 2007: 235). Helt naturligt drages vi mod den arketype hvis energimønster ligger tæt op af vores eget. Endvidere lever vi ifølge teorien foran arketyper som driver og motiverer vores adfærd. Arketyper kan gemme sig i det ubevidste, og fordi det ubevidste er ikke-rationelt og intuitivt af natur, finder vi arketyper igennem en legende og intuitiv proces (Nelson, 2007: 243). Den arketype man arbejder med, kan skifte karakter over tid, hvilket skyldes at alle arketyper indeholder hinanden. Den sidste og femte del af sindet er det *spirituelle Selv* eller *Selvet*. Vores spirituelle Selv er forbundet med energiriget og repræsenterer herved den dimension i os, som er absolut forbundet med det transcendent (Nelson, 2007: 235). I det spirituelle Selv finder vi vores *indre visdom*. Visdom er evnen til at se verden som den er, med hvilket der menes "[...] *the essential energetic nature of reality*." (Nelson, 2007: 239). Denne præsenterer sig for opmærksomheden, når vi over tid har frigivet tilstrækkeligt ubevidst materiale og sindet er

¹⁴ Nelsons artikel er fundet via litteraturstudiet i specialets forundersøgelse.

tomt. Der skal som nævnt være rum til, at bevidstheden kan forbinde sig med det spirituelle Selv. Det vise sind karakteriseres som blidt, nænsomt, venligt og glædesfyldt.

Spirituel & psykologisk udvikling

Nelsons kategorisering af sindets fem bestanddele er del af en hendes udviklingsmodel hvori arketyperne anvendes som redskab til at bane sig vej ind i (og ud af) det ubevidste sind. Nelsons centrale argument er at når vi udvikler os spirituelt og psykologisk, opnår vi større kontakt til vores spirituelle Selv og dermed den visdom som ligger os iboende. Vejen mod et mere rummeligt sind er ifølge Nelson en naturlig udviklingsproces, som man med fordel kan fremskynde:

It is natural for human to grow into spiritual being beyond a self-centered, limited, and crippled view of reality, but the process can be bumpy and turn down many dead ends. The combination of spiritual practice with archetypical awareness may smooth out the bumps and create a more direct path. (Nelson, 2007: 242)

Nelsons model med arketyperne som psykologisk redskab, matcher vores naturlige psykologiske udviklingsproces med det spirituelle mål om at bevæge sig tættere på visdommens kilde, det spirituelle Selv. I *spirituel praksis* opøver man sin evne til at være opmærksom, og herved afslappes ego'et - det stilner af og bliver svagere. Ego'ets stadige forsøg på at holde vores opmærksomhed væk fra det ubevidste sind, fortager sig. Samtidig befries man for at bruge energi på at opretholde en segmenteret definition af sig selv og sin verden. Med det "nye" afslappede og fleksible ego åbnes op for kanalen mellem det bevidste og det ubevidste sind. Sagt på anden vis kan det spirituelle Selv via arketyperne, få adgang til det ubevidste sind og skabe en kanal ind til den bevidste opmærksomhed. Arketyperne fungerer således som kile for udledningen af ubevidst materiale, hvorved ego'et samtidigt invalideres. Denne proces hvori man frigiver ubevidst materiale, skaber typisk psykologisk uligevægt (Nelson, 2007: 239). Spirituel udvikling, hvori man opøver sin opmærksomhed, er således central ift. at finde ind til sin visdom, men der er en vis risiko forbundet med den spirituelle praksis netop fordi man løsner op for blokeringer som er følelsesladede. Udover den psykiske ustabilitet som spirituel praksis ofte medfører, er der risiko for at ego'et klynger sig fast til nyopståede bevidsthedsstadier og opfatter disse som virkelighed. Sidst men ikke mindst forveksles spirituel praksis ofte med tankekontrol. Når man anvender arketyperne i en spirituel praksis, mindskes de nævnte psykologiske risici.

Det at arbejde med en arketype indebærer som beskrevet, identifikation med energimønstre som afspejler ens egne. Når vi anvender arketyperne, søger vi psykologisk healing via genkendelse og accept af ubevidst materiale (Nelson, 2007: 240). Arbejdet med arketyperne udføres helt konkret på et væld af måder:

[...] finding stories, holding the archetype image in the mind, finding and releasing emotions that the archetype evokes in the body, drawing the archetype, or

moving the archetype in dance. The simplest way to begin is to find a picture and a story about the archetype. (Nelson, 2007: 242)

Et fokus på arketyper accelererer den naturlige psykologiske udvikling af ego'et mod at blive mere fleksibelt. Herved kan arbejdet med arketyper ændre forholdet mellem de fem dele i sindet. Når det bevidste sind fokuserer på en arketype, skaber det et opmærksomhedsfokus som ligner det man gør i spirituel praksis. Arketypens energimønster fungerer som en sikker åbning mellem det bevidste og ubevidste - det ubevidste emotionelle materiale frigives på en sikker måde.

Diskussion

I dette afsnit sætter vi de netop præsenterede teoretiseringer op over for hinanden og diskuterer deres indbyrdes forhold. Herunder ekspliciterer vi vores stillingtagen til de forskellige perspektiver for således at kunne manifestere vores diskurs om det hele menneske. Vi strukturerer det forestående diskussionsafsnit efter de emner, som teorierne belyser og på forskellige vis har til fælles.

Krop, psyke & sjæl

I vores redegørelse af den menneskelige natur er det første vi vælger at fremsætte, den påstand at mennesket primært er en sjæl. Ikke alene argumenterer vi for den livsopfattelse, at der findes noget sådant som en sjæl, men vi er også af den opfattelse, at mennesket først og fremmest *er* en sjæl. Endvidere mener vi at mennesket *har* en krop og en psyke. Kroppen og psyken (eller 'sindet') spiller en afgørende rolle ift. det at være menneske, men det er ikke desto mindre sjælen der har primat: det er sjælen der bestemmer retningen for vores krop og psyke. Disse tanker, hvori sjælen udgør en central rolle finder vi hos hhv. Platon og Frankl. Platon giver os betegnelsen 'sjæl' og beskriver den som en substantiel individuel enhed. Frankl beskriver sjælen som en unik spirituel kerne. Hvis vi kigger mod Nelsons syn på sjælen, er denne en smule sløret idet hun ikke har det som sit primære formål at kortlægge den menneskelige beskaffenhed, men opstiller en model for selvudvikling. Ikke desto mindre er hun explicit omkring menneskets forskellige delasppekter, herunder de sjælelige. Her hentyder vi til hendes begreber om hhv. 'bevidstheden' og 'det spirituelle Selv'. Nelsons begreb om bevidstheden ligner især Platons definition af sjælen, idet han betegner den som subjektet for opmærksomhed og bevidsthedens enhed. Med 'det spirituelle Selv' tilføjer Nelson det sjælelige og transcendent aspekt til forståelsen af mennesket. Grunden til denne opdeling af Nelsons, mellem 'bevidstheden' og 'det spirituelle Selv', er en forståelse som også Frankl plæderer for; nemlig at mennesket kan være ubevidst omkring sin transcendent natur ('transcendens' og 'det ubevidste' behandles senere). Når man udvikler sig psykologisk og spirituelt, kan man ifølge Nelson altså forbinde de to delasppekter hvorved sjælens visdom præsenteres for bevidstheden.

Hos Nelson finder vi det samme helhedsorienterede perspektiv på mennesket som hos Frankl. Dette ser vi idet hun beskæftiger sig med sindet, det transcendent, og desuden anerkender

kroppen og sindets komplementaritet. Nelson medtænker altså de tre samme aspekter som Frankl, men foretager en anden kategorisering hvori sjælen vægter mindre. For Nelson består vi af fem delaspekter, heriblandt det sjælelige 'det spirituelle Selv'. For Frankl at se, er vi sjæle som har et psykofysisk overlag. Vi trækker forståelsesmæssigt på begge teoretikere, men læner os mest op af Frankl ift. at forstå menneskets beskaffenhed som en integreret trefoldighed bestående af krop, psyke og sjæl.

Transcendens

Der ligger i alle teorierne, at mennesket er et transcendent væsen. I forrige afsnit nævnte vi at Nelson bidrager med 'det spirituelle Selv' hvorved mennesket defineres som transcendent. Frankl bruger ligeledes betegnelsen 'det spirituelle Selv'. Selvom Nelson underkategoriserer det sindet, tillægger de det i store træk den samme transcendent betydning. Hvor de afskiller sig hinanden er ved den tanke, at vi fundamentalt set består af energi, hvilket er centralt for Nelsons teori om arketyper. Frankl definerer mennesket som en transhuman agent og som ubevidst religiøs. Med førstnævnte betoner Frankl den teori, at vi primært er sjæle og transcendent væsner. Med sidstnævnte henviser Frankl til, at vi har en relation til det transcendent, uanset om vi er klar over det eller ej. Det transcendent er i Gergens terminologi årsagen til, at vi er ultimativt forbundet. Løgstrups beskriver nogenlunde det samme med, at vi er fundamentalt afhængige af hinanden. Hos både Gergen og Løgstrup gælder det, at vi indgår i noget helligt ved blot at være sammen med andre mennesker, og derfor bør vi tage ansvar for hinanden ('ansvar' behandles senere).

Ifølge Platon indgår vi i en større kosmisk sammenhæng; en altomfattende fornuft, en målrettet enhed og bevidsthed. Platons teori om den altomfattende enhed udgør en abstraktion som ofte ligger fjernt fra vores daglige erfaringer. Det er en viden som er yderst vanskelig for os at begribe idet vi har svært ved at forstå det, vi ikke umiddelbart kan registrere. Dette altomfattende har samme karakter som vores sjæl. Ifølge Platon taler det transcendent til os som en indre røst, og det er herved vi får besked om vores sjæls livsmening og vores platoniske former og ideer. Det transcendent tilbyder os en ubetinget sand viden som tager form via vores intellekt ('visdom' behandles i næste afsnit). Platon betegner det transcendent som en intelligens, hvilket hænger sammen med at han også betegner mennesket som et fornuftbaseret væsen. Mennesket er ifølge Frankl ganske vist først og fremmest en sjæl, men det eksisterer kun på jorden i kraft af sin krop og psyke. Hvor Platon plæderer for fornuftens forrang ift. det transcendent, betragter Frankl altså mennesket som en integreret trefoldighed igennem hvilken, vi manifesteres som transcendent væsner. Som følge af at vi tilslutter os Frankls forståelse af den menneskelige trefoldighed, anerkender vi Platons teori om intellektets rolle ift. transcendent idet denne udgør et delaspekt af Frankls teori.

De to enheder som Platon plæderer for, kosmos og sjæl, er det bagvedliggende i Nelsons teori. Nelsons model for selvudvikling bygger på indisk filosofi hvori der ligger den panteistiske tanke, at vi er ét og det samme med det guddommelige. Vi tilslutter os dette verdenssyn, til trods for at Frankl eksplicit afgrænser sig herfra (Frankl, 2011: 68). Dette skyldes at tanken er i tråd med vores forståelse fra Gergen om det hellige; at det hellige optræder i vores interpersonelle

relationer og i kraft heraf, at vi er ultimativt forbundet og indgår i en relationel enhed. Dette er den samme tanke, Løgstrup plæderer for; når vi passer på den vi står overfor, passer vi på os selv. Dette er ikke kun i kraft af, at hvad jeg gør, påvirker stemningen i den konkrete situation. Det hellige (forbundetheden med det transcendent) finder sted i kraft af det interpersonelle samspil imellem mennesker. Med det panteistiske udbygger vi tanken fra Gergen og Løgstrup om vores interpersonelle forbundethed. Vi er ikke kun forbundet med det transcendent når vi indgår i relationelle situationer. Vi er i kraft af vores væsens beskaffenhed, hele i tiden forbundet med det transcendent, såvel som hinanden, og den kraft, som har skabt os. Vi er så tæt og ultimativt forbundet, fordi vi er ét. Det forekommer os mærkværdigt, at Frankl afviser den panteistiske tanke i betragtning af, at han opfatter mennesket som ubevidst religiøst. Frankl mener at vi indgår i en relation til det guddommelige, men han mener ikke, at vi i os selv har noget guddommeligt. Men kan vi indgå i en relation til den kraft som skaber os, uden selv at besidde (om end blot nogle af) de samme kvaliteter?

I forlængelse af afgrænsningen fra det panteistiske, afskriver Frankl sig for det andet fra den okkulte tanke; at fordi vi ikke besidder noget guddommeligt, er vi heller ikke alvidende. Denne del er vi enige med Frankl i, for selv om vi indgår i en relation til det transcendent og selv besidder guddommelige kvaliteter, er dette ikke ensbetydende med, at vi har ubegrænset adgang til al viden. Som det tredje og sidste, afgrænser Frankl sig fra den opfattelse, at "Gud" er en fjern kraft. Frankl mener i stedet at vores relation til det transcendent, er dybt personlig (Frankl, 2011: 70). Frankl henviser i denne forbindelse til C.G. Jungs teori om arketyper og kritiserer dem for at afspejle upersonlig viden. Vi plæderer for Jungs teori om arketyper via Nelson. Vi er af den opfattelse, at vores (bevidste/ubevidste) relation til det guddommelige er dybt personlig i den udstrækning, at vi kun kan opleve det transcendent igennem vores egen trefoldige væsen. Ikke desto mindre mener vi også, at fordi vi plæderer for den panteistiske tanke, at vi er ét, eksisterer der også en form for kollektiv viden. Nelsons brug af arketyper kvalificeres herved ud fra det panteistiske verdenssyn.

Reinkarnation

Platon giver os tanken om, at mennesket er en unik substantiel sjæl, som aldrig dør og som genbeboer jorden i forskellige kroppe. Frankl beskæftiger sig ikke med hvorvidt sjælen er udødelig, men fordi han betegner mennesket som unikt og transcendent, ser vi at hans teori og Platons om reinkarnation, er i kongruens. Løgstrup arbejder ud fra et kristent grundlag, men udtrykker ikke eksplicit sin stillingtagen til sjælens natur og (u)dødelighed. Det kristne budskab er ofte at krop og sjæl tilsammen udgør mennesket, og at disse dele derfor også dør sammen. Omvendt kan idéen om sjælens udødelighed også ses antydninger af i biblen.

Reinkarnation er et centralt udgangspunkt for Nelson, idet hun trækker på C.G. Jung, samt hinduistisk og buddhistisk filosofi. Det er centralt for Nelson idet hun plæderer for arketyper som et selvudviklings-redskab, hvilken som sagt kvalificeres i kraft af det panteistiske verdenssyn. Arketyper kvalificeres herunder ud fra tanken om at mennesket grundlæggende består af energimønstre; vores særegne energikrop er tilegnet over forskellige sjæleliv, og kan til stadighed arbejdes med og udvikles til det bedre. Arketyper er et bestemt type energimønster som individet har behov for at identificere sig med, og derved kan udvikle sig

igennem. Når man arbejder med sig selv, får man med tiden et mere rummeligt sind. I denne proces bliver man bedre til at lytte til den visdom som det altomfattende tilbyder én.

Ansvarlighed

Den panteistiske tanke er vores etiks grundlag – den er begrundelsen bag det moralske 'bør' i vores diskurs. Vi bør leve på en positiv og konstruktiv måde, fordi vi udgør en større helhed og er som én organisme. Vi bør leve eksistentielt ansvarligt ved at leve ud fra vores sjæls visdom, ikke kun fordi vores egen sjæl skal tilfredsstilles og udvikles til det bedre, men fordi vores sjæle og vores verden er ét. Det panteistiske verdenssyn forklarer og opmuntrer os herved, til at agere positivt og konstruktivt i livet. Udover en udvidelse af Gergens teori om ultimativ forbundethed, ligger der i vores panteistiske verdenssyn, en udvidelse af Gergens teori om relationelt ansvar. Vi er ikke kun ansvarlige over for hinanden, fordi vi indgår i en relation til det hellige i kraft af det interpersonelle samspil. Vi er hele tiden en del af verden og hinanden, hvorfor vi altid bør være relationelt ansvarlige såvel som ansvarlige ift. vores egen eksistens.

Hvor Frankl taler om eksistentiel ansvarlighed som det at leve efter samvittighedens budskaber, fokuserer Løgstrup på etisk ansvarlighed, som det at drage omsorg og tage medansvar for den anden. Løgstrups 'etiske ansvar' er også eksistentielt, fordi vi har et ansvar over for vores skaber om at passe på hinanden. Vi lever fordi vi har fået livet givet, og vi er placeret her i en tæt indbyrdes afhængighed, hvorfor vi bør indgå i en relationel harmoni (jf. Det hellige (2)). Konsekvensen af at leve ansvarligt er ifølge Løgstrup at man lever livsbekræftende. I samme dur siger Frankl, at vi lever autentisk og menneskeligt når vi lever ansvarligt. Også Platon plæderer for vores grundlæggende ansvar ift. at beskæftige sig med vores sjæls livsmening. Løgstrup betoner den kendsgerning, at vi ikke selv kan tage ansvaret for tilblivelsen af vores eksistens og at livet derved er os skænket. Uanset om man tror på eksistensen af en skaber, bør man leve sit liv i modtagelse.

Visdom

Både Platon og Frankl udreder tanken om vores sjæl som en kilde til absolut viden fra det transcendent. Endvidere plæderer de begge for, at denne viden er noget vi bør lytte til og leve ud fra. Platon bidrager med teorien om de platoniske ideer og former, samt vores sjæls livsmening, og Frankl bidrager med 'den ultimative mening'. I disse perspektiver plæderer Platon for intellektet, og Frankl for intuitionen (en ureflekteret og spontan forståelse/fornemmelse). Man kan ikke kontrastere de to teoretikere hvad angår hhv. intellekt og sansning. Frankl plæderer ikke for en reel sansning, men har et mere helhedsorienteret syn på tilgangen til vores sjæls viden; vi får kontakt til vores indre visdom i kraft af hele vores trefoldige væsen. Vi tilslutter os Frankls forståelse og anerkender herved Platons. Dette skyldes tanken om, at vores visdom kan komme til udtryk igennem intuitionen på en intellektuel måde fx via aktiv refleksion (jf. Platon (6)). Men intuition kan lige såvel være en umiddelbar idé og en kropslig sansning (jf. Frankl (6)).

Viden

Visdom som absolut viden, plæderer alle teoretikerne for på hver deres måde. Absolut viden dækker over en viden som er sand for den pågældende sjæl og dennes rejse. Sand viden skal ikke betragtes som 'information' ud fra Fromms have-form - ud fra en individualistisk indstilling. Viden er noget som er del af vores fortsatte erkendelsesproces i være-formen. Men at leve ud fra sin sjæls visdom og herved leve autentisk som menneske, er noget mere end blot være-formen og dét at leve i multitolblivelse (jf. Relationel tilblivelse (2)). Absolut viden er noget som det enkelte menneske skal bruge i sit eget liv, og ift. sin egen livsmening.

Vi indtager som beskrevet en socialkonstruktionistisk position, hvorfor teorien om absolut viden kan forekomme paradoksal. Kongruensen mellem vores videnskabsteoretiske position og tanken om visdom, ligger i erkendelsen af, som også Platon plæderer for, at vi er uvidende om vores uvidenhed. I dagligdagen tager vi diskurser for givet og herved opfattes de som objektive. Verden er dog ikke, hvad vi relationelt gør den til. Det ligger i vores menneskelighed, at vi konstant stræber efter at sætte ord på verden således vi kan forholde os til den. Dette er en måde hvorpå vi overlever og i stadig stigende grad udvikler vores forståelse. Ikke desto mindre bør vi holde in mente at vi aldrig fuldt ud kan definere verden – for verden er gjort af et andet stof end vores sprog. Diskurser kan aldrig lukke sig 100 procent og blive objektive. Det forståelsessystem som er opbygget igennem sproget vil altid udvikle sig, hvorved vi kan arbejde os tættere på (eller længere fra) verden. Vi mener, at vi kan opnå en højere forståelse for os selv og vores væsens beskaffenhed, ved at mærke efter, reflektere, og diskutere. Undervejs kan vi lære vi at lytte til og udtrykke vores sjæls visdom. Ud fra en stigende grad af eksistentiel finfølelse, kan vi nærme os 'verden' i al dens sandhed. De udvalgte teorier er eksempler på, hvordan mennesker arbejder med denne intention.

Livsmening

Ifølge Platon er vores indre visdom hvad vores sjæl længes efter, og derfor er den vores livsmening. Ifølge Frankl har alle en ultimativ mening med tilværelsen, og fordi vi ifølge Frankl primært er sjæle, ser vi en kongruens mellem deres teorier hvad angår livsmening. Ifølge Platon finder vi vores livsmening igennem intellektet via refleksion og intellektuel genkendelse. Ifølge Frankl foregår dette via intuitionen, bl.a. via vores samvittighed. Hvor Platon mener at sjælen plejes og tilfredsstilles når den beskæftiger sig med sin livsmening, begrebsliggør Frankl det samme med, at vi er selvtranscendente, selvaktualiserende og autentiske. Løgstrup peger også på en absolut sand viden med begrebet 'livsforståelse' hvilket indebærer intuition i dialogen ift. at vide, hvad der er det rigtige at gøre eller sige. Når vi lytter og handler herefter, lever vi ifølge Løgstrup som var det hensigten med vores skabelse. Hvis ikke, lever vi i livsbenægtelse. Nelson betegner den absolutte viden som 'indre visdom', og påpeger muligheden for en psykologisk og spirituel udvikling. Endvidere forklarer hun hvilke delaspekter i mennesket man kan arbejde med, for at blive mere vis. Eller for at der skabes kontakt mellem det spirituelle Selv og bevidstheden (mere om selvudvikling senere).

(U)bevidsthed

Ifølge Frankl er vi 'ubevidst religiøse' idet vi er transcendent væsner, uanset om vi anerkender det eller ej. Frankl udtrykker det sådan, at vi er ubevidste omkring vores dybde (hvorfra vores eksistens udspringer), såvel som vores højde (overfor hvad vi er ansvarlige). Det skal her ekspliciteres at Frankl taler om ubevidsthed ift. de tre menneskelige bestanddele (krop, psyke og spiritualitet). I henhold til det spirituelle, peger han på ubevidstheden ift. vores transcendent natur som et grundlæggende karakteristika. Ligesom Frankl taler også Nelson om 'det ubevidste'. Nelson taler om det ubevidste i samme betydning som Frankl, blot retter hun i sin model dette mod sindet. I det ubevidste sind ligger ifølge Nelson en masse materiale som vi kan bearbejde. Ubevidst materiale som kan frigives og løsnes op, hvorved vi kan blive mere rummelige og derved mere vise. På samme vis mener også Løgstrup, at vi kan være ubevidste omkring vores transcendent natur. Hos Løgstrup ser vi dette i tanken om, at der findes en kraft som har skabt os, men at vi uanset vores tro herpå, bør leve i modtagelse.

Hvor Frankl plæderer for vores fundamentale ubevidsthed, står Platon for sjælens natur som bevidsthed. Dette kan forekomme paradoksalt, men vi er af den opfattelse, at de to forståelser arbejder sammen. Vi mener at mennesket helt grundlæggende er en bevidst enhed/et subjekt for opmærksomhed, men at denne som Frankl siger, er os ubevidst. Med andre ord ligger vores sjæls natur uden for vores bevidste opmærksomhed, i forskellige grader alt afhængigt af det pågældende individ og dets sjælsrejse. Man kan betragte det sådan at der nødvendigvis må være en bevidsthed, før vi kan tale om at være ubevidste.

Vi afgrænser os fra den opfattelse af Platons, at vi først kan erkende vores ubevidsthed, når vi slipper ud af den jordiske væren og dør. I stedet bruger vi den modsatrettede opfattelse også Platon plæderer for; at vi må anerkende vores vilkår, fastholde spændingen mellem guddommelig viden og menneskelig uvidenhed, og handle etisk ud fra den guddommelige røst. Denne tanke ligger også i Nelsons teori, idet hun mener, at vi kan gøre ubevidst materiale bevidst, og opnå kontakt mellem bevidstheden og det spirituelle Selv. I Platons teori om vores ubevidste uvidenhed, ligger ligeledes den samme pointe som i vores videnskabsteoretiske position om relationel tilblivelse. Hvad socialkonstruktionismen som før beskrevet plæderer for, er at vi skaber vores verdener psykologisk og interpersonelt. Dette oplyser os om, at vi ikke bør godtage vores forståelse af verden som fast, afgrænset og givet. Verden er i stedet at forstå som noget vi skaber relationelt, hvilket også er hvad Fromm plæderer for.

Udviklingspotentiale

Ifølge både Gergen og Fromm er vores samfund domineret af individualismen. Tendensens aktualitet påviser vi i det forrige kapitel, 'Politisk innovation'. Hvordan vi flytter os fra individualismen, giver Nelson os et svar på. Vi bør udvikle os fra et ego som er dominerende, fast og desillusioneret, til et sind som er rummeligt, fleksibelt og vist. I Nelsons teori ligger herved tanken om, at vi har mulighed for at udvikle os, således vi med tiden kan opnå en stadig større kontakt til vores sjæls visdom. Dette foregår med udgangspunkt i teorien om, at vi har behov for at identificere os med en bestemt arketype, hvorved vi kan udvikle noget i os, som ellers ligger ubevidst. Målet er at vi i stigende grad kan formindske ego'et og gøre sindet rummeligt, hvorved ego'et kan fungere som vores sjæls redskab.

Nelson udtaler sig ikke om individualismen, men plæderer blot for en fremskyndet proces ift. at formindske ego'ets dominans. Egoismen udgør en central del af individualismen, hvorfor der heri ligger en indirekte kritisk stillingtagen. Ligeledes er det med Frankl og Løgstrup i kraft af deres teorier om hhv. eksistentiel og etisk ansvarlighed. Når vi handler ud fra vores intuition, både hvad angår individuelle anliggender såvel som i relationelle forhold, lever vi ud fra vores livsmening. Vi lever menneskeligt, autentisk, i overensstemmelse med vores indre visdom, og vi lever vores liv som var det en gave. Betingelsen for disse udsagn er, at man netop kan leve ikke-menneskeligt, ikke-autentisk etc. – og heri ligger den kritiske stillingtagen til individualismen. Det omvendte ville for Løgstrup være, at indgå i sine relationer ud fra selviske intentioner. Herved ville man leve i benægtelse af livet selv. På samme vis er det omvendte af selvtranscendens, at arbejde med fokus på sig selv og sine egne forhold.

Delkonklusion

Vores diskurs 'det hele menneske' bliver i det følgende gennemgået ganske kort. De forskellige teoretikere er i overvejende grad i kongruens og står inde for den samme viden. Vores menneskesyn er konstrueret ud fra tankemæssige strømninger som kommer fra vidt forskellige kontinenter og årtier. Vores diskurs er udviklet med udgangspunkt i Løgstrups kristendom samt Nelsons hinduisme og buddhisme, og herved trækker vi på gammel religion og filosofi fra både Østen og Vesten. Endvidere trækker vi på forskellige videnskabelige traditioner såsom dybdepsykologien, den eksistentielle psykologi og antropologien. Herunder anvender både Løgstrup og Frankl den fænomenologiske metode. Vi er socialkonstruktionistiske og er altså af den opfattelse, at alt konstrueres relationelt. Dette indbefatter også de netop præsenterede teorier om indre visdom. De er blot diskurser (jf. 4. Diskursteori). Ikke desto mindre er vi også af den overbevisning, at der findes en bagvedliggende essens (jf. Det hellige (2)). Der må være noget substantielt og virkeligt i verden – hvordan kan vi ellers eksistere som mennesker? Vi kan vel ikke konstruere verden relationelt, hvis det ikke var fordi, at vi rent faktisk eksisterer og er del af noget virkeligt?

Diskursen 'det hele menneske'

Mennesket består af en sjæl, en krop og en psyke. Sjælen er en individuel, unik enhed og bevidsthed som har forrang over kroppen og psyken. Sjælen er en udødelig og transcendent energi som gør os til de unikke mennesker, vi hver især er. Vores energikrop er i kraft af sjælens udødelighed udviklet igennem vores forskellige sjæleliv. Vi er igennem hele vores trefoldige væsen forbundet med det transcendent, hvilket er den kraft som har givet os livet. Det transcendent er en altomfattende fornuft og enhed. Vi er endvidere ét med verden og hinanden, hvorfor vi til enhver tid bør stræbe efter det gode og der rigtige, for både os selv og vores medmennesker. Måden hvorpå vi handler eksistentielt ansvarligt, foregår ved at lytte til vores indre røst fra det transcendent; sjæls visdom. Dette gør vi ved at have et rummeligt sind, hvori vores bevidsthed kan præsenteres for vores spirituelle Selvs visdom. Vi lytter til vores intuition, både via intellekt, sansning og umiddelbare idéer. Hvis vores ego er for dominerende, har vi svært ved at høre vores sjæls visdom. Hvis vi derfor ønsker at formindske ego'et, kan vi

arbejde aktivt med vores arketype eller vores drømme. Teorien bag selvudvikling med arketyper, er at vi udvikler vores energikrop. Teorien bag drømme, er at disse indeholder budskaber om vores ubevidste sind, som vi har behov for at forstå og arbejde med i vågen tilstand. Begge metoder omhandler det at lære sig selv at kende på et plan, som mange typisk ikke arbejder med. Når man arbejder med sig selv, frigiver man ubevidst materiale, og i kraft heraf, følelsesladede blokeringer. Dette bevirker udviklingen at et mere rummeligt og vist sind, men også at vi bliver gradvist mere autentiske og menneskelige. Det falder os mere naturligt ind at være i være-formen og tænke os selv som skabt ved multitilblivelse.

7. HOLISTISK INNOVATION

I dette kapitel er formålet at etablere en ny innovationsdiskurs som vi kalder 'Holistisk innovation'. Denne udvikles på baggrund af den etablerede diskurs om menneskets beskaffenhed 'det hele menneske'. Den nye innovationsdiskurs manifesteres i kraft af en praksisnær metode inden for brugerdreven innovation, Konceptuel Opdagelse. Herved påviser vi dualiteten af vores menneskesyn inden for innovationsdomænet. Den innovationsdiskurs vi præsenterer i dette kapitel, kan udgøre nøglen til en bedre fremtid for både designere og brugere. Heri ligger fundamentet til en mere bæredygtig innovation, både hvad angår produktion og produkt. Dette er relevant eftersom regeringen efterspørger holdbare og fremtidige løsninger (Regeringen, 2012). Den innovationsdiskurs vi etablerer, mener vi herved er generativ; med denne inviteres designeren ind i mere positive og konstruktive forståelses- og handlemuligheder (jf. Relationel tilblivelse (2)).

Viden og idéer tillægges stor betydning i den politiske innovationsdiskurs, fordi det er herfra innovationen tager sit udspring. Centrale aktører som denne diskurs udpeger, er virksomhederne, fordi viden for dem er afgørende for deres produktivitet og innovationsprocesser. Virksomhederne omsætter viden og idéer til værdi. Det problematiske i denne forbindelse er, at regeringen italesætter viden og idéer ud fra en individualistisk indstilling (jf. 5. Politisk innovation). Heri betragter de ikke mennesket som bestående af en sjæl, men kun en krop og en psyke. I kraft af vores menneskesyn ser vi at viden og idéer udspringer fra sjælen. Som følge af den individualistiske indstilling inden for innovation, glemmer vi denne mest væsentlige kilde til innovation. Herved går vi i høj grad glip af de innovative potentialer som ligger i selve vores menneskelige natur.

Diskursteoretisk kan det formuleres sådan, at vi i denne analyse indholdsudfylder 'innovation' med betydninger fra vores menneskesyn. Sideløbende påpeger vi hvordan den konkrete brugerdrevne metode kan anvendes ud fra den individualistiske indstilling, som medfører begrænsende handlemuligheder (jf. 5. Politisk innovation). Dette giver et godt indblik i diskursens generative egenskaber og herved fremhæver vi 'holistisk innovation' som en hegemoni. Diskursteoretisk kan man endvidere sige, at myten i vores nye innovationsdiskurs er 'virksomheden', og at de medarbejdere som arbejder med innovationsudvikling, udgør diskursens subjektposition. Det er disse mennesker diskursen er rettet mod, og hvem der via denne, inviteres ind i nye handlemuligheder. I analysen bevæger vi os i udpræget grad på et individuelt plan, idet det er designeren der har en opgave for, i henhold til at tænke i nye baner. Det er individet der bør tage ansvar for sin egen eksistens såvel som andres. Ansvarlighed er som nævnt en naturlig konsekvens af den forståelse, at mennesket er en sjæl. I analysen bevæger vi os også på et kollektivt plan pga. af individets eksistentielle ansvar. Ansvarligheden kommer til at omfatte det team af mennesker, som individet samarbejder med, herunder både kollegaer og kunder. Herudover har vi fokus på et større kollektivt ansvar idet ansvarligheden kommer til at berøre de mennesker, der designes til, dvs. brugerne.

Det at være designer, konceptudvikler, innovationsmedarbejder etc. er en type jobfunktion som stiller visse krav til individet. Det forlanges især at man er idérig og kreativ, men også at man kan indgå i en positiv og konstruktiv dialog med dem man arbejder sammen med - kollegaer såvel som informanter. Herunder bør individet besidde evnen til at arbejde sammen med andre faggrupper og være lydhør for andre perspektiver. Der kan være krav om gode projektledelsesevner, hvilket bl.a. angår tilrettelæggelse og planlægning af udviklingsprojekter. Det kræves ofte også, at man kan arbejde systematisk, selvstændigt, og være motiveret og engageret. Hvad disse forlangender kræver af mennesket, undersøger vi i analysen. Vi lægger ud med at præsentere Konceptuel Opdagelse, således vi i analysen kan referere til de respektive faser, når dette er vedkommende.

Konceptuel Opdagelse

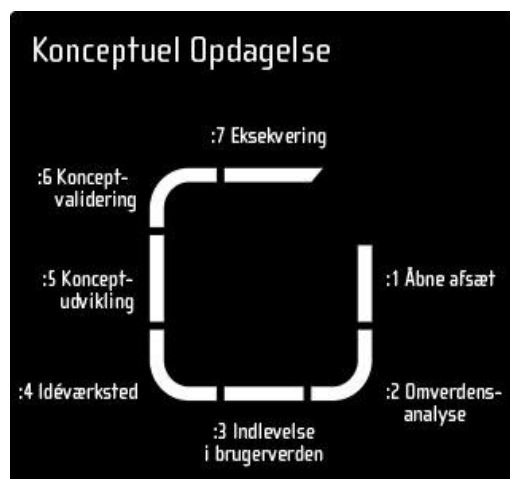
Konceptuel Opdagelse (KO) er udviklet af Søren Merit og Trine Nielsen, og beskrevet i bogen *Vinderkoncepter. Brugerdrevet innovation og forretningsudvikling* (Merit & Nielsen, 2007). Merit har som managementkonsulent og direktør assisteret Maersk Line, SAS, Novo Nordisk, KMD etc. Nielsen har som marketingchef og udviklingschef arbejdet i Det Berlingske Officin, Politikken og Danmarks Radio etc. Vi inddrager KO fordi den favner bredt metodisk og fordi den i kraft af de nærværende metodeforskrifter, repræsenterer en innovationstilgang vi er blevet indskolet i gennem vores tid på Aalborg Universitet. Herved er den både akademisk og praksisorienteret.

Konceptuel Opdagelse er en trinvis, iterativ metode til effektiv front-end-udvikling af *træfsikre koncepter*. 'Træfsikkerhed' handler om evnen til at opnå en ønsket effekt ift. en bestemt målgruppe, samt evnen til at udvikle koncepter som giver mening for brugerne (Merit & Nielsen, 2007: 19). Med 'koncepter' menes "[...] *helheden af services, fysiske produkter og informationer iscenesat i forskellige fysiske og mentale rammer og kulisser [...]*" (Merit & Nielsen, 2007: 30). KO er en udviklingsramme med mange konkrete anvisninger hentet fra diverse faglige og teoretiske kilder. Herudover tilbyder metoden en fælles referenceramme for intern kommunikation og projektledelse.

Faseopdeling

Metoden er delt op i syv faser som vi kort præsenterer i det følgende: 1) *Åbne afsæt*: At finde de rette menneskelige ressourcer, og indstille sig på at finde muligheder frem for løsninger. At definere målet og den ramme, man ønsker at arbejde indenfor. 2) *Omverdensanalyse*: At afdække strategiske muligheder i omverdenen hvad angår markeder, priser, konkurrencestrukturer, værdikæder, teknologi etc. Der foretages typisk traditionelle kvantitative analyser på makroniveau. 3) *Indlevelse i brugerverdenen*: At afdække brugernes fremtidige situation, behov & ønsker, (u)udtalt såvel som (ikke-)erkendt. At indleve sig, at observere, og at interviewe. 4) *Idéværksted*: At skabe idéer, og at udfylde muligheder og udfordringer. Fasen underinddeles i 4a) *Iscenesættelse af den kreative proces*, 4b) *Idéskabelse*, 4c) *Idévurdering*. 5) *Konceptudvikling*: At konkretisere idéer via prototyper. At beskrive og

visualisere konceptet. 6) *Konceptvalidering*: At teste idéer og koncepter ud fra forskellige parametre, herunder at få brugerfeedback. 7) *Eksekvering*: At vurdere om der skal foretages endnu en iteration med KO. I så fald at konceptet er klar til overlevering; at afslutte projektet og uddrage den vigtigste læring. At viderebringe den opbyggede viden og løsningsvision.

Figur 10: Model af Merit & Nielsen over KO's 7 faser.

Underliggende principper

Konceptuel Opdagelse er i kraft af de syv faser en systematisk metode, og hensigten hermed er at opsøge mulighederne og forøge sandsynligheden, for at udvikle træfsikre koncepter. Endvidere er målet med systematikken, at man reducerer muligheden for at udvikle et flop. Ethvert projekt med KO kan udvikle sig ad forskellige veje, hvor enkelte faser kan springes over for at skabe fremdrift. Bag de syv faser ligger fire grundprincipper: A) *Vedholdende brugerinvolvering*: Fordi man skal bruge løsninger som kunderne vil opfatte som meningsfulde og værdiskabende. B) *Fokus på oplevelser & helheder*: Fordi brugernes vurdering af produkter/ydelser beror på, hvordan de oplever dem. Oplevelse er en helhed af mange indtryk. C) *Tænke ud af løsningsboksen*: Fordi man kun skiller sig ud og tiltrækker kunder, hvis man fremstår unik. Unikke løsninger kommer når man tager eksisterende løsninger op til revision og opsøger nye muligheder. D) *Design & visualisering*: Fordi billeder og modeller siger mere end 1000 ord.

En ny innovationsdiskurs

Vi har nu præsenteret KO som den udviklingsramme, med hvilken vi manifesterer vores innovationsdiskurs. I det følgende påbegynder vi analysen med det udgangspunkt som designeren har for innovations-produktionen såvel som produktet.

Udgangspunktet for design

Ifølge vores diskurs om det hele menneske, er det individets eksistentielle ansvar at beskæftige sig med sin livsmening – også i arbejdstiden. I KO's første fase, åbne afsæt, har designeren det hovedformål at skabe et optimalt afsæt for de videre aktiviteter. Udgangspunktet for en designproces kan i denne forstand være en platonisk idé, dvs. en mere eller mindre abstrakt idé om fx at forbedre humanitære forhold inden for et givent domæne (jf. Platon (6)). Udgangspunktet for et udviklingsarbejde kan også udspringe af ens kreative eller etiske samvittighed; at der er nogle forhold som man mener, bør være anderledes (jf. Frankl (6)). Fællesnævneren er dels motivationen, dels begrundelsen herfor: At man er drevet af et ønske om at gøre en positiv og konstruktiv forskel i en eller anden grad, og at dette udspringer fra ens inderste idé om/følelse af, hvad der er det rigtige at gøre. Motivationen bør m.a.o. udspringe fra ens sjæls visdom (jf. Nelson (6)). Hvad der er det rigtige for individet at beskæftige sig med, må den enkelte mærke på sig selv og vurdere ift. sin sjæls livsmening. Når man i arbejdstiden beskæftiger sig med et emne, der på den ene eller anden måde vedrører ens livsmening, glemmer man sig selv og aktualiserer sig selv. Ud fra Frankls teori om selvtranscendens, bliver man som designer en effektiv, passioneret og en stærk arbejdskraft. At være rettet mod et højere mål i et givent udviklingsarbejde, gælder for alle enkeltindivider i teamet. For når man arbejder på noget som har et højere formål, plejer man sin sjæl og oplever en dyb tilfredsstillelse (jf. Platon (6)). Når alle individer i teamet betragter opgaven som vigtig og interessant, er dette en væsentlig kilde til engagement, arbejdsglæde og fællesskab. I rettedheden og selvforglemmelsen oplever man arbejdstiden med det pågældende, kortere og sjovere end ellers. Den positive sideeffekt ved dét at arbejde ud fra sin sjæls visdom, at man aktualiserer sig selv, betyder desuden at man sætter sig selv i spil på arbejdspladsen og lever autentisk i arbejdstiden. Som følge heraf vil individet have det godt med at tage på arbejde, opleve glæde i løbet af dagen, og i kraft heraf øge sin generelle livskvalitet. Dette udgør en væsentlig del af svaret på, hvordan vi i fase 1 kickstarter den energi, begejstring og glæde, der i øvrigt er ideel at have igennem hele udviklingsprocessen (Merit & Sørensen, 2007: 116). Lige netop det at tilføre projektet den nødvendige energi, giver Merit og Sørensen ingen konkrete anvisninger på. Udgangspunktet for at starte en designproces må huskes og bruges igennem hele udviklingsprocessen idet dette udgør drivkraften for processen. Samtidig, når man arbejder med hvad, det transcendent beder én om, handler det i designprocessen om at opretholde denne beslutning om ansvarlighed (jf. Frankl (6)). Først herved udvikler man bæredygtige produkter. Af særlig vigtighed er derfor, at motivationen er til stede i fase 7, hvori projektet eksekveres. Her må kravet for overlevering bl.a. omfatte en vurdering af, hvorvidt dét man var drevet af ud fra sin sjæls visdom, er indfriet i det udviklede koncept. Dette kan kun være tilfældet, i så fald man undervejs har ageret ud fra sit udgangspunkt og sin grundintention.

Undervejs i udviklingsarbejdet igennem faserne kan man glemme sit udgangspunkt og lade sig rive med af andre motivationsfaktorer. Et eksempel på en individualistisk præget motivation er økonomisk gevinst, hvorved man til dels svigter det eksistentielle ansvar overfor sig selv, dels det ansvar man har over for dem man designer til. Hvis teamet arbejder ud fra en indstilling præget af individualisme, kan målet være at udvikle en løsning der skaber indtjening. Motivationen for dette mål er drevet af den radikale hedonisme; at velstand fører til lykke. Dette medfører grådighed og konkurrence ud fra tanken "jo mere, jo bedre" (jf. At have eller at

være (5)). Motivationen for indtjening kan også knytte sig til ens image og til opretholdelsen af ens identitet. Det eventuelle firma man arbejder for, kan udstikke strenge økonomiske retningslinjer uden hensyntagen til moral og etik, hvorved designeren have svære betingelser for at efterleve sit ansvar og følge samvittighed såvel som platoniske former. Hvis den bagvedliggende intention med innovationsarbejdet er økonomisk gevinst, foregår dette uden stillingtagen til mennesket og brugernes bedste. Teamet designer blot dét som de vil eller tror, indbringer penge. Herved udvikler designeren med KO ikke bæredygtige produkter for brugerne. Hvis designeren arbejder med udgangspunkt i den individualistiske intention, er det i grunden ligegyldigt at anvende en metode som KO hvor fokus er på brugerinddragelse. Teamet har fokus på økonomisk profit hvorfor de med KO kun vil høre eller se dét, de vil. De er ikke åbne og interesserede i at forstå brugernes verden uanset hvilken type koncept, dette indebærer. De vil i stedet have fokuset rettet mod at udvikle et koncept, de kan tjene på.

Samarbejde

I KO indgår man i et multidisciplinært team hvorved man øger antallet af perspektiver og kompetencer, med det formål at finde den bedst mulige løsning (ibid.: 116). Konsekvensen for den enkelte designer er, at denne skal være tilstrækkeligt psykisk stærk eller m.a.o. besidde en vis portion selvtillid, hvad angår det at stå ved og stå frem med sine personlige og kompetencemæssige perspektiver og idéer.

Først og fremmest er dette et krav til mennesket bag fagpersonen, om at være i stand til at lytte til sin indre visdom hvorfra de bedste idéer udspringer (jf. Nelson (6)). Betingelsen for at man kan lytte til sit højere selv, er at man besidder et rummeligt sind - et sind hvori ego'et ikke dominerer med konstant screening og evaluering. Når et menneske er præget af den individualistiske indstilling og opfatter sig selv som et afgrænset selv, kan vedkommende nemt miste tilliden til sin egen formåen og dygtighed. Når individet lever efter devisen "jeg er den, der har dette tøj på, den der har denne mening, og den der taler på denne måde" kan vedkommende let blive usikker på sig selv eller omvendt, føle sig overlegen andre (jf. At have eller at være (5)). Hvis fx et andet menneske ikke bryder sig om noget givent jeg siger, går dette ud over mig som menneske – det går ud over hvem jeg er inderst inde. Eller sådan kan det opleves, for det går egentlig "kun" udover det i min personlighed, som jeg identificerer mig med. Vi har et socialt konstrueret selv hvilket skabes relationelt – ved multitolblivelse. Men ifølge vores menneskesyn er vi unikke sjæle. Angsten for eller bekymringen over at få et sådant slag hver gang jeg åbner munden i designteamet, har negative konsekvenser ift. kvaliteten af det jeg bidrager med. Det påvirker med Løgstrups ord min tillid til, at jeg modtages i dialogen fremover. Enten bremser det mig i at udtrykke hvad jeg mener, eller også retter jeg mine holdninger ind efter hvad jeg tror, vil falde i de andres smag. Hvis jeg modsat føler mig overlegen, er jeg så overbevist om min egen formåen og selvtilstrækkelighed, at jeg ikke lytter til de andres idéer og perspektiver. Det at indgå i et multidisciplinært designteam med en individualistisk indstilling, kan desuden føre til konkurrence designerne imellem. Hvis man konkurrerer i udviklingsarbejdet lytter man ikke til hinandens perspektiver - man vil blot have sine egne perspektiver frem for at blive hørt og anerkendt. Den ypperste konsekvens i så fald alle er individualistiske, er at ingen lytter til hinanden eller modtager hinanden i dialogen. Dette står i stærk modsætning til 'samarbejde'.

Det at den enkelte i designteamet kan stå ved og stå frem med sine idéer, kræver at man anerkender sig selv, som et individ hvis identitet er skabt ved multibilblivelse. Designteamet bør anerkende hinanden i dialogerne som mennesker, der er dannet relationelt. Teamet bør endvidere anerkende hinanden som mennesker som alle besidder en sjæl eller unik kerne, i hvilket lys vi alle er lige meget værd. Endvidere er det positivt at betragte hinanden ud fra vores fælles eksistensvilkår; at vi alle har fået livet skænket, og at vi er alle gjort ud af det samme stof. Vi er ét med hinanden og det transcendent. Når designeren har kontakt til sin menneskelige natur, opfatter denne sig selv ligeså værdifuld som hver og enkelt af de mennesker, det arbejder med. Man kan ikke sammenligne sig og konkurrere med sine kollegaer, når man arbejder ud fra den indstilling, at alle har sit at bidrage med. Udover måden hvorpå man betragter hinanden indbyrdes, bør teamet tage imod hinanden i selvudleveringen. Det handler for den enkelte om at have en naturlig tillid til, at de andre modtager én i dialogen (jf. Løgstrup (6)). I så fald man ikke modtages, må man huske på at afvisningen mest af alt, handler om den anden og dennes måde at agere på - mere end at det handler om én selv og sit værd som menneske og fagperson. Modtagelsen foregår ved at lytte til de perspektiver, den enkelte bidrager med, og aktiv lytning falder en naturligt, når man befinder sig i værensformen (jf. At have eller at være (5)).

Hvis man på forhånd regner en person for at være ringe kvalificeret, er udfaldet at man ignorerer vedkommende og dennes perspektiver. Herved antager man den anden for at være et bestemt afgrænset individ, som altid kommer med ukvalificeret input. Som følge af denne indstilling kommer personen ikke til at bidrage til gruppen, og dette ved det blotte faktum, at han på forhånd er stemt ude og dømt til at fejle. Vedkommende bliver sat i kasse som et problem hvis holdninger, man må ignorere eller bekæmpe. Endvidere foreligger der den konsekvens, ved ikke at tage imod den anden i dennes selvudlevering, at man ikke lever eksistentielt ansvarligt. Man lever i stedet i livsbenægtelse og på en måde, hvorved man gør livet mindre levende.

Hvis man betragter hinanden og agerer ift. hinanden ud fra være-formen, må dette formodes at give den enkelte mod og selvtillid til, at agere i udviklingsarbejdet som sig selv, og bringe sine personlige perspektiver på bane. Vi er hver især unikke væsner som har en berettigelse og værdi, spørgsmålet drejer sig blot om at indse dette. Hvis designteamet lytter og anerkender hinanden for dét den enkelte bidrager med, er man levende til stede i være-formen. Der er plads til alle individer i designteamet, når der florerer en indbyrdes tillid og modtagelse. Herved tør de forskellige fagfolk stå frem med deres respektive perspektiver. Dette er væsentligt ift. at forstå brugerne i hhv. fase 2 "Omverdensanalyse", fase 3 "Indlevelse i brugerverden", og fase 6 "Konceptvalidering". Det kræver nemlig en tværfaglig dialog med flere typer livsforståelser, for at kunne danne sig et nogenlunde kongruent billede af brugeren og dennes behov. Den indbyrdes tillid er desuden afgørende i fase 4 "Idéværksted" hvori der skal brainstormes og udvikles ideer, fordi der er tale om en stor grad af selvudlevering. Det bør her fremhæves at tilliden er et afgørende aspekt ift. det samarbejde, som finder sted i alle faser af KO. Den energi, begejstring og glæde der bør være igennem innovationsarbejdet, udspringer som før nævnt af at arbejde på en opgave med et højere mål. Herudover handler det også om et godt samarbejde hvori den enkelte kan være sig selv og hvori alle modtages i dialogen. For at kunne

skabe og opretholde et sådant givende samarbejde, må det andet krav for eksekveringsfasen, udover det at have indfriet sine mål, at man evaluerer samarbejdet; har man lyttet til hinanden og haft alles perspektiver i spil? Dette indgår ikke i Konceptuel Opdagelsesforskrifterne.

Selvudvikling

Selvudvikling er ikke noget man hverken kan eller bør tvinge medarbejderne på en arbejdsplads til. Man skal have respekt for den andens vilje og individualitet, og lade sine medmennesker være herrer i deres eget liv. Ens udvikling som menneske er i stedet et personligt valg, drevet af ønsket om at leve i harmoni med sin sjæl og det transcendent. I så fald det enkelte menneske arbejder med sin psykologiske og spirituelle tilstand, hjælper dette individet på flere planer og i forskellige livssituationer (jf. Nelson (6)). Individet får fx ved at agere ud fra sin livsmening i arbejdstiden, lettere ved at yde sit bedste som fagperson. Det skal pointeres at vi ikke henviser til selvudvikling med henblik på at skabe merværdi for virksomheden, men med det formål at skabe livsværdi for individet. Ikke desto mindre har selvudvikling den positive konsekvens, at individet bliver dygtigere, mere effektiv, passioneret og selvstændig i sin arbejdstid. Dette har selvfølgelig en økonomisk gevinst, hvilket er afgørende for at holde den konkrete virksomhed såvel som hele vores samfund i gang. Dét vi kritiserer ift. økonomisk gevinst, er indstillingen og intentionen bag; vi bør ikke tilstræbe penge for pengenes skyld. Vi bør ikke tilstræbe penge med en indstilling af grådighed, beregnethed og konkurrence. Dette fører blot til fænomener såsom mistillid, isolation, korruption og vold. Penge skal i stedet tilstræbes med en intention om, at bidrage til et samfund hvori det enkelte menneske kan leve som dets sjæl har behov for. Og et samfund hvori vi kan leve i et fællesskab af kollektiv ansvarlighed og indbyrdes tillid. De penge som innovationsarbejdet skaber, bør gå til udviklingen af et stadigt mere bæredygtigt samfund for dets individer som mennesker.

Det at arbejde med sig selv, er at tage ansvar for sin eksistens; livet er en gave, hvorfor vi skal leve den i modtagelse og med autenticitet (jf. Løgstrup & Frankl (6)). Desværre er det at leve efter vores natur og at leve menneskeligt, besværliggjort ved at vi lever i ubevidsthed. Vi bærer rundt på så meget ubevidst materiale, der blokerer vores kanal mellem vores bevidsthed og vores spirituelle Selv. Det er bl.a. derfor vi på samfundsplan i så stor grad lader os præge af individualismen og derfor vi lider af fænomener såsom ensomhed, depression, etc. Vi har alt for sjældent adgang til oplevelsen eller nærværet af vores transcendent natur og vores sjæls viden. Desværre er det ikke en udbredt samfundsmentalitet at vi bør arbejde med vores spirituelle og psykologiske sider, og danne os som mennesker.

Informanter & brugere

Udover medansvaret for de mennesker, der indgår i designteamet, må de respektive individer i teamet tage ansvar for de mennesker som inddrages i udviklingsprocessen, dvs. informanterne. Disse inddrages direkte i designprocessen i fase 3 og 6; Indlevelse i livsverdenen og Konceptvalidering. Hvis disse faser gennemføres ud fra en individualistisk indstilling, bruges informanterne instrumentelt og ud fra en beregnende holdning. Dette indebærer en udnyttelse af informanten som menneske. Én ting er som før nævnt, at informanterne inddrages, uden en oprigtig interesse for, at lytte til og virkelig forstå. Teamet vil ud fra en individualistisk indstilling blot plukke i informantens informationer, for at finde de behov som kan tjenes på. Designeren

vil herved "blot" have viden forstået som information ud fra en opfattelse af viden; "jo mere viden, jo bedre". Men som Merit og Nielsen plæderer for, gælder især fase 3 om at forstå de kvalitative sider af brugernes verden. I fase 3 foretager man bl.a. observation og interviews hvorved man opbygger en viden, med hvilken man kan sætte sig ind i brugernes verden. Hvis teamet gennemfører fase 3 ud fra være-formen, lytter man aktivt til brugerne. Desuden har man det udgangspunkt for designprocessen, at gøre en forskel, hvorfor man engagerer sig i at udvikle et koncept, der tilstræber dette mål. Ud fra den viden designteamet skaber især i fase 3 og 6, men også i de øvrige faser, opbygger de en viden. Denne viden bruger de sammen med deres livsforståelse ift. at fortage et ansvarligt skøn af, hvad brugeren har brug for. Når man inddrager mennesker og fortæller dem, at man vil forstå dem, så man kan udvikle noget godt til dem, så bør dette også være formålet. Hvis man har beregnende intentioner og lyver om sine hensigter med at få hjælp, lever man ikke eksistentielt ansvarligt og herved lever individet også i livsfornægtelse.

Den viden designteamet opbygger, giver dem mulighed for at bestemme brugerens behov og udvikle et koncept ift. hertil. Hvert enkelt individ i designteamet har et ansvar over for slutbrugeren. Som fagfolk inden for denne branche bør vi designe koncepter ud fra en moral af 2. orden. Vi bør være relationelt ansvarlige fordi det vi udvikler, påvirker det enkle individ såvel som samfundet i sin helhed. Vores koncepter skaber fremtiden, store såvel som små koncepter. Den moralske intention, relationel ansvarlighed, bør udgøre en integreret del af formålet med designteamets innovationsarbejde. Konceptet bør invitere brugerne ind i gensidig udforskning af opfattelsen af 'det gode' i verden, for kun herved opretholder vi aktivt muligheden for sammen at skabe en bæredygtig fremtid. Gode løsninger er altså koncepter, der udover at medtænke brugernes verden, er båret af de bedste intentioner for det menneske, som kommer i interaktion med konceptet. Det er designerens eksistentielle ansvar at designe til den nære situation, hvori mennesket er bruger af, eller i kontakt med konceptet. Hver gang vi indgår i en relation til et produkt eller en procedure, indgår vi i en relation til et andet menneske; dét menneske som har udviklet det pågældende koncept.

Hvis vi udvikler ud fra en individualistisk indstilling indebærer dette en uetisk og uansvarlig relation mellem bruger og designer. Dette til trods for at kontakten ikke altid foregår ansigt til ansigt. Et koncept kan fx være udviklet med en intention om at gøre brugeren afhængig, således denne fortsætter forbruget og derved indkøbene. Endvidere kan der i et koncept ligge en latent hensynsløshed over for den andens selvstændighed og individualitet. Dette gælder når konceptet prakker en bestemt ideologi ned over hovevedet på brugeren. Koncepter kan altså være udviklet med udgangspunkt i ønsket om økonomisk gevinst og i et forsøg til at påvirke verden efter en moral af 1. orden. Ved sidstnævnte er konceptet udviklet på det fundament, at man søger at bekæmpe hinandens opfattelser.

Man kan bilde sig selv og andre ind, at man udelukkende har gode intentioner med arbejdet. Men når det kommer til stykket og de økonomiske realiteter trænger sig på, bliver det åbenlyst, at intentionerne ikke var reelle. Intentionerne var individualistisk prægede, og blot en maske hvormed man kunne tjene sin økonomiske grådighed og radikale hedonisme.

Det synes problematisk, hvis indstillingen i et team er domineret af den afgrænsede eksistensform, af haveformen. Som vi nu har udredt gælder dette både for den enkelte i designteamet, for informanterne såvel som brugerne. Designteamet bør designe innovative produkter og processer med det formål at udvikle en mere bæredygtig fremtid.

8. KONKLUSION

I specialets introduktion fremgik det at vi med dette speciale har haft til hensigt at svare på følgende problemformulering;

*Hvad er alternativet til den individualistiske indstilling
inden for brugerdreven innovation?*

Vi har i kraft af resultaterne fra vores delanalyser etableret en ny og generativ innovationsdiskurs - en holistisk innovationsdiskurs. En diskurs som er alternativet til den individualistiske indstilling inden for brugerdreven innovation. Diskursen inviterer innovationsmedarbejderen ind i nye forståelses- og handlemuligheder hvormed den enkelte kan indgå i fællesskabet om det mål, at udvikle en mere bæredygtig fremtid. Den holistiske innovationsdiskurs er frugtbar ift. individets livsværdi, designteamets samarbejde, og samfundets opretholdelse.

Vores resultater hviler på et diskursteoretisk undersøgelsesdesign, hvorfor vi har foretaget en hegemonisk intervention. Vi har udfordret den rådende innovationsdiskurs med en diskurs, hvori de ekskluderede meninger er trukket frem i lyset. De ekskluderede meninger udgør vores diskurs om det hele menneske, med hvilken vi etablerer en ny hegemoni. Dette gør vi i kraft af den praksisnære metode inden for brugerdreven innovation, Konceptuel Opdagelse. Ved at konkretisere vores menneskesyn i denne innovationsdiskurs, manifesterer vi en ny hegemoni – en ny innovationsdiskurs.

For at kunne nå frem til den holistiske diskurs, har det først været vores opgave at undersøge, hvorvidt anden forskning forligger om emnet. I specialets forundersøgelse ser vi forskellige typer videnskabelige initiativer ift. at inddrage de sjælelige perspektiver i innovationsdomænet. Den forskning vi finder omfatter ikke koblingen mellem brugerdreven innovation og menneskets sjæleliv, og vores undersøgelse berettiges hermed. Dernæst måtte vi påvise individualismens tilstedeværelse i en aktuel diskurs inden for innovationsdomænet, hvoraf brugerdreven innovation udgør en væsentlig spiller. I det nationale innovationsstrategiske udspil *Danmark - Løsningernes land*, påviser vi individualismen som hegemoni. Inden for denne diskurs udpeger vi individualistiske træk i form af hhv. konkurrence, radikal hedonisme, protestantisk arbejdsetik og økonomisk instrumentel værdi. Individualismen er en problematisk indstilling idet den har mange negative konsekvenser for individet såvel som kollektivet. Når den brede innovationsdiskurs tilgås fra en individualistisk indstilling, foregår dette også inden for brugerdreven innovation. Individualismen er dog kun en social konstruktion og en diskurs der er skabt relationelt. Diskurser kan aldrig lukke sig om sig selv og kan derfor altid se anderledes ud. Sidste opgave ift. at nå frem til svaret på problemformuleringen, var at etablere en diskurs hvori de sjælelige perspektiver stod som hegemoni. Med det formål at foretage en hegemonisk intervention, etablerer vi i specialet en diskurs som vi kalder 'det hele menneske'. I kraft af en

række teorier om menneskets beskaffenhed etablerer vi vores egen diskurs. Denne diskurs er generativ ift. det at være menneske, hvorfor den også må være generativ inden for innovationsdomænet. For at manifestere diskursens duelighed, kobler vi 'det hele menneske' op på BDI-metoden Konceptuel Opdagelse. På denne vis etableres en ny og generativ innovationsdiskurs - en holistisk innovationsdiskurs.

Konklusionen vi kan drage af dette speciale er derfor at etableringen af diskursen 'holistisk innovation' foregår inden for rammerne af dette speciale i og med at vi indholdsudfylder 'innovation' med diskursen om 'det hele menneske' – hvilket ligeledes udgør en diskurs der kun er etableret i dette speciale. I tråd med vores diskursteoretiske ståsted skal vores diskurs derfor betragtes som et midlertidigt stop eller lukning af de betydninger vi har fremsat i specialet. Vores holistiske innovationsdiskurs udgør et positivt og konstruktivt bidrag til brugerdreven innovation i den rådende innovationsdiskurs, et bidrag som placerer sig i diskursens ydre. Vores diskurs tager del i den spirende åndelige tendens i dagens samfund (jf. 1. Introduktion).

Perspektivering

Resultatet af vores undersøgelse – en holistisk innovationsdiskurs - lægger op til yderligere undersøgelser. Hermed mener vi at det holistiske menneskesyn hos designeren i en innovationskontekst, ikke blot indtræffer af sig selv. Dette kræver en kulturændring. Det menneskesyn (idéerne) som designeren skal leve på, må tage sit udspring i de kompetencer, uddannelsesinstitutionerne bibringer.

Tidligere i vores analyse 'Politisk innovation' karakteriserede vi de betydninger, hvormed innovation indholdsudfyldes. En af disse betydninger var 'uddannelser skal øge innovationskapaciteten', hvilket også er et af regeringens fokusområder i henhold til innovationsstrategien. Regeringen lægger i dette fokusområde vægt på en kulturændring i uddannelsessystemet, og her er målet et større fokus på innovation ift. at frembringe innovative kompetencer. De taler om at *"[...] mere fokus på innovation i uddannelserne er første skridt på vejen mod mere innovative medarbejdere [...]"* (Regeringen, 2012, 25). Vi anerkender vigtigheden og nødvendigheden af innovative kompetencer, men mener at dette bør komplementeres med et holistisk menneskesyn. Vi mener at regeringens fokus udelukker vigtige aspekter ift. at gøre den fremtidige arbejdskraft klar til arbejdsmarkedet, og herved ift. at øge innovationskapaciteten. Vi finder det vigtigt at man får indblik i den menneskelige natur. Både fordi denne viden udvikler os som individer, men også fordi den giver os en bedre forståelse af de mennesker vi designer med og til.

Ligesom at innovationskompetencer ikke opstår ud af ingenting, opstår uddannelsessystemet ikke af sig selv. Det kræver politisk intervention og derved et andet politisk tankesæt. Hvis vi skal gøre os forestillinger om at foretage ændringer på praksis inden for BDI, må den politiske diskurs radikaliseres. Den traditionelle måde hvorpå man i dag tænker politik og samfund, er ifølge Mortensen (2012) ved at have udspillet sin rolle. Vi behøver derfor nye pejlemærker for, hvordan vores individuelle såvel som kollektive liv kan både være, vokse og virke. Mortensen forslår 'personalismen' som et positivt og konstruktivt menneskesyn inden for politik. Heri

opfattes mennesket som relationelt, engageret og værdigt. Mennesket har en iboende værdighed, og den gode relation mellem mennesker er afgørende for det gode, engagerede liv og det gode samfund (ibid.).

REFERENCER

Bøger

Andersen, Å.N. (1999) 'Fra metode til analysestrategi' & 'Ernesto Laclaus diskursteori' i *Diskursive analysestrategier*. København: Nyt fra Samfundsvidenskaberne

Christensen, A. S. (red.) (2011) *Filosofisk etik - Introduktion til normativ etik, praktisk etik og metaetik*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag

Christiansen, L. (2003) 'Sokrates' & 'Platon' i *Metafysikkens historie*. København: Museum Tusculanum. 2. udg.

Collin, F. & Faye, J. (red.) (2008) *Ideer vi lever på – Humanistisk viden i videnssamfundet*. København: Akademisk Forlag

Csinkszentmihalyi, M. (2003) *Good business – Leadership, Flow, and the Making of Meaning*. London: Penguin Books

Frankl, V. E. (2011) *Man's Search for Ultimate Meaning*. London: Ebury Publishing. Fra: 'Der Unbewusste Gott'. 1948

Fromm, E. (1992) *At have eller at være*. København: Hans Reitzel. Fra: 'To Have or to Be'. 1976

Gergen, J.K. (2010) *Relationel tilblivelse – videre fra individ og samfund*. København: Dansk Psykologisk forlag. Fra: *Relational Being. Beyond Self and Community*. 2002

Goetz, S. & Taliaferro, C. (2011) *A Brief History of the Soul*. Wiley-Blackwell

Hart, C. (1998) *Doing a Literature Review – Releasing the Social Science Research Imagination*. London: SAGE Publications

Hansen, A. (2009) 'Diskursteori i et videnskabsteoretisk perspektiv' i *Videnskabsteori i samfundsvidenskaberne – på tværs af fagkulturer og paradigmer*. Fuglsang, L. & Olsen, P. (red). Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag

Haviv, J. (red.)(2007) *Medarbejder eller modarbejder – religion i moderne arbejdsliv*. Aarhus: Klim

Hendricks, V. F. & Rasmussen, J. L. (2012) *Nedtur! Finanskrisen forstået filosofisk*. København: Gyldendal Business

Jacobsen, B. (2009) 'Hvad er eksistentiel psykologi?' i *Livets dilemmaer. En bog om eksistentiel psykologi*. København: Hans Reitzel. Fra: *Invitation to Existential Psychology*. 2007

Jensen, H.O. (2012) *Grundbog i dansk og international politik*. Latvia: Systime

Jesson, K.J., Matheson, L. & Lacey M.F. (2011) *Doing Your Literature Review – Traditional and Systematic Techniques*. London: SAGE Publications

Jørgensen, W. M. & Philips, L. (1999) *Diskursanalyse som teori og metode*. Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag/Samfundslitteratur

Larsen, O. S. (2008) *Psykologiens veje*. Aarhus: Systime

Laclau, E. & Mouffe, C. (2002) *Det radikale demokrati – diskursteoriens politiske perspektiv*. Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag

Lindgren, P. & Pedersen P.E. (2012) *Brugerdreven innovation: Boble eller business*. River Publisher

Lybecker, S. (2007) *Innovatisme – Håndbog for innovationsagenter og forandringsledere*. Frederiksberg: Samfundslitteratur

Løgstrup, K.E. (2010) *Den etiske fordring*. Århus: Klim. 4. udg.

Merit, S. & Nielsen, T. (2006) *Vinderkoncepter. Brugerdrevet innovation og forretningsudvikling*. København: Børsens forlag. 2. udg.

Mortensen, J. N. (2012) *Det fælles bedste - Introduktion til personalismen*. Frederiksværk: Boedal

Naisbitt, J. et al. (2000) *High Tech, High Touch - Teknologi og vores søgen efter mening*. København: Børsen. Fra *High Tech. High Touch - Technology and Our Search for Meaning*. 1999

Paulsen, M. & Klausen, S.H. (red.) (2012) *Innovation & Læring – filosofiske og kritiske perspektiver*. Aalborg: Aalborg Universitetsforlag

Platon (2002) *Plato. Phaedrus – A new translation by Robin Waterfield*. Cambridge: Oxford University

Sørensen, M.K. (2010) *Ideologier og diskurser – sprog, magt, politik*. København: Columbus

Svendsen, L. Fr. H. (2010) *Arbejdets filosofi*. Aarhus: Klim. Fra: *Work*. 2008

Elektroniske kilder

Fivu.dk

Tag.fat.dk

Informationsvidenskab.hum.aau.dk

Fak.hum.aau.dk – *Fremtidens Humaniora, Strategi og vision for Humaniora i perioden 2010-2015*. Lokaliseret d. 4/6 2013 på:

http://www.fak.hum.aau.dk/digitalAssets/49/49240_fremtidens_humaniora.pdf

BILAG

Bilag 1:	Søgeprotokol
Bilag 2:	Kortlægningsskema
Bilag 3:	Kategorisering af resultater

Alle bilag er at finde på vedlagte CD.